

Holokauszt megemlékezés.

Idén van a Holokauszt 70 éves évfordulója. Sokan és eszemény feltétlenül 1944 óta. De nem azonos elfelejténi, hogy 1944 május 11-én az utolsó és nagygyűlést a kőszegi gettóban rendezték és később, június elején Szombathelyre deportálták és ott megölték. Ez szörvényszerűen munkaszolgálatos voltam 1944 tavaszán és az év októberében kerültem a naziok kezébe és a Mauthausen koncentrációs táborba, ahonnan az ősszel szabadítottak fel 1945 május 7-én.

Mindenyfaján sokminden mentünk, kérésre az elmúlt 70 év folyamán. Ez 70 éves koromban az az időszak volt, amikor a 1944-es évfordulót megemlékezésként, hogy az új generáció tanuljon a dokumentált történelméről. Az új generáció nem felejtés a 1944-es történelmet és az az évekkel mindent, hogy nyitott szemekkel és fülekkel figyelje meg a politikai eseményeket és történelmi eseményekkel szemben a politikai eseményeket. Sokan később a megemlékezésről és a történelmi emlékekről. Mindent biztosítani, hogy a jövő generáció nem fogja elfelejteni, hogy milyen körülmények között történt a gyűlölet. A régi bűnök gyűlöletében azt tanítják: Amint élünk.

Sok kérésre a Kőszegi Polgári Kaszárnyában a történelmi projekt, az biztosítja, hogy a 1944-es történelmet nem csak elfelejtve és mindenyfaján tanulunk abból.

A Schey és Spitzer családok sorsa, szerepe és hatása a XIX. századi Kőszegen

A kőszegi zsidó családok közül a Scheyekkel, bővebben Schey Fülöp történetével foglalkoztunk korábban, ezúttal a személyes életutak bemutatását a családok sorának ismertetésével cseréljük fel. Bemutatva azt, miként lettek az alig és leginkább kényszerből megtúrt együttlakókból a város elismert, sőt nem egy esetben körüludvarolt polgárai, akiket címekkel, rangokkal is kitüntettek. Ez alkalommal a Spitzer família történetét is érintjük, amely ugyan sokban eltér a Sheyekétől, de évtizedeken át párhuzamos eseményekkel és hatásokkal találkozhattak.

A tárgyalt időszak ugyan az 1780-as években kezdődik, de a legfontosabb történések a XIX. században zajlottak, ezért hivatkoztunk a címben éppen erre az időszakra. Ráadásul a Scheyek és Spitzerek esetében nem beszélhetünk „hosszú” XIX. századról, mert a következő századfordulót már a két család egyetlen tagja sem Kőszegen élte meg.

A KÉT CSALÁD MEGTELEPEDÉSE

A magyarországi szabad királyi városoknak törvény biztosította a jogot arra, hogy megszabják, kiknek adnak letelepedési engedélyt. Ezzel élve, szinte mindenhol eltiltották ettől a zsidókat. Kőszegen a XVIII. században csak egy esetben, Schlesinger Izraellel tettek kivételt. Ő évtizedeken át bérelhette a városi vámot, házat és szőlőket is vásárolhatott. Mindezt azért, mivel testvérével együtt „privilegizált zsidók” voltak. III. Károly a török elleni háborúk és a Rákóczi-szabadságharc idején „életük kockáztatásával” tett nagybecsű szolgálataik okán olyan adománylevelet állíttatott ki számukra, amely lehetővé tette a letelepedést és szabad foglalkozást, a magyarországi települések túlnyomó többségében. Izrael 1734-ben bekövetkezett halálával fia, Marcus vette át az örökséget, de a vámbérletet ő már nem folytathatta, mivel felsőbb rendelettel a zsidókat teljesen eltiltották ettől a foglalkozástól. A várostól bérelt kis boltocskában tengette életét, ahol mai kifejezéssel rövidáru üzletet vitt, de testvérei segítsége nélkül nem tudott volna megélni. A helybeliek ajánlatot tettek ingatlanaira, ezzel kényszerítve távozásra, privilégiuma azonban megvédte ettől a próbálkozástól. 1746-ban Izrael unokája, Sámuel volt az, aki eladta a házat és elköltözött a városból. A tanács néhány héttel később rendeletet fogadott el, hogy azon túl tényleg nem szabad zsidóknak házat venni, kereskedelmi raktárt tartani, nekik éjszakai szállást adni. Egyedül a vásároknak engedték kereskedni őket, ahol az 1600-as évek vége óta külön kijelölt helyet és vasárnapi időpontot kaptak.

Ez a helyzet évtizedeken át maradt fenn, egészen II. József uralkodásáig. Az ő 1783-ban kiadott tolerancia rendelete tette lehetővé a szabad királyi városokban való letelepedést, sőt új foglalkozásokat, pl. az iparúrázást is engedélyezte számukra.

Az intézkedés azért nem mondható teljes körűnek, mert a bányavárosokban való lakhatást és bármilyen a bányászathoz kapcsolódó tevékenységet továbbra is tiltotta. Minden bizonnyal ez a központi engedély által biztosított szabadabb helyzet bátorította a környéken lakó zsidókat, hogy próbálkozzanak a kőszegi letelepedéssel.

A SCHEY CSALÁD

Schey Mózes lakompaki (ma: Lackenbach, Ausztria) kereskedőt 1785-ben kétszer is a tanács elé citálták, mert szerintük nem engedélyezhető, úgynevezett házaló kereskedést folytatott a városban. Ezt az intézkedést a tanács az 1767-ben kiadott királyi kamarai utasításra alapozta, de ahogy januárban, úgy októberben is „most egyszer” visszaadták elkobzott áruit, 1 aranyforint büntetéssel fenyegetve. Utóbbi alkalommal azonban azt is hozzátették, hogy amennyiben helyben boltot nyit, házhoz is kihívhatják. Információ hiányában azt nem tudjuk eldönteni, hogy ez felhívás lehetett-e a város vezetése részéről a beköltözésre, vagy már folyamatban volt a Schey család letelepedése. Mindenesetre a hivatalos iratokból készített kimutatás szerint Schey Izrael az 1786/1787. katonai évben adózott először Kőszegen, Mózes a következő esztendőben tüntették fel. Lehet, hogy elírás történt, mert nevét helyenként Mózes Izrael változatban tüntette fel, ugyanakkor Izrael nevű apja 1788-ban még lakompaki kereskedőként írta alá a szenátorokhoz küldött kérelmét.

Mielőtt folytatnánk a megtelepedés folyamatának ismertetését, érdemes kitérni arra, hogy honnan érkezett a Schey família, mivel a Spitzerek is Lakompakról költöztek át. A község alig 40 km-re fekszik Kőszegtől. Már a XVI. századtól megtelepedhettek itt a Bécsújhelyről (Wiener Neustadt) illetve Sopronból elűzött zsidók, 1670–1671-ben pedig újabb, bécsi sorstársak érkeztek. Ezért mondhatjuk, hogy az askenázi, vagy mások szerint a nyugat-askenázi csoportból kerültek ki. A herceg Esterházy uradalomban egykor létező Hétközség vagy Hét Szent Gyülekezet (Sevá Köhilot) egyik tagja, Kismarton (ma: Eisenstadt), Nagymarton (ma: Mattersburg), Sopronkeresztúr (ma: Deutschkreutz), Boldogasszony (ma: Frauenkirchen), Kabold (ma: Kobersdorf) és Köpcsény (ma: Kittsee) mellett. Ezekben a helyeken a herceg védelmet, szabad vallásgyakorlást és bizonyos mérvű önkormányzatot biztosított. No és a foglalkozások űzésének lehetőségét is, hogy az adókat minél nagyobb mértékben és biztonsággal tudják fizetni. Fényes Elek 1851-ben megjelent statisztikája 1200 zsidó személyt mutatott ki Lakompakon. Innen érkezett tehát a két család, egy viszonylag szabad, védett környezetből, engedve a jobb élet csábításának, a városi élet nagyobb távlatait és lehetőségeit választva.

A családtagok rövid bemutatását időrendben kezdjük, méghozzá Izraellel, annak ellenére, hogy az iratokból kiderül, hogy nem ő költözött be először és bár éveken át adózott a városban, nem őt tekintették a család fejének. Ez nem volt szokatlan abban a korban, sőt elég jellemző volt, főleg a kereskedelemről élő zsidó családokra. Egyik tagjuk elköltözött egy másik vidékre, és amikor megvetette lábát, kialakította vevő és felvásárlói körét, a többiek közül akár többen is követhették, hozva a régi kapcsolataikat. Egy későbbi, életkorát feltüntető dokumentum alapján Izrael 1731-ben születhetett Lakompakon, feleségének, Katalinnak csak a keresztnévét őrizték meg a rendelkezésre álló források. Az adókimutatások alapján Mózes után egy évvel érkezett. Gyermekeik közül kettőről van tudomásunk, mert csak ők laktak a város-

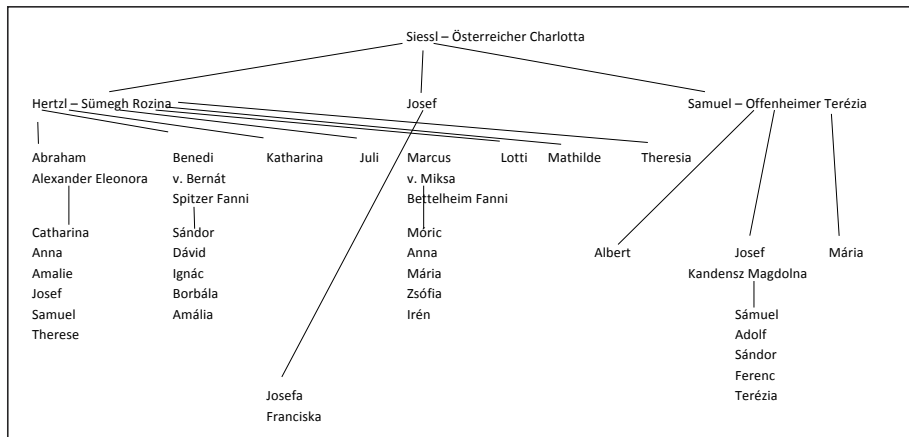
ban. Regina, aki 1780 körül, szintén Lakompakon jött világra, férjével, Schaffer Lipóttal (Léb) egy évtizeddel később, 1797-ben követték a testvért és a szülőket.

A családfőnek mondható Mózes 1763-ban szintén a többször említett Sopron vármegyei településén látta meg a napvilágot. Ahogy említettük 1785-ben, de inkább 1786-ban tehetta lakását Kőszegre. Családját ekkor valószínűleg csak feleségével, Fleischer Barbarával alkothatta, gyermekeik, életkorukból következtetve már Kőszegen való letelepedésük után születtek.

A SPITZER CSALÁD

A Spitzerekről jóval kevesebb családi vonatkozású adat áll rendelkezésre, mint a Scheyeokról. Ennek okai közé sorolható, hogy bár anyagi viszonyaik kezdetben kedvezőbbek voltak, de sem az üzleti, sem a közéletben nem akadtak olyan kiemelkedő tagjai, mint Schey Fülöp vagy Frigyes. Az biztos, hogy ez a család is elhagyta Kőszeget a XIX. század utolsó éveire, de történetük – előtünk legalábbis – ködbe vész, feloldódtak a történelemben.

Későbbi kimutatás szerint Spitzer Siessl az 1788/1789. évben fizetett először adót Kőszegen. Az iratok ugyanakkor arról tanúskodnak, hogy már egy évvel korábban, 1787 májusában ingatlana volt a városban. Kicsit zavaró ugyan, hogy Siessl Ábrahámként nevezték meg, de ez talán betudható annak, hogy frissen érkezettként a hivatalnokok előtt még nem lehetett teljesen ismert a névhasználata. Ahogy elsőre Schey Mózeset sem sikerült pontosan megnevezni. Korát tekintve már középkorú lehetett, feleségével, Österreicher Saroltával és gyermekeivel Herzllel, Józseffel és Sámuellel érkezett Locsmándról. Utóbbiak korát nem ismerjük pontosan, de közülük Herzl már 1796-ban, Sámuel pedig 1799-ben adófizető foglalkozást űzött. A későbbi leszármazottak, akiket 1848-ig azonosítani tudtunk így következtek.

(Az utóneveket az iratokban találtuknak megfelelően írtuk. Egyre magyarosabb megjelenésük is mutatja a közegehez történő alkalmazkodásukat, befogadásukat.)

BERENDEZKEDÉS ÉS VAGYONOSODÁS

A fejezet címében jelölt két esemény tulajdonképpen egymást feltételezte és erősítette családjaink esetében. A vagyonosodást leginkább a helyi ingatlanok sorának

megszerzése, illetve némileg az adózásuk kapcsán tudjuk kimutatni, ami ugyanakkor azt jól illusztrálja, hogy a Schey és Spitzer családok miként rendezkedtek be a városban.

Eddig és a továbbiakban is a két családdal kapcsolatos ismertetést a Kőszegre érkezés időrendi sorrendjében folytattuk, most adódna a lehetőség, hogy az első ingatlanvásárlás okán ezt felcseréljük, mégsem tesszük, mert így nagyobb a kontraszt, milyen pályát is futottak be egymás mellett, helyenként együttműködve, de akár versengve is a Scheyek és a Spitzerek. Ráadásul azért is érdekes ebben a megközelítésben a történet, mivel a Spitzerek ingatlanvásárlásai alapvetően nyugalmasan zajlottak, Schey Mózes első próbálkozásai – a fennmaradt adatok alapján – nagyon is érdekesnek, sőt a korra erősen jellemzőnek mondhatók.

Az első vásárlási kísérlet és annak a helyi polgárok részéről történő akadályozása, a későbbiek ismeretében már-már szimbolikus értéküként is felfogható. A vétel lehetősége ugyanis a belvárosban adódott. Abban a belvárosban, ahol évszázadokon át a patríciusok, a városbírák, a belső és a külső tanács tagjai laktak, akik akár 2-3 nagy értékű telket is bírtak. Ott, ahol a legnagyobb presztízt jelentette a jelenlét. A XVIII. században még nagyobb jelentőséggel bírt az ott való megtelepedés, hiszen a helyi polgárság vezetőrétegének egy részét kiszorították a Dunántúli Kerületi Tábla jogvégezett, a birtokaik jövedelme mellett a biztos és jól megfizetett állami állásaikból következően jobb anyagi helyzetben levő köz- és főnemesek. A Kelczek, Nádasdyak, Sigrayak, Szelesteyek, Nagyok, Festeticsek és társaik voltak azok, akik a város szellemi pezsgése mellett az anyagi javakban is fellendülést biztosítottak. A mai Chernel Kálmán, akkoriban Úri utca palotáit ők építtették, de a belváros más részein is vásároltak, újítottak, bővítettek, nagyobbítottak ebben az évszázadban házakat. Ebbe a környezetbe kerülhetett volna, igaz éppen egy jó nevű, ősi nemesi család révén, talán mondhatjuk, sokak szemében nem kívánatos „pereputty”.

A helyszín a mai Bálház telke volt, ahol akkoriban még nem a mai – helyi szinten – monumentálisnak mondható épület állt, hanem egy kis szerény, földszintes házacska. Ebben laktak Scheyék a beköltözésük utáni években, a Szluha család bérlőiként. Szluha János, ősi, felvidéki eredetű nemesi család leszármazottja, a kerületi tábla bejegyzett magánügyvédjeként, sőt egy időben a vagyontalan nemesek ügyeinek ingyenes vitelével megbízott, állami fizetést húzó jogászként működött. Neve többször feltűnt Kőszeg közeli nagyobb birtokosok jogtanácsosaként, akkori kifejezéssel élve ügyészeként. A család több ingatlannal is rendelkezett Kőszegen, ennek ellenére úgy tűnik, lehettek anyagi gondjaik. Ez kitűnik abból az adásvételből is, amelyet Schey Mózással kötöttek 1793-ban. A szerződésben foglaltaknak megfelelően át is vehették volna az épületet, de a telekben üzleti lehetőséget látott a város egyik módos molnára, aki ráígért a vételárra. A válasz újabb száz forint, aminek következtében megint csak Scheynek állt a zászló. Ekkor Haffenschel Antal, aki bálház felépítését tervezte, polgárjogára hivatkozva az általa kialakított áron magának követelte az egész ingatlant. A város bevételeire általában jól ügyelő tanács azonnal a molnármesternek adott igazat és neki ítéltek a vita tárgyát. Minden bizonnyal befolyásolta a döntést a várható bálárenda, vagyis a bérleti díj, amit a táncestélyek után fizetni kellett a városnak, de az azért érdekes, hogy a korábbi bálház-tulajdonos özvegyasszonyt kurtán-furcsán utasította el a magisztrátus, amikor felszólalt saját jogainak védelmében. Hozzá kell tenni, hogy az új tulajdonos még a vártnál is job-

ban járt, mivel kiderült, hogy Szluha–Schey kontraktusban a köztudomásúnál 300 ft-tal kevesebb szerepelt, így neki csak 1200 ft-tal kellett kártalanítania az üzletből kifizetettakat.

Bizonyosan nem állíthatjuk, hogy szándékosan zárták ki a családot a belvárosi tulajdonlásból, mindenesetre a fentebb említett ráutaló magatartásokat erősíti,

hogy a következő, külvárosi próbálkozást, már senki magánszemély, de a szenátus sem óhajtott megakadályozni. Ha a később történtek szemszögéből nézzük, viszont kimondottan szerencsésnek mondható, hogy a család új helyre kényszerült, hiszen a még abban az évben vásárolt féltelek adta annak a lehetőségét, hogy – igaz több mint 60 év múltán – Kőszegen zsinagóga épülhessen.

A Várkör azon részén vettek hát állandó lakhelyet, amelyet akkoriban Egyház utcának neveztek, mivel ott épült az evangélikusok temploma. 1792-ben a felét, két év alatt lejáró 3-szori részletfizetéssel, aztán 1799-ben a második részt, összesen 1375 ft-ot fizetve. Amint a teljes házat birtokba vették, szinte azonnal bővítésbe fogtak. A két szoba és egy konyha mellé raktárt is emeltek, amely az egyre jobban menő terménykereskedéshez elengedhetetlenül szükséges volt. A gyarapodás mutatójaként részletezés nélkül álljon itt, hogy a család tagjai összesen hány városi la-

kóépületet bírtak az 1850-es évek végéig: Schey Mózes örökségként 8, Fülöp 2 egész és 2 db ½, József 3, Márkus 1. Ezen kívül voltak még raktáraik, kertjeik, szőlők stb.

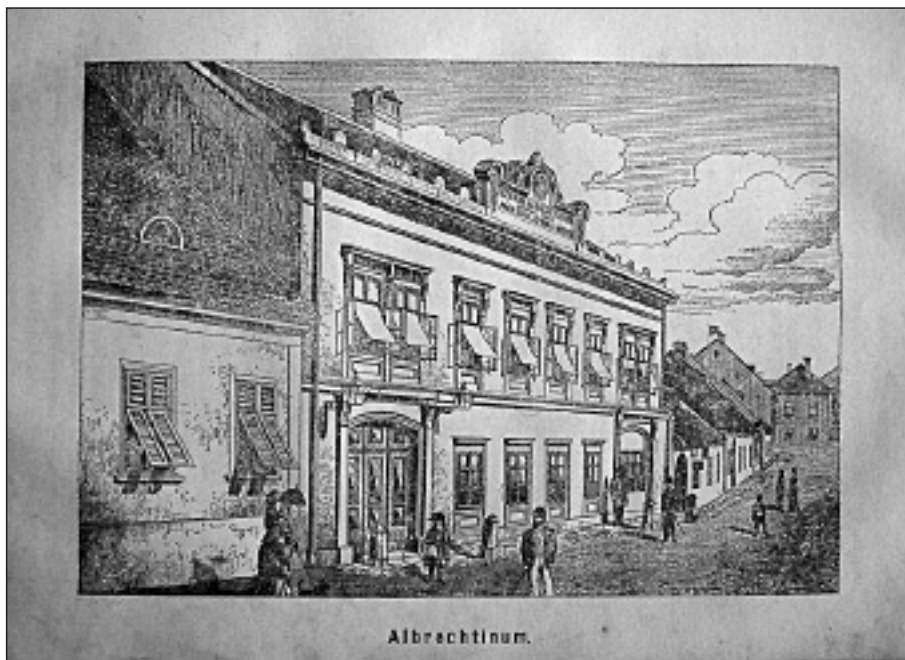
Ehhez viszonyítva Spitzer Siessl minden békétlenkedés és beavatkozási szándék nélküli, egyszerű adásvétellel jutott első épületéhez. A Kovács (ma: Kossuth L.) utcában már 1787-ben hozzájutott egy házhoz, amiért 1570 ft-ot és tíz dukátot adott. 1809-ben átépíttette, feltehetően emeletet kapott az épület, értéke nominálisan majd a tízszeresére emelkedett. Sámuel fia 1801-ben vásárolt 4400 ft-on. Kőszegi történetük során összesen 4 nagyobb értékű ingatlant bírtak.

Ezek szerint a Spitzer család sokkal jobb anyagi helyzetben érkezett, szinte vagyonsként telepedett le a városban, hiszen azonnal saját lakást tudtak vásárolni. Ezt a vagyont még jelentős mértékben növelték is, azonban a Schey család összességében és egyes tagjait tekintve is jelentősen felülmúlta őket.

Jelenlegi ismereteink alapján egyelőre nem tudunk pontos választ adni a saját magunk által feltett kérdésre, hogy miért indult be a két család által vitt üzletmenet olyannyira, hogy alig egy évtized múltán mindkettőjüknél, kívülről is nagyon jól látható, sőt sokaknak már szinte bántóan szembetűnő vagyonosodás következett be. Felvetéseink vannak ezzel kapcsolatban. Az biztos, hogy II. József uralkodása idején, ha nem kivételezett, de a lakhatás mellett a megélhetéssel és a kereskedéssel kapcsolatban is, a korábnál sokkal kedvezőbb jogi helyzetbe kerültek. Az 1790-

ben bekövetkezett részbeni törvénykezési visszalépések után sanyarúbb sors várható volt rájuk.

Ezt azonban felülírhatták a francia köztársasági, majd a napóleoni háborúk hosszú éveinek hadsereg-felszerelési és ellátási igényei, amelyek – ahogy már sok évszázada – az uralkodót (császárt és királyt) valamint az uralkodó elitet rákényszerítette a zsidó kereskedőkkel szembeni nagyobb toleranciára. Kőszeg városában is egyre nagyobb szükségét érezhették jelenlétüknek ezekben az években, hiszen olyan kapcsolatokkal rendelkeztek, amelyek lehetővé tették, hogy az udvar-kincstár-ka-

mara-hadsereg-helytartótanács nagygyűttes, egyre inkább egymást licitáló, mind nagyobb mértékű „önkéntes” felajánlásokra kötelező „kérelmei”-vel kapcsolatosan nemcsak a beszerzés pénzügyi, de mennyiségi korlátaival egyre inkább szembesülő városi vezetést rendre ők segítsék ki. Általuk teljesíthették csak a felsőbb elvárásokat. Minden bizonnyal ennek is köszönhető, hogy a két család tagjai egyre gyarapodtak, a Scheyek házaló kiskereskedőből 1790-re 2. adóosztályú, majd az 1810-es évek közepére szinte mindegyikük I. osztályú termény-nagykereskedőkké váltak, helyi szinten a legtöbb adót fizetők közé küzdötték fel magukat, fejenként évi 100 ft-tal segítve a költségvetést.

A KONFLIKTUSOK KORSZAKA

II. József halála után sokan azt hitték, hogy Magyarország részleges önállóságának visszaszerzésével az országgyűlés megszünteti a zsidók kötelező részleges egyenjogúsításának eredményeit. Részmegoldás született, ugyanis az 1790. évi 38. tc. a megszerzett jogokat nem vonta vissza, de a továbbiakban nem engedélyezte a szabad

költözködést. Kőszegen is kénytelenek voltak beletörődni, hogy az 1790. január 1-ig letelepedett két család tagjai és az ő szolgálatukba szegődöttök maradhattak. Az új jogszabály adta lehetőséggel élve ugyanakkor évtizedes harcba fogtak a többiek kiutasításáért, illetve a Schey és Spitzer családok jogainak korlátozásáért. Ezek okai között immár a hagyományos vallási és gazdasági ellenségeskedésen túl talán hozzájárult a fent említett gyors ütemű gazdagodás is, amelyet sokan nem néztek jó szemmel.

Az 1792-es a házvásárlással kapcsolatos események mutatják, mennyire korán éreztették már, hogy nem egyenlő a jogi helyzetük. A későbbiekben ez a „harc” erősödött, hiszen a választó község folyamatosan beadványokkal bombázta a városi tanácsot a kiüzetéssel kapcsolatban. Ezek egy részét maga a magisztrátus vetette el, vagy fellebbezés után a Helytartótanács utasította vissza. A tanács 1801-ben erősen korlátozó szabályozást vezetett be azzal, hogy tiltotta az újabb ingatlanok még árverés útján történő vásárlását is, ezzel akadályozva a kölcsönzött pénzek részbeni megtérülésének lehetőségét. Az 1791 után szerzett telkeket pedig vissza kellett volna szolgáltatniuk. 1798-ban hihetetlen lépésre ragadtatták magukat a helybeli zsidók, amikor egy vámszedési vita kapcsán vámmmentességet vagy városi polgárjogot kérelmeztek. Elképzelhető, hogy mekkora felháborodást váltottak ki ezzel.

A polgárok egy része 1807-ben újabb akció során követelte a jogtalanul jelenlevők eltávolítását, pl. azokét is, akik a bíró házában laktak bérlőként. A több éven át tartó huzavona közben azt is indítványozták, hogy a Schey fiúkat erőszakkal vigyék katonának. Az utolsó ismert és nagyobb horderejű akciót 1819-ben indították, amelynek köszönhetően egy részletes összeírásra is sor került. Ennek nagyon sok érdekes adatot köszönhetünk a kőszegi zsidóság életmódjával kapcsolatban.

Védelmet leginkább a Helytartótanáctól remélhettek, ahol a jogszabályoknak érvényt szerezve, a jogos követeléseket elfogadták, de a jogtalanokat elutasították. Kiderült azonban, hogy a zsidók helybeli pártfogókat is találtak. A feltételezhetően inkább gazdasági-üzleti, mint baráti viszonyban levő polgárok petíciót is hajlandók voltak aláírni érdekükben. Ezt a tanács pénzbüntetésekkal torolta meg.

AZ ELFOGADTATÁS IDEJE

A kőszegi zsidóság vagyonosodása, a város érdekében tett lépéseik egyre megkerülhetetlenebbé tették őket helyben. Szükség volt adójukra, adott helyzetben segítségükre és nem utolsósorban az üzleti kapcsolataik során szerzett befolyásukra, amelyre a környékbeli főnemeseknél tettek szert és egyre inkább építettek ki a bécsi, akár az udvari körökben is. Ennek a helyzetnek és talán a reformkor előtt és főleg a reformkorban fokról fokra változó gondolkodásmódnak köszönhetően lassan változás állt be abban is, ahogy helyben viszonyultak hozzájuk.

Ami a külsőségekben még évekig nem jelentkezett, de ahogy a magyarországi gazdaság egy új modernizációs pályára lépett az ő szerepük is egyre jobban felértékelődött. Ráadásul az 1840. évi 29. tc.-nek köszönhetően, amelyet újfent csak ideiglenes jelleggel hoztak, nagyobb lakhatási és üzleti szabadságot kaptak. Az 1833-ban alapított Kőszegi Olvasó Egyesület, amely inkább „úri kaszinó” jelleggel működött még nem fogadta be őket, bár volt egy zsidó vallású tagja, Markbreiter Fülöp orvos személyében. Ő azonban jogi értelemben nem számított zsidónak, mert Mária Terézia óta az egyetemet végzettek nem vonatkoztak a költözési és lakhatási korlá-

tozások. Itt jegyezzük meg, hogy házassága révén szoros kapcsolatba került a Scheyekkel, illetve az osztrák író Arthur Schnitzler nagyapja volt. A Kőszegi Takarékpénztár létesítésénél (1840) azonban már nemcsak számoltak velük, hanem nagyon nagy szerepet is kaptak benne. A Scheyek a 300 részvény több mint 1/6 részét jegyezték, de nem Kőszegen élő családtagjaik és üzletfeleik közül is sokan vásároltak üzletrészt. A vezetésben is helyet kaptak, Markbreiter mellett Schey József is a vá-

lasztmány tagja lett. A vállalkozás sikeréért rengeteget tett Schey Fülöp, aki 1846 és 1868 között alelnöke, 1870 és 1874 között elnöke volt a pénztárnak. Nem ilyen nagy arányban, de személyükben és partnereik révén részt vettek a Kőszegi Posztó- és Gyapjúszővetgyár létesítésében is. Természetesen ezek a lehetőségek elsősorban befektetési megfontolásúak voltak, de nagyban hozzájárultak társadalmi befogadásukhoz.

Érdekes, hogy a Spitzereket ezek a vállalkozások teljesen hidegen hagyták, egyetlen családtagot sem találunk a részvényesek között. Ebben persze az is közrejátszhatott, hogy amíg a Scheyek mindegyike folyamatosan növelte vagyonát, addig 1837-ban Spitzer Sámuel ingóságait adósságai miatt zár alá vették, Albertről azt jegyezték fel 1848-ban, hogy „csékély örökségből” tartja fenn magát, ami nem is csoda, hiszen 1840-ben bútorai kalapács alá kerültek, Ábrahám pedig úgy halt meg 1856-ban, hogy csak adósság maradt utána, amelyet gyermekeinek, akik közül ekkor már ketten Zágrábban éltek, kellett kiegyenlíteniük. Nem volt tehát indokolatlan a kőszegi „ósapa” Siessl 1811-ben és 1816-ban kelt végrendeletében hagyott szegényalapítvány, amelynek elsődleges kedvezményezettjeivé saját leszármazottait tette.

A Kőszegről az utóbbi évtizedekben feltárt adatok ismeretében, némileg új megvilágításba került a zsidók, – főleg a Schey család – városban betöltött szerepe. Az 1840-es években a vasútépítések első korszakában felvetődött egy Vas vármegyét és Kőszeget is érintő vonal építése. Az ezzel kapcsolatos előzetes vizsgálatok kimutatták, amire senki nem számított, hogy a korábban ugyan a megye székhelyének számító, egyszerű kis mezővárosként élő Szombathely piacképesség terén megelőzte a nagy múltú szabad királyi várost. Ennek okai között találhatjuk a kedvezőbb fekvést, a több irányból érkező kereskedelmi utak csomópontjaként a vásárok nagyobb látogatottságát, de a politikai és gazdasági jogait egyre inkább kihasználó, a vármegyei közigazgatást uraló köznemesség szerepét és az a részben szellemi, részben egyház igazgatási előnyt, amit a Szombathelyi Egyházmegye 1777-ben történt megalapítása hozott a városba. Ezzel szemben Kőszeg évszázados fő kereseti forrását, a bortermelést és -kereskedést éppen ekkor veszíti el. A külső piacok elzárása,

bezáródása és a belső piacnak a korszerűtlen termelési technika miatti stagnálása jelentős bevételektől fosztotta meg a polgárokat. Ez a tőke pedig éppen a továbblépés, a további fejlődés, fogalmazhatnánk úgy, hogy a modernizálás és a versenyképesség biztosítása feltételeként hiányzott a legjobban. A Dunántúli Kerületi Tábla jelenléte egyelőre még tartotta a kulturális életbeli előnyét a megyeszékhellyel szemben, de ez is egyre belterjesebb lett. Az „úri kaszinóban” alig jelentek meg polgári származású személyek, legfeljebb a táblai honoráciorok. Éppen ezért érdekes a takarékpénztár, de még inkább a posztógyár tulajdonosi összetétele és ezek modernizációs útmutató szerepe. Utóbbi egyesületnél a kezdeményezés, a vezetés és a részvények jó része a konzervatív, aulikus főnemességé volt. Ők leginkább saját birtokaik nyersanyagának minél jövedelmezőbb eladhatóságát és feldolgozhatóságát remélték, ebben éppen kereskedelmi összekötőikkel alkothatták a legjobb üzleti

egységet. Az más kérdés, hogy az említett alapítások finánc része maradandót alkotott, míg az ipariális óriásit bukott. Az elsőnek biztosított volt szellemi és anyagi háttere, a másikon ezt és főleg a biztos tőkehátteret nem tudták megteremteni. Ez nem elsősorban a Schey részvényeseken múlt.

A fejezet összefoglalásaként: az erősödő tolerancia és a gyengülő városi gazdaság együtt hatásaként egyre elfogadottabbakká váltak, egyre nagyobb tekintélyre tettek szert az egyre „kisebb” városban. Ebbe a folyamatba érkezett, mintegy villámcsapásként az 1848 áprilisában történt „csúnya” eset.

AZ UDVARLÁS IDŐSZAKA

Egy kisebb, de kellemetlen és csak a szerencsének köszönhetően nem végletekig eldurvuló esemény, egy községi pogromkísérlet jó időre visszavetette a közeledés, elfogadtatás és a beolvadás szándékának folyamatát. A zsidók ezt követően évekre

bezárkóztak, bár szépségtapaszt jelenthetett, amikor a birodalmi törvények értelmében jogosulttá váltak a polgárjog megszerzésére, amit Schey Fülöp és Sándor 1851-ben megkapott. Ez a polgárjog azonban nem egyezett a korábbival, gazdasági előnyökkel nem járt, lényegében a honosságot rögzítette és a helyi választójogot és a választhatóságot biztosította.

Ezzel párhuzamosan egyre szorosabbra fonták bécsi kapcsolataikat. Ebben nagy segítségükre volt Schey Frigyes, aki házassága révén az ottani üzleti körök felsőbb rétegéhez csatlakozott. Politikai befolyása is növekedett, főleg azok után, hogy az uralkodóháznak egyre fontosabb, birodalomszerte beinduló vasútépítéseket anyagilag támogatta, sőt egyes vonalakon meghatározó szerepet töltött be. Talán saját kapcsolatai révén, de unokaöccse segítségével Schey Fülöp is Lajtán túl kereste a boldogulás nagyobbik felét. Feljegyezték róla, hogy Magyarország katonai kormány-

zójának, Albrecht főhercegnek házi bankárja volt. Vagyonleltárából kiderül, hogy vagyona nagyobb részét a Frigyes által is szervezett vasutak részvényeibe fektette.

Házai és kőszegi kapcsolatait újragondolta, ugyanakkor miután kiderült, hogy házassága gyermektelen marad, feleségével egyre többet költöttek jótékony célokra. Ha csak kőszegi „beruházásait” nézzük is, impozáns a tevékenységük: temető és ravatalozó (1854), Albrechtinum szegényintézet (1859), zsinagóga (1859), Elisabethinum kisdedovó (1871). Az uralkodóház tagjainak nevével címezte alapításait, ami nemcsak az udvarhoz való hűségét fejezte ki, befektetésnek tekinthető, mert utolsó évtizedeiben a társadalmi ranglétrán látványosan emelkedett. Magas kitüntetése után Frigyessel együtt 1859-ben koromlai előnévvel osztrák nemességet kapott a császártól, 1864-ben lovagi rangra emelték őket, majd mindezek koronázásaként 1869-ben bárói címet szereztek. Az első magyarországi születésű zsidókként, akiket ez a megtiszteltetés ért.

Bár az ideje nagy részét Bécsben, illetve a mellette fekvő Badenban töltötte, soha nem szakított teljesen Kőszeggel, hiszen házait, helyi ingatlanait nem adta el. Általában május hónapját teljesen Kőszegen töltötte. Ebben az időszakban vállalta el a takarékpénztár elnökségét, amely akkoriban lett jelentős, jól működő pénzintézet, amely 60%-os osztalékot tudott biztosítani a részvényeseinek. Hiába vagyona, rangja befolyása, ő sem tudott mindent elérni. Hiszen hiába mozgatta meg ő és rokonsága kapcsolataikat, a város újabb modernizációs kísérlete, a fő vasútvonalhoz csatlakozás nem sikerült. 1881-ben elhunyt, Frigyes úgy látszik ebben is követni óhajtotta nagybátyját, hiszen alig 2 héttel követte őt. A vasúti szárnyvonal részvénytársaságának alapításából kimaradtak hát, a többi Schey is alig jegyzett kötvényt. Talán azért, mert alig néhányan laktak már közülük a városban. Ahogy a Spitzerek is szépen lassan kikoptak a közéletből és a köztudatból és Kőszegről is. Utolsó anyakönyvi bejegyzés a Spitzer név alatt 1875. május 23-án történt, amikor dr. Spitzer Bernát honvédorvos házasságkötését örökítették meg, de neki semmi köze nem volt a kőszegi Spitzerekhez. Ugyanakkor ez a spontán elvándorlás nagyon jó mutatója annak, hogy milyen gazdasági válságba került a város, hiába igyekezett, a modernizációs versenyben irgalmatlanul lemaradt.

FORRÁSOK

Magyar Nemzeti Levéltár Vas Megyei Levéltára Kőszegi Fiókleveltár:

Kőszeg Város Tanácsának iratai:

Jegyzőkönyvek. 1785. 282. p.; 1790. 114. p.

Divisionales et executionaliae. 57. köteg/70. szám; 66/231.; 67/172.; 69/212.

Kőszeg Város Társasbíróságának iratai. 1852. VII. kútfő 56. szám

Kőszeg Város Városlig Kiküldött Bíróságának iratai. 1856. IV. kútfő 213. szám

Kőszeg Város Polgármesteri Hivatalának iratai. Elnöki iratok. Dr. Gyöngyös Endre által elkülönített izraelita anyakönyvi másolatok:

Halotti anyakönyvek 3.; 6; 17.; 26.; 83.

Házassági anyakönyvek 26.

Felhasznált irodalom:

Az 1995. május 12-én, Esztergomban tartott A zsidóság szerepe a magyarországi polgári fejlődésben (XIX-XX. század) című konferencia anyaga. Szerk. Csombor Erzsébet. Esztergom, 1995. 149 p. (Komárom-Esztergom Megyei Önkormányzat Levéltára, 3.)

- Béri-Lichtner János: Együttélés. A zsidóság szerepe Magyarország legújabb kori történetében 1790–1918. Bp. 1995. 409 p.
- Fényes Elek: Magyarország geographiai szótára 1-2. Pest. 1851.
- Harsányi László: A kőszegi zsidók. Bp. 1974. 259 p. (A magyarországi zsidó hitközségek monográfiái, 6.)
- McCagg, William O.: Zsidóság a Habsburg Birodalomban, 1670–1918. Bp. 1992. 217 p.
- Österreichisches Biographisches Lexikon. 1815–1950, Bd. 10. (Lfg. 47), Bécs, 1991. 100–101. p.
- Prepuk Anikó: A zsidóság Közép- és Kelet-Európában a XIX–XX. században. Debrecen, 1997. 263 p. (Történelmi Kézikönyvtár)
- Söptei Imre: A Schey család Kőszegen, 1794–1883. In: Előadások Vas megye történetéről 5. Szerk. Mayer László, Tilcsik György. Szombathely, 2010. 23-38. p. (Archivum Comitatus Castriferrei, 4.)

הנה נבנה בית המדרש הגדול והנודע
בארץ ישראל
הוא בנוי על פי חזונו של רבינו
אברהם אבינו ונבנה על ידי
העם הישראלי והיה זה
הבית הגדול והנודע
בארץ ישראל
הוא בנוי על פי חזונו של רבינו
אברהם אבינו ונבנה על ידי
העם הישראלי והיה זה
הבית הגדול והנודע
בארץ ישראל

על-מנת להבטיח את חיינו ושלום
הארץ ושלום העולם ושלום
ישראל
בשנת 1948 הוקמה מדינת ישראל
ועל-פיה הוקמה מדינת ישראל

A kőszegi zsidó temetőben található „kőszegi zsidó hitközség mártírjai” névsora kiegészítve az Izraelben élő Vas megyei zsidók emlékbizottságának kiadásában (1974) megjelent „Vas megyei zsidók emlékére a mártírhalált szenvedett Vas megyei zsidóságnak” című kiadványban szereplő névsorral:

Adler Adolf
Adler Zsigmond
Adler Amália
özv. Axer Izraelné
özv. Bun Lipótné
Bun Izidor
Bass Rezső
Bass Rezsőné
Braun Oszkár
özv. Benedek Sándorné
Benedek Margit
Balázs Józsefné
özv. Biringer Miksáné
özv. Deutsch Lajosné
Deutsch Mátyásné
Deutsch Mátyásné fia
Deutsch Mátyásné húga
Deutsch Arthur
Deutsch Arthurné
Deutsch Vera
Deutsch Béla
Deutsch Viktor
Deutsch Viktorné
Deutsch Rózsi
Deutsch Elza
özv. Ferner Albertné
Fried Gyula
Fried Gyuláné Ella
Frankl Ferenc
Frankl Zsuzsa
Frankl Miksa
Frankl Pál
Fischer Zseni
özv. Frankl Adolfné
Günsberger Fáni
Günsberger Nelly
Geisler Mór
Geisler Mórné
Geisler Imréné

Geisler Magdus
Geisler István
Geisler János
Geisler Ferenc
özv. Goldschmied Ferencné
Goldschmied József
Dr. Havas gyári igazgató
Hacker Samu
özv. Kopfstein Samuné
Kopfstein Hugóné
Kopfstein Eszter
Kopfstein Sárika
Kopfstein Bernát
Kopfstein Andor
Kopfstein Ödön
Kopfstein Rózsi
Kopfstein Mór
Kopfstein Mórné
Kopfstein Alfréd
Kopfstein Herta
Dr. Kopfstein Lipót
Dr. Kopfstein Lipótné
Kopfstein Gábor
Kopfstein Jenő
Kopfstein István
Kopfstein Regina
Kemény Ernő
Kohn Jolán
Kohn Regina
Kollman Bernát
Kollman Bernátné
Kollman Vilmos
Dr. Katona Béláné
Kohn Lajos
Kohn Lajosné
Kohn Nelly
Dr. Linksz Izsák
Dr. Linksz Izsákné
özv. Dr. Löwinger Gyuláné

Löwinger József
Löwinger Regina
Löwinger Lajos
özv. Nussbaum Ferencné
Nussbaum Alfréd
Németh Istvánné
Pickel Béla – hitközségi metsző
Pickel Béláné
Pickel Béláné újszülött fia
Pickel Rózsi
Pickel Blanka
Pollák Jenő
Pollák Jenőné
Pollák Magdolna
Pollák Vera
Rosenstingl Jakab
Rosenstingl Jakabné

Rosenberg Ignác
Rosenberg Mária
Schwarcz Adolf
Schwarcz Izidor
Schwarcz Dezső
Schwarcz Jenőné
Schwarcz Tamás
Schwarcz Gabriella
Schwarcz Izsó
Schwarcz Izsóné
Schwarcz Jutka
Schönbaum Berta
Spielmann Irén
Tauber Jakab
Zobel Tibor
Wank Andor
Walk Miksa

NICOLAS ROTH

Tizenhat évesen Auschwitzban

EGY MAGYAR ZSIDÓ VISSZAEMLEKÉZÉSEI
(RÉSZLET)

A fordítás az alábbi kiadás alapján készült:

*Avoir 16 ans a Auschwitz
Mémoire d'un juif hongrois*

*Collection Témoignages de la Shoah
Fondation por la Mémoire de la Shoah
Éditions Le Manuscrit Paris 2011*

Fordította: Pelle János

IRÁNY: AUSCHWITZ

1944. június 28-án a szerelvény elindult a cél felé, melyet még csak nem is gyanítottunk. A vagonban nyolcvan voltunk (egyesek szerint nyolcvanöten). Természetes, hogy az ilyen szűk helyre bezárt emberek között, legalább kezdetben, illetve bizonyos mértékig végig az utazásunk során, viszonylagos egyetértés, az idősebbek iránti elnézés, a sérült idegzetűek iránti türelem uralkodik, ami elviselhetőbbé teszi ezt a hosszú, fájdalmas és kimerítő utazást.

Az indulástól kezdve mi – papa, mama, Magda nővérem és magam – az elhúzható ajtóval szemben rendezkedtünk be, balra, a vagon sarkában. Én majdnem szemben álltam a berácsozott világítóablakkal, szüleim és a húgom a hátsó falnak támaszkodtak. Ez a helyzet a körülményekhez képest megkönnyítette az utazást. Elhelyezkedtünk szegényes holmijainkon – én a hátizsákomon, melyből kivettem a nevezetes felöltőt – és amennyire lehetett, kényelembe helyeztük magunkat. Ahogy múlt az idő, természetesen egyre nagyobb lett a rendetlenség.

Mellettem anyám ült, hátát a vagon falának vetve, karjában tartva Magda nővéremet, aki egyáltalán nem tudta, hol van, és anyám vállán szundikált. Apám a húgom másik oldalán állt. Magda nővérem Down-kóros volt. Olyan magas volt, mint egy tíz-tizenkét éves gyerek, de teljesen érthetően fejezte ki magát. Hála anyám

A szerző 1928. április 7-én született Debrecenben, édesapja Róth Márkus férfisزابó, a hitközség tagja. 1943-ban, miután elvégezte a kötelező iskolát, és a zsidó vallási iskolába (héder) is járt, inasnak állt: előbb fémművességet, majd műbútorasztaloságot tanult. Családjával együtt be kellett költöznie a gettóba, majd 1944. június 28-án Auschwitzba deportálták. 1945-ben, a tábor kiürítésekor Dachaubá vitték, ott szabadították fel az amerikai csapatok, 1945. április 29-én. Nem tért vissza Magyarországra. Először Palesztinába akart menni, hogy csatlakozzon 1935 óta ott élő bátyjához, végül a nővérénel és a másik bátyjánál kötött ki, akik a harmincas évek végén Párizsba költöztek. 1946 és 1949 között bődíszművesként dolgozott Franciaországban, majd visszatért édesapja mesterségéhez, és végül ballonkabát-szalont nyitott a Champs-Élysée-n. Megnősült, egy fia és két lánya született. 1988-ban felhagyott az üzlettel, azóta a francia Yad Vashem bizottságban és a volt auschwitzi deportáltak szervezetében dolgozik. A Shoah Alapítvány szervezésében rendszeresen kísért francia gimnazistákat Auschwitzba, az egykori táborban rendezett múzeumba és emlékhelyre.

gyengédségének és a szeretetének, továbbá közvetlen szomszédaink kedvességének és megértésének, a Mann család, és különösen Ilonka nagynéném szeretetteljes közelségének, a születése óta eltelt húsz év alatt majdnem normális életet élt. Majdnem normálisat, egy mentálisan fogyatékos gyermek számára. Mindig csinos volt, nagyon tiszta, egyenes szálú haja mindig szépen fésülve. A legkisebb foltot sem tűrte a ruháján vagy használati tárgyain. Imádott sétálni a mamával, kart karba öltve. Ha mama vett valami édességet, ragaszkodott hozzá, hogy én ugyanannyit kapjak belőle, mint ő. És amikor hazamentek, és én megkaptam a részem, akkor volt csak hajlandó felfalni az övét.

Attól kezdve, hogy elhagytuk az otthonunkat és a gettóba költöztünk, teljesen elveszettnek érezte magát, nem fogta fel a helyzetet. Gyakran kérdezte: „Mikor megyünk vissza hozzánk, haza?” vagy: „Az otthoni ágyamban szeretnék aludni.” Érdekes módon, amióta a téglagárba érkeztünk, ahol a mindennapi életünket már

szinte alig lehetett felfogni, a nővérem szinte derűssé vált. Ma én ezt azzal magyarázom – már ha egyáltalán meg lehet magyarázni – hogy a mama mindig a „keze ügyében” volt, fizikailag és érzelmileg.

Mielőtt lelakatolták a vagon ajtaját, adtak nekünk vödör vizet, és egy másik vödört természetes szükségleteinkre. A magyar csendőrök újból felszólítottak bennünket:

– Adják át nekünk az értékeiket. Ha valamit megtalálnak maguknál, szigorú lesz a büntetés! Egyébként ott, ahova magukat viszik, amúgy sem veszik a hasznát! Hagyják magyar földön, adják át, itt az utolsó alkalom!

Senki nem reagált, de ezek a mondatok megdöbbentettek bennünket.

Órák teltek el addig, míg a vonat megmozdult. A nap közepén indultunk, és a hőséget egyre kevésbé lehetett elviselni. Mindenki igyekezett levetkőzni, megsza-

badulni ruhadarabjai egy részétől. Reggel levettem a zakómat, aztán az ingemen volt a sor, végül a cipőmön és a zoknimon. De még így is szenvedtem. A víz gyorsan elfogyott. Délután már hallottuk a gyerekeket, hogy víz után sírtak. Ez a következő három napban egy percre sem szűnt meg.

Hosszú éjszaka kezdődött. Reggel, hosszas habozás után végül megmondtam a szüleimnek, hogy feltétlenül pisilnem kell. Az erre rendelt vödör a vagon túlsó oldalán volt. Felálltam és megpróbáltam abban az irányban előre törni. Embereken léptem át, keservesen haladtam. És közben meghallottam, hogy a vödör már csurig telt. Ebben a pillanatban, az ajtó mellett elhaladva észrevettem, hogy az nincs szorosán bezárva. Egy mintegy centiméteres rés beengedte a világosságot. Megnyugodva közelebb mentem, de nem értettem, mi az oka annak, hogy nem tudok pisilni. Mennyi ideig álltam ott, csalódottan, idegesen, talán még szégyenlősen is? Úgy tűnt nekem, hogy hosszú idő telik el, és mindenki engem néz. Végül sikerült megkönnyebbülnöm, de mit tettek a többiek?

Valamivel később megérkeztünk egy nagy állomásra, Kassa pályaudvarára. Ekkor már közel huszonnegy órát töltöttünk a vonaton. Egyszer csak a vagon ajtaja kinyílt. Magyar csendőröket láttunk. A vagonban az emberek vizet kértek. A csendőrök válaszoltak:

– Maguk zsidók, gazdagok. Maguknak van pénzük, ékszerük. Ha inni akarnak, fizetniük kell érte.

Néhány perc múlva két vagy három jegygyűrű és egy töltőtoll fejében megaludtak. Két fiatal nő leszállhatott. Először könyörögtek a csendőröknek, hogy kiüríthessék a higiéniai célokat szolgáló, tele vödört. Kevéssel később visszamentek az üres vödörrel, majd újra leszálltak, hogy teletöltsék az ivóvizet vödört. Sírva tértek vissza. A csendőrök csak félig engedték teletölteni a vödört. Amikor az egyikük tiltakozott, a csendőr habozás nélkül meglökte a puskája tusával, és ezt mondta: „Ez már csak így megy, a szerelvényük rögtön indul!”

Hosszú ideig, nagyon hosszú ideig maradtunk a kassai pályaudvaron. De mielőtt még elindultunk, az ajtó újra kinyílt: három húsz és huszonöt év közötti fiatalember szállt fel, a csendőrök átkozódása közben. Megvártuk, amíg a vonat elhagyja Kassát, és csak azután kérdeztük őket. Nem voltak túl közlékenyek. Csak másnap mesélték el, hogy szlovák zsidók, és nem-zsidók papírjaival rejtőzködtek. Feljelentésre tartóztatták le őket. Durva verésben volt részük, majd a pályaudvarra hozták és feltették őket az első vonatra. Három fiú, fiatal és jó felépítésű. A következő két napban végig álltak, nem ültek le. Láttam az árnyékukat, amint az ellenfényben kirajzolódik a velük szemben lévő világítóablakon, egészen addig, míg meg nem érkeztünk.

A szomjúság, az éhség, a lassú mozgás következtében a vagon felénk eső felében mindenkin egyfajta szellemi tompultság vett erőt, melyben senki sem beszélt, annyira ki volt száradva az ajka. A vagon másik feléből mindenféle zajokat, sírást, nyöszörgést, talán imákat hallottunk, melyeket az állapotunkra való tekintettel nem tudtunk megkülönböztetni egymástól.

Mielőtt Kassára érkeztünk, még reggel tettem egy felfedezést: van egy rés a vagon falán, éppen a vállam magasságában. A rés ugyan apró volt, de volt benne egy lyuk, alig nagyobb, mint egy zöldborsó. De elég nagy volt ahhoz, hogy ha szemem a lyukhoz nyomtam, meg tudtam különböztetni, legalább részben, a júniusi vidéket. Nyár eleje volt. Láttam a napot, a zöld fűvet, a fákat, a teheneket, fiatal pásztorokkal

együtt; ez a békés táj annyira ellentétes volt mindazzal, ami a vagon belsejében folyt, hogy kételkedni kezdtem, valóságos-e mindaz, amit látok. Egyfajta hitetlenség vett erőt rajtam, kételkedtem mindabban, ami körülöttem történt az utóbbi hetekben, látva a világot, melyből ugyan kiűztek, mégis annyira közel volt még.

Eljött a második este. Levertségünk, utazásunk céljának bizonytalansága, a hosszú, nagyon hosszú várakozás, mozdulatlanságunk a vágányokon, a délutáni hőség teljesen letaglózott, megsemmisített bennünket.

Éjjel a szomszédnőm átható kiáltására ébredtem. Azt magyarázta nekem, hogy azt érezte, valaki megcsípte a vállát. Ez valójában az én koponyám volt, melyet három napja frissen nyírtak. Bocsánatot kértem, azt mondtam, hogy őszintén sajnálom. Válasza különösen kedves volt.

– Nincs oka bocsánatot kérni, mondta nekem. Remélem, hirtelen reakcióm nem gátolja meg abban, úgy aludjon, ahogy magának a legkényelmesebb.

E közbjáték volt az oka annak, hogy az emlékezetemben megőriztem a Straussmann nővérek nevét. Bal oldalamon a két nővér mintegy húsz-huszonkét éves lehetett. Straussman Dávidnak, az asztalosnak voltak a lányai. A műhelye az udvar mélyén volt, a Bethlen utca 14. szám alatt, ahol mi az utcára nyíló lakásban laktunk 1933-ig, ott, ahol születtem. Mindig azt reméltem, hogy életben maradtak.

A lyukamon keresztül észrevettem a táj változását. Olykor a vonat lelassított, úgy kapaszkodott fölfelé. Megállapítottam, hogy hegyek között járunk. Kopár tájak következtek. A magyar Alföld szülötteként úgy tűnt a számomra, hogy ismeretlen világba érkeztem.

Az utolsó nap a legszörnyűbbek egyike volt. Egész lényemmel vártam már, hogy megérkezzünk. Nem bírtam tovább. A szüleim megdöbbenetek. Gyakorlatilag nem mozogtak. Apámnak, aki asztmás volt, a vagonban nem volt rohama, de teljesen összeroskadtt, szinte mozdulatlan volt. Anyám állandóan Magda nővéremmel foglalkozott.

A vonat megállt, újra elindult. Majd íme, ismét megállt. Még éjszaka volt, de a világítóablakon keresztül egy szokatlan fény ébresztett fel. Nem voltam egyedül. Valaki hangosan azt mondta: „Talán megérkeztünk az úti célunkhoz”. Valóban ez volt az úti cél, melyről azonban semmit sem tudtunk.

Körülöttünk minden csendes és mozdulatlan volt. Mi is, azok voltunk a vagon belsejében, miközben vártuk, mi történik velünk. Ez az erős fény, ami elborított bennünket, amelyet még belülről is észrevettünk, szokatlan volt a számunkra. A tompultság ellenére, amelynek oka a szörnyű utazás és az ismeretlen úti cél volt, megsejtettünk valamit. Az idegeink megfeszültek.

A mögöttem lévő kis résen keresztül megpróbáltam kideríteni a tájat, ami körülvesz bennünket. Csak fénylő pontok hosszú sorát láttam, ami nem sokat mondott nekem. Mindez semmihez sem hasonlított, amit előzőleg ismertem. Felágaskodtam, hogy lássak valamit a szemben lévő világítóablakon. Ezúttal közelről láttam a téglából vagy betonból épült oszlopokat, tetejükön fémernyővel ellátott lámpákkal. Az oszlopok között mintha szögesdrótok lennének. Kutattam a tudatomban, felidéztem mihez hasonlít mindez, hogy megértsem az egészet.

Mennyi ideig tartott a várakozás? Egy órát, vagy többet? A bennünket körülvevő éjszaka oszladozott, észrevettem, hogy az ég alján már szürkül. A résen át ismét megnéztem az oszlopok között a fénylő pontokat és már kivettem, hogy ezek hosszan elnyúló épületek, nem túl magasak, de sok van belőlük és azonos formájúak. Ez nem város és nem is falu. Emberi lényt nem láttam az épületek között.

Hirtelen lárma vett körül bennünket, nehéz léptek, rövid, hangos parancsok, egyre intenzívebb járkálás. Hallottuk, amint a vagonok ajtói kinyílnak. Rövidesen a mi vagonunkon volt a sor. Az ajtó csattanva kinyílt. „Mindenki lefelé!” („*Alles unter!*”), „Gyorsan, gyorsan!” („*Schnell! los!*”) Mindannyian felkeltünk, vagy legalább megpróbáltunk felkelni. Háromnapi, majdnem teljes mozdulatlanság után ez sokaknak problémát okozott.

Az elsők, azok, akik az ajtónál voltak, elkezdtek leszállni. Újból parancsok hangzottak, melyeket nem értettem, de lefordítottak:

– Minden holmi a vagonban marad.

A szüleim felkészültek rá, hogy leszálljanak, Magda nővéremmel együtt, akit közben próbáltak nyugtatni.

Ezalatt megpróbáltam a lehető leggyorsabban felöltözni, mivel mezítláb és atlétrikóban voltam. De valahogy nem sikerült felhúznom a cipőmet. Ideges voltam. Szerencsére, mivel a vagonnak az ajtóval ellentétes sarkában ültem, nem zavartam azokat, akik leszállni készültek. A lábfejem megdagadt. Lehetetlen volt felhúzni a cipőmet. Múltak a percek és a vagon kiürült. Végre nagy nehezen kifűztem a cipőm, és sikerült belebújnom. Felkaptam a felöltőmet, hiszen szó sem lehetett arról, hogy otthagyjam. Gyorsan felvettem. Már mindannyian lenn voltunk. A csomagjaink a vasúti kocsiban maradtak. Ugyanakkor néhány elnyúló árnyékot vettem észre a háttérben. „*Schnell! Schnell!*” Csíkos ruhába öltözött emberek irányítottak bennünket.

Hátul német egyenruhát viselő, fegyveres katonák. Körülöttem emberek százai, szülővárosom zsidói. Túlnyomó többségben nők és öregeberek. A mi vagonunkban két vagy három kiskorú gyerek, és, a három Kassán felszállt fiúval együtt is csak legföljebb tucatnyi fiatal. „Schnell! Schnell!”, hallottuk végig magunk körül. Egyesek nem értették meg, hogy szegényes csomagjainkat magunk mögött kell hagyniuk. Egy a „csíkos” emberek közül végül azt mondta: „Majd később megtaláljátok őket.”

Továbbra is német parancsok, ordítások árasztottak el bennünket. Semmit sem értettem. Nyomtak, lökdöstek bennünket. Megpróbáltunk együtt maradni. Körülöttem, körülöttünk halkán azt ismételték magyarul: „Férfiak az egyik oldalra, nők a másik oldalra.”

Mama megragadta Magda nővérem kezét, felém fordult és átadott nekem egy szappant, melyet a háztartásokban csak mosásra használnak. Egész, Albus márkájú szappan volt, a márkáját jól lehetett látni. Anyámra néztem, a nagy szappannal a kezemben. „Vedd el, őrizd meg, szükségünk lesz rá!” Ezek voltak az utolsó szavak, melyeket az anyám szájából hallottam.

Bízott a jövőben, biztos volt benne, hogy az élet megy tovább, nem tett magának szemrehányást, nem tudta elképzelni hol vagyunk és mi vár ránk. Egész életét másoknak

szentelte, fiatalon özvegyen maradt édesanyjának, öccseinek és húgának, a férjének. Eközben mindig talált időt, alkalmat és energiát ahhoz, hogy másokat is támogasson. Nem csak a családtagjait, unokabátyjait és unokanővéreit, de a szegény, vagy árva lányokat is, szervezte a házasságukat.

Bár nem voltunk gazdagok, a lehetőségeihez képest mindenkin segített, legalább jószágával és kedvességével, azokon, akik körülöttünk éltek. Emlékszem Kiss asszonyra, egy családanyára két gyermekével, akit személyesen ismertem, és Valkó asszonyra. Ő segíteni járt hozzánk, de róla nincsenek emlékeim. A fia, Marcel, mentette meg és bátorította a nagynénémet, aki ezt az időszakot Budapesten élte át. (Mint árjának, megvolt rá a lehetősége.)

Én a férfiak oszlopában voltam, apám mellett. Ötösével, hosszúra nyúlt sorban haladtunk előre. Párhuzamosan vonultak a nők és a gyerekek, viszonylag rendetlenül. Jóval mögöttük teherautókat vettem észre, melyre feltették azokat, akik láthatóan képtelenek voltak arra, hogy egyedül felszálljanak. Jobb oldalamon a szerelvény, melyet most hagytunk el, megakadályozta, hogy távolabb lássak. A nyitott, tátongó ajtókon keresztül láttam azoknak a holmiknak a rendetlen tömegét,

melyeket mi hagyunk ott. És néhány mozdulatlan emberi árnyékot is. Előre lépve megpróbáltam beletenni a nagy szappandarabot a felöltöm zsebébe. Sokat bajlód-tam vele, de végül sikerült. Körülöttünk minden mozgásban volt, de annyi év után mégis viszonylagos csendre emlékszem, és bizonyos rendre is. A nap felkelt, már vi-lágos volt, de még hűvös.

Előre haladtunk. Előttünk, két-háromszáz méterre, enyhén balra egy kéményt lát-tam, mely egy nem túl nagy épület fölé emelkedett. Alacsony kémény, szinte zömök. Négyszögletes volt, nem hasonlított a Debrecenben látotthoz, üzemek mellett, ami nagyon magas és kerek volt, vörös vagy rózsaszín téglából épült. Az, ami előttünk állt, inkább kőszínű volt. De kémény, mert időről időre vörös lángok törtek ki belőle. Füst-tel együtt. Egyébként a teteje bizonyos magasság felett fekete volt a pizsoktól.

Kérdéseket tettem fel magamnak: miért olyan rövid, és miért nem magasabb? Nálunk soha nem tapasztaltam, hogy a magas kéményeken túlcsapnak a lángok. Miféle ipar, miféle tevékenység folyik itt? Kerestem az összehasonlítási pontokat.

Hirtelen visszaemlékeztem egy képre, amit egy földrajzkönyvben láttam abban az időben, amikor még iskolába jártam. Egy kohó vagy egy acéolvasztó belsejét ábr-ázolta Magyarországon, Ózdon vagy Salgótarjánban, ahol nagykohók és a magyar nehézipar található, és az olvadó fém megvilágította az ott dolgozó munkásokat. Apámra néztem, aki mellettem haladt előre. Törékeny, fáradt volt az arca, jóval idő-sebbnek tűnt hatvanöt évesnél. Többnapos ősz szakáll borította az arcát, ami szinte felismerhetetlenné tette. Milyen körülmények között tud ő dolgozni? Létezik-e munka, amelyet el tud végezni? Én kész vagyok dolgozni az egész családért, ha kell. Képesnek éreztem magamat rá, hogy megtegyem. Egyébként a háború rövid időn belül befejeződik! Legfeljebb néhány hétig kell kitartani. Utána visszatérünk az ott-honunkba, Debrecenbe és a dolgok olyanok lesznek, mint régen.

A jobb oldalamon elhagytuk az utolsó vagont. Hirtelen néhány lépésnyire előt-tünk észrevettem egy német tisztet. Szemben volt a csoportunkkal. Egy pálcaféle volt a kezében. Ezzel jelölte meg az embereket, akik szembe vele érkeztek, hogy balra vagy jobbra menjenek. Szinte mindenki jobbra ment. Amikor apám került eléje: jobbra! Rajtam volt a sor és gépiesen felkészültem, hogy kövessem a papát, de nekem jelt adott: irány balra! Egy pillanatra haboztam. Egy egyenruhás német, aki a tiszt mögött állt, előrelépett és bottal durván balra lökött.

Ebbe az irányba mentem. Magam előtt más embereket vettem észre, akiknek ugyanezt az irányt jelölték ki. Áthaladtam a szögesdrót kerítés nyitott kapuján. Húsz vagy harminc méter után férfiak csoportjához érkeztem, akik ötös oszlopban sora-koztak fel. Az utolsó sorba álltam. Ott voltunk, és vártunk. Futólag megnéztem az embereket remélve, hogy ismerőst találok a szülővárosomból. Hiába. Nem ismer-tem senkit. Talán, mert az emberek felismerhetetlenek voltak. Az utolsó hetek, az utazás utolsó napjai, az elnyűtt ruhák, az arcokon látszódo tompultság, az, hogy semmit sem értettek, teljesen megváltoztatta őket. Valójában csak nagyon rövid ideje érkeztünk erre a helyre, harminc vagy negyven perce voltunk ott, és a világ, amely körülvevett bennünket, ismeretlen volt. És még a nevét sem tudtuk ennek a vi-déknek, ennek a különös helynek, ahol a férfiak csíkos ruhát viselnek és olyan fur-csán viselkednek.

Azt hittem, hogy lidércnyomást élek át. Minden, ami körülöttem volt, irreálisnak tűnt, teljesen ellentétesnek azzal, amit addig átéltem, minden összehasonlítási alap

nélkül. Már-már elhittem, hogy hirtelen felébredek, és valahol máshol találok magam, életem megszokott körülményei között. Miután csatlakoztam a csoporthoz, még néhány ember, de csak kevesen, érkeztek. Körülnéztem, de csak a szögesdrót kerítést láttam és végtelen távolban a barakkokat. Még nagyon kora reggel lehetett. Mozgásnak, életnek semmi jele, legalábbis olyan messzeségben, ameddig elláttam.

A mi magasságunkban jobbra, egész közel egy oszlopon egy nyilat láttam magyar felirattal: „A zuhanyozók felé”. Valamivel messzebb ugyanaz a fajta oszlop, rajta táblával: „Fertőtlenítés”, szintén magyarul. Meg voltam lepve, mert szinte biztos voltam benne, hogy már nem vagyunk Magyarországon. Kérdeztem magamtól, hogy ez mit jelenthet?

Parancsra elindultunk előre. Ötven méternyire, vagy talán valamivel messzebb balra fordultunk. Kevéssel később egy nem túl jelentős épület elé értünk, mely szabad téren állt. Felfejlődünk és tovább vártunk. Jövés-menés kezdődött körülöttünk. Figyeltünk. Még mindig nem értettünk semmit. Csíkos ruhába vagy feketebe öltözött férfiak, sőt, fehér ruhások is – utóbbiaknak nagy piros ábra volt a hátukon – járkáltak mindenfelé, még a soraink között is. Főként a cipőinket nézegették.

Egy parancs hangzott el, melyet német magyarázat követett, amiből gyakorlatilag semmit nem értettem. Nem mertem senkit megkérdezni magam körül. Láttam, hogy először néhányan, majd ezt követően az egész csoport levetkőzik. Én is ezt tettem. Alsóneműig folytattuk. Így álltunk és vártunk. Újból üvöltések és fenyvetések hangzottak. A német egyenruhás katona, aki egészen eddig nem foglalkozott velünk, hirtelen teljes erejéből megütötte azokat az embereket, akik hozzá legközelebb álltak. Felemelte a botot, amely a kezében volt, és ütött-ütött. Majd megállt. Meg voltam félemlítve. Ehhez hasonlót soha nem láttam. Hidegvérrel, módszeresen, harag nélkül a legkisebb érzélem nélkül ültelte az embereket, mint egy favágó.

Százötvenen vagy kétszázan voltunk, ötösével felsorakozva. Támla nélküli székeket helyeztek elénk, sorba állítva. Mindegyik mellett egy ember állt egy hajnyíróval. Azoknak, akiknek hosszú volt a hajuk, le kellett ülniük, a cipőjüket és az övüket a kezükben tartva. Egy szempillantás alatt megnyírták a fejüket és már jöhetett is a következő. Ruháink a földön maradtak, nekünk pedig be kellett rohannunk az előttünk álló épületbe. Tekintettel arra, hogy engem már a debreceni téglagyárban megnyírtak, az elsők között érkeztem.

Egy széles folyosón voltunk. Néhány lépést mentem előre, és elhaladtam bal oldalamon egy nyitott ajtó előtt. Meztelen férfiak hosszú sorát vettem észre, akik jellemző testtartásban ültek. Megértettem, hogy az, amin ők ülnek, nem lehet más, mint a WC. Közelebb mentem. Már negyvennyolc óra óta ugyanúgy gyötört a vágy, hogy üritsek, mint az, hogy igyak. Türelmetlen voltam, hogy odaértem, és kielégíthettem természetes szükségleteimet, talán ez magyarázza vakságomat és értetlenségemet, szembesülve a helyzettel, melyben találtuk magunkat. Valószínűleg a többiek is ugyanígy éreztek.

Az ülő, kétrébe görnyedt férfiak előtt egy csíkos ruhába öltözött férfi járt föl-alá és üvöltött. Tettem egy mozdulatot, hogy visszavonuljak, de a vágy, hogy mégis bemenjek, erősebb volt. Egy szempillantás nem volt elég ahhoz, hogy szabad helyet találjak. És ekkor a többiek előtt ordító ember észrevett engem. A bottal, amelyet a kezében tartott, intett és helyet mutatott a háttérben, az utolsó lyukat a fal mellett, amit nem láthattam. Siettem elfoglalni.

A férfi, akinek az elnevezése – mint később megtudtam *Scheissmeister* („szar-mester”, vagy „klotyómester”) – tovább ordított: „*Schnell, schnell, loss, tempo Bewegung!*” („Gyorsan, gyorsan, rajta, csinálják!”), miközben a botjával kopogott a padlón vagy a mögötte lévő falon. Rögtön ezután újra ordítani kezdett egy olyan nyelven, amelyet nem ismertem „*Brensi wihorgyq, stavacs*” mondta, és a szavak jelentését csak később tudtam meg. Hirtelen a botjával rámutatott egy ülő emberre: „*Du!*” („Te!”) A férfi láthatóan túllépte az időhatárt, amit eltűrtek, és el kellett kotródnia.

Elég gyorsan végeztem – természetesen papírról, bármilyen legyen is, szó sem volt – és a cipőmmel és az övemmel a kezemben kimentem erről a helyről. Megkönnyebbültem, kissé már felfogva, persze már anélkül, hogy pontosan felmértem volna a foglyok közötti helyzetet, hogy különböző szintű foglyok, *Haftlinge* vannak. Bár csak homályosan, de megértettem, hogy milyen körülmények között, milyen helyzetben vagyok, olyan világban, melyet nem is sejtettem, melynek nem is gyanítottam a létezését.

Innen eltávozva futva csatlakoztam a többiekhez – itt csak futva változtatunk helyet, amit szintén felfogtam – a társaimhoz, akikkel megosztom a sorsomat, a szenvedéseimet. Azt is megértettem, hogy akár néhány perces hiányzásom súlyos következménnyel járhat, melyet ekkor még nem mértem fel pontosan.

Nagyon hosszú, de nem túl széles helyiségbe érkeztünk. A fallal szemben sorakoztunk fel ötösével és husáanggal felszerelt emberek durván lökdöstek bennünket.

Lenni valahol, nagyon messze mindattól, amit ismerünk, távol az emberektől, a családomtól és még a nyelvemtől is, kiszolgáltatva kötekedő, megvetően viselkedő, láthatóan ellenséges embereknek, akik husáanggal fenyegetnek, olyan okból, amit nem is ismerünk, ezt nehéz leírni. Több mint ötven évvel az események után is úgy érzem, mintha tegnap történt volna. Érzem a lábam alatt a nedves talajt, érzem a társaim cipőit, melyekkel, anélkül, hogy ez lett volna a szándékuk, a bordáimon és a hátamon tapodtak, amikor az első sorban állók hátráltak a kiosztott ütések vagy fenyegetések elől.

Első alkalommal értettem meg, hogy a németek, akiket egyenruhában látunk magunk előtt, az SS tagjai. Jöttek és mentek, és a fegyverükön kívül mindig náluk volt egy husáng vagy egy bot. A bot volt a kedvelt munkaeszközük.

Mennyi ideig tartott a várakozás? Ma már nem tudom felbecsülni. Úgy tudtuk, hogy fertőtlenítésre, zuhanyozásra várunk. Ekkor már tudtuk, hogy Auswitz II-Birkenauban vagyunk, tudtuk a nevét ennek az anyyi fogoly által elátkozott helynek? Talán. Mivel nem értettem németül, lehet, hogy csak néhány órával később ismerem meg ezt a nevet, olyan deportáltaktól, akik előttem érkeztek és beszéltek magyarul.

A csoportunk hirtelen, ütésektől és ordításoktól kísérvé megmozdult, és egy másik terembe ment, melyről kiderült, hogy a zuhanyozó. Ide belépve durván félrelöktek: „*Verfluchte Hund!*” („Átkozott kutya!”), hallottam. Azt sem tudtam, mit akarnak tőlem, majd gyorsan felfogtam, hogy egy fickó közeledik egy nyírógéppel,

felemeli a karom és minden további nélkül nyírni kezdi a hónaljszőrzetemet, majd rögtön nekilát a fanszőrömnek. Durván dolgozott, fáj nekem. A karámba zárt állapotokkal bizonyára jobban bánnak.

Belépve egy nagy terembe, az ajtónál két fickó ragadott meg, és egy harmadik, nagy ecsettel folyadékot, valószínűleg fertőtlenítőt fröcskölt a szeméremcsontomra és a hónaljamra, melyeket nemrég borotváztak. Meghökken és bizalmatlan pillantást vetettem a bűzlő folyadékra, mely a mellette álló vödörben volt. Égető érzésem volt, különösen a lábam között. De tovább kellett futnom a többiekkel együtt a zuhanyozók alá. Itt megint vártunk, sokan voltunk, tartanunk kellett a cipőnket és az övünket, de nem mertük letenni. Ez volt az egyetlen és kirázólagos holmink, ami az előző életünkéből maradt, és még emlékeztetett arra, hogy egykor emberek voltunk.

Végre a zuhanyozók működni kezdtek. A víz égetően forró volt, kitört a pánik, kiabálások hangzottak. Majd szinte azonnal hideg víz jött. Mindenki megpróbált belőle lenyelni néhány kortyot. De éppen hogy sikerült átnedvesedni és lenyelni kevés folyadékot. Már vége is volt. Folytatni kellett, meztelenül, elázva, végigfutni

egy széles folyosón. A ruhaosztáshoz érkeztünk. Odavetettek egy gatyát és egy inget. Melyet futva kellett begyűrnünk. Én egy hosszú gatyát kaptam. Valószínűleg kövér emberé lehetett. Hogy ne csússzon le, gyorsan csomót kötöttem rá, ami kibomlott, ezért dupla csomót tettem rá. Odavetettek egy nadrágot. Civil nadrág volt, de vörös festékkel megjelölve. Majd civil zakót adtak. Hátán négyzetes lyukat vágtak, és csíkos szövettel pótolták ki. Rajta végig vörös festékvonások.

Még mindig futottunk, és kinn találtuk magunkat a szabadban, ütésektől és ordításoktól kísérvé. Ügyetlen voltam, nem tudtam beilleszkedni a többiek közé, a szélére vetődtem. Kétlépcsnyire találtam magam az ajtó mellett álló SS-katonától. Már késő volt. Felemelte a kezében tartott botot. Láttam, de már nem volt elég helyem, hogy távolabb lépjek. Félrehajtottam a fejem, így az ütés a jobb vállamra sújtott le. Éles fájdalmat és haragot éreztem. Hogyhogy nem láttam meg időben? A vállam napokig sajgott.

Ötös oszlopba rendeződtünk. Megszámoltak, egyszer, kétszer, többször. Mene-telni kezdtünk. Barakkok, újra barakkok és villanylámpákkal felszerelt szögesdrót kerítések mellett haladtunk el. Időről időre feliratok: „Achtung”, „Hochspannung”, „Lebensgefahr” („Figyelem”, „Magasfeszültség”, „Életveszély”). Ezek a szavak fogoly-életünk során végig kísérték. Reményt veszítve nézelődtem. Olyan korú embereket szerettem volna látni, mint a szüleim, hátha észreveszem őket. Mikor látom viszont őket, mikor lesz együtt a család? Hogyan bánnak velük? Elvesztettem a fejem, nem tudtam, hol vagyok. Megpróbáltam megérteni, rendet tenni a gondolataimban, elhelyezni magunkat, magamat. Nem sikerült. Minden valószerűtlen volt. Kimerültem.

Megérkeztünk. Ötös oszlopban álltunk fel egy barakk mellett. Megszámoltak, újrászámoltak bennünket. Csíkos ruhába öltözött emberek fogadtak. Még egyszer megszámoztak. Tilos volt beszélni, kilépni a sorból. Az idő múlt, és még mindig vártunk.

Történt egy incidens, melyre ma is gyakran emlékszem: egy körülbelül tíz-tizenkét éves fiú sétált körülöttünk. Civil ruha volt rajta. Egész normálisan nézett ki. Láthatóan akart valamit. Eltűnt. Visszatért. Megszólított valakit közülünk, egy negyven-negyvenöt éves, magas, jó felépítésű férfit. A fiú rámutatott a cipőjére. Azt akarta. A férfi megvonta a vállát. A fiú elment, és kevéssel később visszatért két, ormótlan facipővel. Odatartotta a férfinek, és követelte a cipőjét, mely erősnek tűnt. A jóember visszautasította, kimerülten eltolta a fiút, erőtlen mozdulattal. A fiú újra elment. De nem sokáig volt távol. Három felnőttel tért vissza, akik közül az egyik nemrég bennünket fogadott. Kettő közülük bottal volt felfegyverkezve, ami ásó-nyélnek tűnt. Anélkül, hogy egy szót szóltak volna, teljes erőből verni kezdték a cipő tulajdonosát. Főként a koponyájára ütöttek, folyt a vére. Kirángatták a sorból, és tovább verték.

Elhűlve, szégyenkezve, összeomolva néztük. Hogyan lehetséges ez? Miért kell ezt a büntetést elszenvednie? Milyen hatalma van ezeknek az embereknek? Ki ez a fiú? Miféle törvény, szabály, vagy a hiánya tesz lehetővé ilyen visszaélést?

Napok óta nem ettünk, szinte nem aludtunk, és, kivéve a korty vizet a zuhany alatt, nem is ittunk. Bizonytalanok voltunk, hogy valóság-e mindaz, ami körülöt-tünk és velünk történik.

Parancsok, ordítások: be kellett mennünk a közelünkben álló barakkba. Két aj-taja volt, a két végén, de mi mindig ugyanazt használtuk, a keskenyebbet. Százan-száztízén voltunk. Gyorsan kellett mozognunk. Ütések alatt haladtunk át az ajtón.

„Schnell! Schnell! Los!” A tolakodás elkerülhetetlen volt, ha ki akartunk térni az ütések elől.

Végre belül voltunk. Már mások is voltak benn, régebbiek. Újból ötös oszlopba rendeződtünk. A lengyel nem-zsidó *Blockalteste*, a blokkfőnök szemügyre vett bennünket. Pechem volt, az első sorba kerültem. A zakóm kidudorodott a kettős csomó miatt, melyet a gatyámra kötöttem, hogy tartson. Elment előttem és megállt. Mit rejtegetek a zakóm alatt? Rám parancsolt, hogy mindent adjak elő. Amikor rádöbent, hogy nem rejtegetek semmit, amit megirigyelhetne és elkobozhatna, csalódott, és ököllel megütötte a vállam. Azt a vállam, ami még mindig sajog. Belülről átkoztam. Megesküdtem, hogy még ellátom a baját.

Engedélyt kaptunk, hogy leüljünk. Még mindig ötösével. Vert föld volt a padló. A barakk két részre oszlott, hosszában egy téglából épített gát választotta ketté, mely mintegy ötven centiméter magas, és ugyanolyan széles volt. Ez biztos szolgál valamire, de mire? Mi, a *Haftlinge*k (ezt a szót rövidesen megtanulom) csak a rendelkezésre álló tér felét foglaltuk el. A másik fele fenn volt tartva a blokkfőnök és két pribékje számára. Mindhárman zömökek, jól tápláltak voltak, ugyanolyan széles képük.

A főnök lengyel, a két segédje, úgy tűnik, hogy ukrán volt. A lengyel blokkfőnök öltözködésében volt valami elegancia. Tengerészsapkát, vagy ahhoz hasonlót viselt. Lenyírt kefefrizurája volt. A két ukrán igazi vadállat. Hajuk nincs levágva, hanem leborotválva. Viselkedésük nemtörődöm. Mindig meglöktek, valahányszor alkalom volt rá. Szinte mindig husáng volt a kezükben.

Alighogy leültünk, kiadták a parancsot: az újonnan jötteknek ugyanazon a területen kell felállniuk! Még egy alkalom a lökdösődésre! Végre együtt álltunk, még mindig ötször ötös csoportban, hogy megkönnyítse a számlálást. Hosszú várakozás után, melynek során a blokkfőnök időről időre elüvöltötte magát, hogy „*Ruhe! Ruhe!*” („Csönd!”), majd felugrott a központi téglagátra, és beszélni kezdett. Mi a szándéka, mi a célja ennek az embernek, aki minden jel szerint tetszése szerint rendelkezik velünk? Ott álltunk kiéhezve, szomjasan, elgyengülve, tájékozatlanul. És ez az ember, aki szemmel láthatóan elemében volt, gúnyos mosollyal az arcán, nézett bennünket. Szónokolni kezdett nekünk. Igazi náci beszédet adott elő. Semmit sem hagyott ki, hogy kifejezze gyűlöletét és megvetését az előtte álló zsidók iránt. Akik itt Auschwitzban azt kapják majd, amit megérdemelnek.

– Emlékezzenek arra, hogy maguk itt nem szanatóriumban vannak,

hanem koncentrációs táborban! Itt maguk dolgozni fognak, vagy megdöglenek!

Befejezésül megfenyegetett bennünket: „Azoknak, akik elrejtettek valamit, itt az utolsó alkalom, hogy előadják. Azok, akik nem teszik le a maguknál elrejtett tárgyakat, eljártsszák az utolsó esélyt arra, hogy megmentse a bőrüket. Magukat át fogják kutatni, és azokat, akik elrejtettek maguknál valamit, itt, helyben felakasztják.”

Legnagyobb meglepetésemre, ketten kiléptek a sorból, és mindegyikük letett... egy-egy fényképet. Figyeltem szerencsétlen sorstársaimat. Talán nem értettem meg mindent? Van, ami kevésbé megfélemlítő annál, amit most hallottunk? Ez a gyűlöletes beszéd arra szolgált (és sikerrel), hogy demoralizáljon, megszegyenítsen bennünket.

Raus! Mindenki kifelé! Újra ötösével felsorakoztunk. Ki kellett lépniük azoknak, akiknek latrinára kell menniük. Tolakodás, ordítások, rövid beszédek: „Maguk zsi-

dók javíthatatlanok, de itt majd megtanulják a fegyelmet vagy megdöglenek! Tízcs csoportokban menjenek ki a latrinára. A tíz ember közül egy felelős lesz a többiért. A következő tíz csak akkor mehet ki, ha az előző csoport visszatért.”

Rajtam volt a sor. Ötven méterrel távolabb egy barakk előtt találtuk magunkat, mely kívülről ugyanolyan volt, mint a miénk. Belépve az ajtón tíz vagy talán száz árnyékot is láttam, akik ugyanabban a testhelyzetben ültek. A barakkban a hosszában végig és több sorban csak lyukak voltak, melyeket a padokba vágtak. Egy-egy ember ült rajtuk és próbálta elvégezni a szükségét, egy másik előtte állt, készen rá, hogy rögtön elfoglalja a helyét. A felelősnek kijelölt ember megpróbálta összegyűjteni a társait és azt magyarázta nekik, hogy térjenek vissza minél hamarabb, mert így lehetővé teszik a tíz következőnek, hogy ők is sorra kerüljenek.

Dél felé, vagy valamivel előbb kiosztották a levest. Újra oszlopba gyűltünk. Előtünk két fahordó. Ebben lesz a leves! Megérkezett a két ukrán, a blokkfőnök segítői, kezükben hosszú nyelű, fából készült merőedény. Észrevettük, hogy két rácsos ládában mindenféle és minden méretű edény sorakozik: különböző nagyságú fazekak, serpenyők, edények.

A művelet megkezdődött. Az első embernek meg kellett fognia az edényét, és oda nyújtani az élelemosztónak. A *Stubendienst*, a főnök által kijelölt szobafelelős a saját megítélése szerint egy vagy több lötytyintés levest adott. Tekintettel az adagok és az edények számára, a foglyok egy részének ahhoz csatlakozott, akinek az edénye tele van.

Rajtam volt a sor. Három társ volt körülöttem, egy edénnyel. Ahhoz, hogy meg-együk a *Dörrgemüset*, nincs sem kanalunk, sem más evőeszközünk. Időről időre az edény felé hajoltunk, amelyet magunk felé döntöttünk. Amikor a folyadék az edény széléhez ért, felszipantottuk a levest. Néhány korty után visszautasítottam. Ennek a meghatározhatatlan színű lötytynek az ízétől és szagától hányingerem volt. A néhány korty, amit sikerült lenyelnem, megterhelte a gyomrom. Penészszagot éreztem. A másik három társam szorgosan ürítette az edényt. Láthatóan kevésbé voltak kényesek, mint én. *Dörrgemüse* – megint egy szó, amit ekkor hallok első alkalommal. Annyit jelent: „száraz zöldség”. Miféle zöldség lehet ebben a szörnyűségben? Meglepve láttam, hogy az edények kiürülnek, és kiéhezett társaim kitisztítva adják vissza őket, annyira, hogy a leves legkisebb nyoma is eltűnt belőlük.

Ostobán és megfélemlítve, üres, de háborgó gyomorral néztem körül. Az ég egészen kék, teljesen valószínűtlen volt. Gyengének éreztem magam, leültem a földre, az épület árnyékába. Rövidesen mások is leültek a földre körülöttem. Azt hiszem, hogy az érkezésünk óta senkihez sem szóltam. Megelégedtem azzal, hogy hallgattam, figyeltem, és bár nem értettem, követtem az eseményeket, úgy tettem, mint mindenki körülöttem.

A délután végén mindenkinek vissza kellett térnie a barakkba. Utána kimenni. Majd újból visszatérni. Tolakodás, ütések, üvöltések. Az ukránok élvezték, hogy megütik azokat, akik utoljára mennek ki, vagy jönnek vissza.

Ezúttal benn voltunk, ötösével felsorakozva. Rövid beszéd a blokkfőnök részéről: a kenyéradagok kiosztásáról volt szó. Mint később megértettem, az egy kilós kenyéret hatfelé vágták. Egyenként vonultunk fel, vettük el a kenyéradagunkat, és hagytuk el a barakkot. Kérve mohón lenyeltem a kenyérdarabot. Finomnak tűnt. Valójában ezek voltak az első falatok több mint három nap óta.

Debrecenből Auschwitzba

Az illúziót Debrecenben a civil társadalom táplálta, mely távolról sem volt ellenséges a második világháború éveiben a zsidókkal szemben.

Figyelemre méltó, terjedelmes emlékirat jelent meg tavalyelőtt Párizsban, Nicolas Roth tollából. (*Avoir 16 ans a Auschwitz – Mémoire d'un juif hongrois. „Collection Témoignage de la Shoá”, Le Manuscrit, Paris, 2011, p. 530.*) Egy Debrecenből tizenhat éves korában Auschwitzba deportált, s ma is Franciaországban élő magyar zsidó, Róth Miklós írta meg a kétezres évek elején visszaemlékezését, mely bizonyos tekintetben, ha nem is a stílusát, de a tartalmát illetően összevethető Kertész Imre Sorstalanság című regényével. A neves történész, Serge Karsfeld előszavával megjelent, informatív lábjegyzetekkel és képanyaggal ellátott kötet szerzője 1928 áprilisában született. Tizenhat évesen, 1944. június végén Debrecenből deportálták a családjával együtt Auschwitz-Birkenaubába, ahol a családját (édesapját, édesanyját és fogyatékos kishúgát) nyomban meggyilkolták. Őt fizikai munkára osztották be Auschwitz egyik közeli altáborába, amit csak rendkívüli szívóssága és ellenálló képessége miatt tudott túlélni. Innen a kiürítés során több napig tartó halálmenetben hajtották a többi fogollyal együtt, majd nyitott vagonokban szállították Dachaubába. Itt már nem kellett dolgoznia, viszont az állandó éhezés és a betegségek miatt csoda, hogy életben maradt egészen addig, míg az amerikai csapatok a második világháború végén felszabadították. A szüleit elvesztve nem akart többé Debrecenbe visszatérni, hanem Palesztinában élő bátyjához, Andorhoz kívánt csatlakozni, hogy részt vegyen Izrael építésében. 1945 nyarán Rómába ment, ott várta a vízumot. Itt találta meg Párizsban élő, férjzett nővére, aki Franciaországban élte túl a második világháborút, és családegyesítésre hivatkozva elintézte számára a bevándorlási vízumot. Róth Miklós csatlakozott a nővére családjához, velük együtt bőrdíszművesként és szabóként dolgozott. Majd maga is családot alapított, és édesapja példáját követve esőköpenyszalont nyitott Párizsban, elismert francia polgárrá vált. 1988-ban vonult nyugdíjba, azóta aktívan részt vesz az auschwitzi deportáltak egyesületében, a Yad Vashem franciaországi szervezetében, illetve a Shoá emlékbizottság munkájában, gyakran tart előadásokat.

A holokausztról megszámlálhatatlanul sok emlékirat és visszaemlékezés született magyar nyelven is. Ezeknek a memoároknak a közös fogyatékosága, hogy az átélt szörnyűségek hatása alatt a szerzők nemigen képesek elkülöníteni a szubjektív nézőpontot az objektívtól, a felidézett emberi szenvedés elfedi azt a racionálisan megszervezett, könyörtelen precizitású gépezetet, mely „beszippantotta”, feldolgozandó alapanyagként tekintette a foglyokat. Róth Miklós memoárja mentes a holokauszt-emlékiratok első hullámának fogyatékoságaitól. Ugyanis a szerző a saját „élményeit” (melyeket közvetlenül a felszabadulás után papírra vetett és megőrzött) szembeviseli az azóta feltárt történelmi tényekkel, a szakirodalommal. Nem, vagy csak rendkívül visszafogottan ír le borzalmas, megrendítő jeleneteket, inkább az emberi dimenzióra, illetve a saját érzéseire koncentrálnak, valahogy úgy, ahogy ezt Kertész Imre teszi.

Miklós édesapja jómódú és köztisztelőben álló úri szabó volt Debrecenben, aki a város előkelősége számára dolgozott. Róth Márkus 1903 és 1906 között Ameri-

kában élt, onnan települt vissza. Nyelveket beszélő, művelt ember volt, aktív szociáldemokrata, az ismert debreceni képviselő, a Peyer Károly közeli munkatársának számító, és a német megszálláskor vele együtt letartóztatott és Mauthausenbe deportált Györki Imre híve. (Ugyanakkor Radó névre magyarosított nagybátyja a kormánypárt támogatója volt.) Roth úr ortodox zsidó volt, megtartotta az ünnepeket, a fiát, Miklóst délutánonként vallási iskolába, héderbe járatta. Kiterjedt családi kapcsolatokkal rendelkezett, hozzá hasonlóan magyar identitású rokonai éltek Romániában, illetve Csehszlovákiában. Miklós idősebb testvérei közül Andor cionista lett, 1939-ben vándorolt ki Palesztinába, míg a nővére Párizsba ment férjhez, egy ott élő

Róth Miklós

magyar zsidóhoz. A család olvasta a külföldről rendszeresen érkező leveleket, és a hazai liberális és baloldali újságokat, továbbá hallgatta a külföldi rádiókat is, melyekben azonban alig esett szó arról, hogyan bánnak a németek a megszállt területeken a zsidókkal.

A Róth család a „zsidótörvények” bevezetése után, értesülve arról is, milyen szörnyűségesen bánnak a munkaszolgálatosokkal a keleti fronton, sőt még a szlovákiai deportálások ismeretében is bízott az államban, lojális polgár maradt, ragaszkodott magyar identitásához. Sokan gondolkodtak hasonlóan. „Lassan ’óvatos várakozó álláspont’ alakult ki a kisiparos és kispolgári körökben a külvilág irányában. Várakozó volt, mert ez a kis közös-

ség meg volt győződve arról, vagy legalábbis szerette volna hinni, hogy visszatérnek a normális viszonyok, és a közhangulat ugyanolyan lesz megint a zsidó honfitársak iránt, mint amilyen az 1914–18-as háború előtt volt. Következésképpen türelmesnek kell lenni, mert a dolgok elrendeződnek, és minden ugyanolyan lesz újra, mint az első világháború előtt.” Ezt az illúziót Debrecenben a civil társadalom táplálta, mely távollról sem volt ellenséges a második világháború éveiben a zsidókkal szemben. A város előkelőségei, a református és a katolikus gimnázium tanárai továbbra is dolgoztattak a kiváló minőségű ruhákat készítő úri szabóval, a vele való beszélgetések során érzékeltették, hogy mennyire várják a háború végét. Bár a városban voltak antiszemita incidensek, és a nyilasok többször is tüntettek, például a Pásti utcai ortodox zsinagóga előtt, Horthyt éltetve és „Zsidómentes Magyarországot” követelve, a város vezetése, a helyi elit nem azonosult a radikálisokkal. 1943 nyarára, az olasz „kiugrás” után az egyetemi diákszövetségek is lecsendesedtek. Róthék már a gettóban értesültek arról, hogy Kölcsey Sándor, Debrecen polgármestere és a város főügyésze a zsidósággal szembeni embertelen bánásmód elleni tiltakozásként lemondott. (Valójában az antiszemita főispán, Bessenyei Lajos mentette fel tisztségéből, mert ellenezte a gettózást.)

A debreceni polgárok jelentős része, amennyiben a zsidók menedéket kérnek tőlük, feltehetően vállalta volna a kockázatot, és elrejtje őket. Erre utal, hogy 1944 májusában ezzel a szavakkal fordult idősebb keresztény munkatársa az asztalos-inasként dolgozó Róth Miklóshoz: „Nézd, Miklós, bezárva lenni a gettóba, ez teljes

képtelenség. Ez semmi jót nem ígér. Én és a feleségem arra gondoltunk, hogy várjuk ki, amíg megfordul a szél, s addig te meglehetsz nálunk, a mi kis házunkban, van hely a számodra.” A könyvből kiderül, hogy egy Szlovákiából Debrecenbe menekült zsidó asszony, aki a szülőföldjén szerzett tapasztalatokból okulva nem vonult be a gettóba, sikerrel elrejtőzött a város környékén, és két kis gyermekével túlélte a holokausztot. A tizenhat éves Róth Miklós azonban visszautasította kollégája ajánlatát, tekintettel a hatóság rendeleteit követő idős szüleire, és fogyatékos húgára, akit nem akart a sorsára hagyni.

Az emlékirat érzékelteti, hogy a tragikus események azért következtek be, pontosabban a deportálások azért mentek végbe annyira „olajozottan”, mert a magyar társadalom, benne a magukat az utolsó pillanatig magyarnak tartó, és a politikai vezetésben bízó zsidók is, teljesen megzavarodtak, és így a végrehajtó apparátus az antiszemita kisebbség támogatásával végrehajthatta a nácik ördögi tervét. Róth Miklós elsősorban az antiszemitizmussal átítatott Horthy kormányzó 1944. márciusi, tragikusan hibás döntését, és a magyar politikai vezető réteg alkalmatlanságát tartja felelősnek a történelemért, nem pedig a cselekvésképtelen és bénult többségi társadalmat. A korabeli emberek, zsidók és nem zsidók túlnyomó többsége nem látott más perspektívát maga előtt, mint hogy „majd valahogy ezt a háborút is túléljük”. Ennél nem jutottak tovább még a nyugati szövetségesekkel szimpatizáló politikusok, Kállay Miklós miniszterelnök vagy Keresztes-Fischer Ferenc belügyminiszter sem. A hazai „angolbarátok”, de a nyugati szövetségesek vezetői sem számoltak azzal, hogy Hitler az egyre reménytelenebbé váló győzelemnél is fontosabbnak tartja a zsidók kiirtását, és az utolsó „Blitzkrieg” célpontja Magyarország lesz. A keleti frontról átmenetileg elvont német megszálló erők az újonnan kinevezett Sztójay-kormány és az antiszemita többségű államapparátus közreműködésével végrehajtották a deportálást, kihasználva, hogy a magyar közvélemény megrémült a Kárpátokig előrenyomuló szovjet csapatok megjelenésétől.

A kötet rendkívüli erénye, hogy benne a szerző részletesen leírja, miként élte át Debrecen zsidósága a deportálásokat megelőző négy-öt évet, a politikai és társadalmi viszonyok alakulását. Pontos leírást kapunk arról, hogy egy népes, magas fokon integrálódott zsidó család hogyan reagált a faji törvényekre, a munkaszolgálatra, illetve milyen képe volt a korabeli világról. Megismerjük viszonyát a tragikus években a nem-zsidó szomszédokkal, a helyi társadalommal. Megrendítő az a jelenet, amikor a gettóból kivezényelt zsidó brigádot a Nagyerdőbe irányítják, az amerikai repülőgépek által lebombázott krematórium romjainak eltakarításához, és a szerző mintegy „kóstolót” kap abból, ami nemsokára vár rájuk. Róth Miklós kálváriájának állomásai 1944 júliusától a felszabadulásig, Auschwitztól Dachauig is rendkívül érdekesek, de már csak áttételesen magyar vonatkozásúak. Viszont a kötet első 182 oldala, mely a Magyar ifjúságom címet viseli, fontos adalék a holokausztért viselt magyar felelősségről szóló, fel-fellángoló vitáinkhoz.

1944. ÉRDEK-ÉN
ÉRDEK ÉS HÍLYNŐI, BIRKÓKÉK ÉS
A TÖRÉNYEK ÉS A PROJEKCIÓK
A HÍLYNŐI ÉS A TÖRÉNYEK
AZ ÉRDEKÉK ÉS A TÖRÉNYEK

ÉRDEKÉK ÉS A TÖRÉNYEK
A TÖRÉNYEK ÉS A TÖRÉNYEK
A TÖRÉNYEK ÉS A TÖRÉNYEK
A TÖRÉNYEK ÉS A TÖRÉNYEK
A TÖRÉNYEK ÉS A TÖRÉNYEK

1944. ÉRDEK-ÉN

HEIMLER JENŐ

A köd éjszakája

M Á S O D I K F E J E Z E T
(R É S Z L E T)

Ahogy visszaemlékeztem a rémálomba illő háromnapos utazásra, mely áthidalta a két világ közt tátongó űrt, a múlt borzalma újult erővel zúdult rám, mint amikor egy hirtelen ütés feltépi a lassan gyógyuló sebet. Európai emberként, európai ruhában szálltam fel a vonatra, s a másik végen kábult auschwitzi lényként szálltam le.

Nyomasztó volt a levegő. Az emberek egymás hegyén-hátán feküdtek, mint szardíniák a konzervdobozban. Az első néhány órában nem éreztük az olvasztó hőséget, de a virradat után, amikor a nap már a vagon falára tűzött, az izzadság nagy cseppekben folyt le homlokomon.

– Most mi lesz, Jancsi?

Éva vékony kis arcára pillantottam. Csak kék szemében látszott élet.

– Nem tudom, édesem. Nem tudom. Nem tudom mi lesz. Ha ez még csak a kezdet, milyen lesz majd a folytatás?

Körülnéztem a lezárt marhavagonba zsúfolt nyolcvanhárom emberen. Mellettünk egy fiatal nő szoptatta csecsemőjét, de úgy tűnt, elapadt melléből a tej. Az apró teremtés sírt.

– Min gondolkodsz, drágám – szegezte rám nagy szemeit Éva.

– Az életen, ahogy egykor hittem az emberségben. Na, most megkaptam a választ rá, hogy érdemes volt-e benne hinni.

A vonat továbbra is magyar földön robogott emberi rakományával. Bármely pillanatban felborulással fenyegető ládákon ülve fejemet a vagon oldalához támasztottam és becsuktam a szemem. Éva mellém kuporodott. Fülemben a mellettem ülők fáradt légzését hallottam. Hihetetlen káosz uralkodott a vagonban. Hét órája már, hogy a vonat elindult az állomásról; idáig megállás nélkül. Még nem kaptunk vizet. Arcomat az ablak vasrácsához nyomtam, és mély lélegzetet vettem, s ettől a

Heimler Jenő (1922–1990) igazi „szelleme” még nem érkezett vissza szülővárosába, Szombathelyre, bár 2012-től már emléktábla áll egykori, Király utcai szülőházán. Életútjáról, szerepéről, jelentőségéről mégis keveset tudnak a helybeliek. 2004-ben a Magyar-Zsidó Baráti Társaság vezetőjének, Balázs Editnek a meghívására özvegye, Miriam Bracha Heimler Szombathelyre látogatott egy emlékkonferenciára, és akkor a Berzsenyi Dániel Megyei Könyvtár helytörténeti gyűjteményének ajándékozta férje angolszász világban megjelent műveinek egy részét.

Az ifjan, még Magyarországon két verseskötetet is megjelentetett (1939, 1943) Heimler túlélve az 1944–45-ös munkatáborokat, visszatért szülővárosába. Saját akaratából aztán Budapestre költözött, ahol újságíróként a szociáldemokrata párt lapjánál, a Népszavánál dolgozott, miközben a budapesti egyetemen szociológiát hallgatott. A sok biztató jövőt nem ígérő országból 1947-ben távozott, Londonban a BBC-hez került, és nem tért vissza Magyarországra. Ekkor kezdett hozzá (1947) életrajzi elemekre épülő soáregényéhez a *Köd éjszakájához*. A sok szombathelyi személyt és pillanatot felidéző mű a valóság és a fikció ízléses vegyülete. A művet dr. Andre Ungar rabbi fordította le angolra és 1959-ben jelent meg. Akkor, amikor még épp hogy csak ébredezett a történettudomány és az irodalom érdeklődése a másfél évtizeddel korábbi események alaposabb ismerete iránt. A személyes archívumát áttekintő Goldmann Márta kutatásából tudjuk, hogy szerette volna, ha művéből film készül, de nem volt elégedett a forgatókönyvekkel, így e vállalkozás zátonyra futott. A tizennyolc fejezetből álló műből most azt választottuk, amikor a szombathelyi magyar fiatal férj átalakul auschwitzi fogollyá. (*Katona Attila*)

valóság színei egy kissé megélénkültek. A köröttem lévőkből ismét gyerekkori ismerősök lettek. Emlékeztem rájuk városom utcáiról, vagy ahogy üzletük bejáratánál állnak. Egyesek gazdagok voltak, mások épp csak megéltek. Mind velem együtt nőttek fel, így nem tűnt fel nekem arcvonásaik változása az évek teltevel. Volt közöttük egy házas asszony, aki egykor félrelépett: férje kivételével mindenki tudott erről. Most együtt utaztak a vagonban, egymáshoz préselődve – férj, feleség és szerető. Egy másik hegedűművész volt. Hegedűtokján kuporogva a semmibe meredt. Egyszer hallottam őt csillárok ragyogó fénye alatt játszani. És mellettem, levegő után kapkodva ült Éva – az első nagy szerelmem.

Eszembe jutottak első találkánk nagyanyja házában, s a lopott csókok, amik oly édesek voltak. Éva rövidlátó és nagyothalló nagyija, ideális volt Kupidó szerepére. Most itt feküdt nagyj is, alig pár méterre tőlünk.

Szegény öreg nagyj... téli délutánokon ült a karosszékekben, elbóbiskolt, s időnként felriadt. Hányszor tettük lóvá az idős asszonyt! Akár egy denevér (alig látott valamit) felénk fordult, és megkérdezte: – Még mindig varrsz, kislányom? – Ilyenkor Éva kibújt karjaim közül és ártatlan hangon válaszolt: – Persze, hogy varrok, Nagyj. Mi mást csinálnék? – Nagyj engem is kedvelt. Teázáskor mindig szólt Évának: – Menj, lányom, készíts egy kávé az úriembernek. – Az idő megállt Nagyj számára, jobban mondvá az idő megállt „benne”. Éveken keresztül se nem látott, se nem hallott semmit. Fátyolos szemei mögött, melyeket már nem ért el a nap sugara, emlékek őrizték a múlt napfényt; füleiben emlékek álltak őrt az elmúlt évek hangjai felett. Úgy képzelte el a világot, mintha mi sem változott volna az évtizedek során. Beszédje érdekesen régimódi volt. Gyakran nevtük ki emiatt. Most Nagyj a vagon padlóján hevert, nem tudta, hol van, nem tudott a világban történő borzalmakról. Azt hitte, még mindig otthon van, s csupán egy kicsit szédeleg valami enyhe rosszullet miatt. – Menj, lányom, készíts egy kávé az úriembernek! – De ma elmaradt Nagyj kávéja. Szidni kezdte Évát: – Milyen rosszul nevelt egy lány vagy te! Úgy látszik, mindig valami ostobaságon jár az agyad. Na, ha már ilyen lusta vagy, legalább egy pohár vizet hozhatnál nekem. Nem hallod, mit kérek?

Az ezt követő csendben Éva halk sírását hallottam mellőlem. Az én szemem is könnyes volt.

– Milyen illetlen egy lány vagy! Hát nem hallod, hogy nagyanyád szomjas? – Tehetetlenül tapogatózott maga körül. – Még mindig itt van, fiatalember?

– Itt vagyok, asszonyom – kiáltottam elég hangosan ahhoz, hogy meghalljon. Megsimogattam kezét, s az idős asszony vonásai kisimultak.

– Nagyon remélem, fiatalember, nem zavarja, ha megkérem, hogy hozzon nekem egy pohár vizet? Legyen szíves, kérem, menjen át azon az ajtón a konyhába. És most, ha lesz szíves balra fordulni, ott találja a csapot. A poharak a jobb oldalán vannak, a polcon.

Odakúsztam hozzá, és gyengéden megsimogattam a haját. Hosszú, nagyon hosszú ideig értetlenül nézett maga elé. Aztán becsukta nem látó szemeit.

Közeledett az est. Sűrű árnyékok gyűltek a vagonban.

– Most a Kárpátokban vagyunk – szólt Éva. Kinéztem az apró, vasrácsos ablakon. A nap utolsó sugarai halványan tündököltek a hatalmas, komor hegyoldalakon. Éjszaka értük el a határt, ahol a vagonokat kinyitották, és egy magas rangú német tiszt közölte velünk, hogy egy németországi táborba visznek minket. Ha megérkez-

tünk, mondta, meleg étel vár majd ránk; itt nem tudnak nekünk vizet nyújtani, de később azt is kapunk. A szavak biztatóan hangzottak, de senki sem hitte el őket. A múlt tapasztalatai megtanítottak, hogy a németeknek nem lehet hinni.

Mialatt a vonat a határátkelőnél várakozott, nem sok minden történt. Amíg odakintről magyar hangokat hallottunk, minden rendben volt. De hamarosan, miután a vonat újra elindult, valaki megszólalt: – Most lépjük át a határt.

Mintha egy kísértet ejtette volna ki a szavakat a vagonban. Az egyik sarokban valaki dúdolni kezdte a magyar himnuszt. Egy ország kitoloncolja saját állampolgárait a határon túlra – és abban a pillanatban ők a nemzeti himnuszt dúdolják! De senki sem szakította félbe a dallamot: mindannyian osztoztunk az érzésben. Hallgattuk a himnuszt, és elbúcsúztunk – Magyarországtól, szülőföldünkötől, nagyszüleink sírjaitól, első szerelmünk színhelyétől, gyötrelmünk és örömeink földjétől. Mintha lelkünk mélyén éreztük volna, milyen nehéz elszakítanunk magunkat a sötét tájtól, s a hegyektől, melyek úgy tűnt, visszahúznak magukhoz. Aztán erőt vett rajtunk a félelem.

Különös kísértetek lebegtek a sötétségben: eleinte lassan, majd egyre gyorsabban remegtek szemem előtt. Mintha egy halott férfi és egy halott nő keresték volna egymást a zsúfolt vagonban. Azelőtt sosem hittem a természetfelettiben: a spiritualistákat ártatlan bolondoknak tartottam. Most visszafojtott lélegzettel, félőrülten bámultam a felém közeledő, mozgó árnyakat.

Egy fiatal nő, akit a sötétben nem ismertem meg, reszketve fogta meg kezemet. Nem tudtam kicsoda, nem értettem, mit akar tőlem. De én is satuként ragadtam meg kezét. Karomat a dereka köré fűztem, és magamhoz húztam. Szükségem volt lázas ajkaira, csókjaira, vonagló testére, hogy elüldözzem a félelmet. Nem tudtam ki vagyok, hol vagyok. Csak egyetlen vágyam volt – a vágy ez az ismeretlen nő iránt. Üvöltve feszültem melleinek, és reszketve bámultam a sötétségbe, hogy lássam, közelednek-e a kísértetek. Még behunyt szemmel is magam előtt láttam őket: sziszegőn, rettenetesen, hátborzongatóan. Ahogy forró testét éreztem testemen, megkérdeztem tőle: – Látod őket? Látod azokat az árnyakat? – Nem adott választ. Minél inkább félttem, annál erőteljesebben szorítottam. Alig vettem észre, hogy a vagonban mindenki sír, félrebeszél, nyöszörög, reszket, rángatózik.

– Még sosem voltam a tiéd, Feri – szólalt meg zihálva az ismeretlen nő. – Drága Feri, még soha nem adtam magam neked – nyögte karjaim közt. – Annyira kívántalak, de a szüléstől, félttem a szenvedéstől, még önmagamtól is. – Hangja ragyogott a szenvedélytől. – Gyere, Feri drágám. Szoríts magadhoz, szoríts erősen. Ó, menyinyire fáj – de milyen jó, amikor magadhoz szorítasz!

Magamhoz tértem. Az emberek, úgy sikoltoztak a vagonban, mintha egymást ölnék.

– Éva, te vagy az? – Az ismeretlen testet tapintottam. – Ó, Istenem, mi történt velem?

Egy pillanatra az ablakon keresztül a hold bevilágította a vagonba. Éva kábultan hevert nem messze tőlem. Hátrapillantottam, hogy lássam, kit öleltem idáig. Még sosem láttam. – Kezdek megőrülni. – Ismét szédülni kezdtem. – Nem, nem hagyhatom, hogy ez legyőzzön. Erős vagyok, erősebb, mint bármely szellem. Uralkodnom kell magamon.

Az éjszaka hátralevő részét az álom s az ébrenlét gyötrelmei közt töltöttem. Napkeltekor komor, hegyes tájon át zötyögött a vonat. Ahogy kinéztem az ablakon, egy felfegyverzett SS-őrt láttam – az első SS-katonát, akivel valaha szembe találtam magam. Sötét, állati arca volt.

Mögöttem valaki felkapaszkodott. A városomban építész volt, de ez az egyetlen éjszaka annyira megváltoztatta, hogy most alig ismertem rá. Remegve ragadta meg az ablak vasrácsát.

– Könyörgöm, uram, adjon nekem egy kis vizet. A feleségem rosszul van. – kérte az őrt.

Az SS-őr arcán széles vigyor terült el. Mintha csak egy gyereket akarna megijeszteni, hirtelen lekasztotta válláról a géppisztolyát.

– Vizet akarsz, mi? Ne adjak neked inkább egy golyót? Durván felnevetett.

Az építész mosolyt erőltetett magára, azt hitte, az SS-es csak tréfál.

– Nem, kérem, könyörgöm, csupán egy kis vizet – csak egy kis kortyot a feleségemnek. Még meghal, Isten ments.

– Meghal? – kérdezte az SS-es. – Lehetséges az? A zsidók nem hálnak meg, csak beadják a kulcsot. Ahogy most te fogod ... – Halk kattanás hallatszott. Másodpercekbe telt, míg rájöttem, a halálfejes címert viselő katona meghúzta géppisztolya ravaszát.

Az építész testét hatalmas csuklás rázta meg, s vörös folt jelent meg válla alatt. A folt terjedni kezdett.

Rajtam kívül még senki sem vette észre, hogy lelőtték. Lassan a földre csúszott, és ahogy dereka köré tettem karom, vére rám fröccsent. Szemei elhomályosodtak; zihálni kezdett. Ez volt életemben az első eset, hogy tanúja voltam, amint ember embert öl. Most már láttam, milyen egyszerű egy ember életét kioltani. Egy kattanás, némi zihálás, és vége az egésznek.

A beteg asszony csak most vette észre, hogy férje vértócsában roskad össze. – Károly, Károly, mi van veled? – Óriási erőfeszítéssel átmászott az útjában lévő embereken, megfélemlítve a testekről, amiken átgázolt, és férje holttestére vetette magát. – Ébredj fel, Károly! – Sikoltozva rázni kezdte. – Ébredj fel! Én vagyok az, Lina – a te szerető Linád! – Aztán hirtelen abbahagyta. Egy pillanatig úgy kapaszkodott férje testébe, mintha sírna. Aztán, az ő sebeitől véresen, félelemmel teli életelen szemmel, tovagördült a környező emberhalomba.

Odakint a fák hajladoztak a szélben, s a hegyek közt itt-ott egy tó szikrázott nap-sütésben. Az ég tele volt csodálatos színekkel. Minden olyan pompás volt, mintha minden rendben volna a világban. Ám a vagon kis világában az építész és a felesége tragédiája csak előzetes volt a továbbiakhoz.

Egy öregember volt a következő, akit a balsors utolért. Mikor látta, hogy a németek nem adnak nekünk vizet, úgy gondolta, több helyet nyerhet magának, ha az üres vizesvödört egy kis zsinórral felakasztja a mennyezetből kiálló szögére. S hogy a mellette ülőknek is csináljon egy kis helyet, még két vödört tett az elsőbe. Ingaként lóbálóztak a vödörök a vékony zsinóron. Estefelé, amint a vonat egy mesébe illő tájon haladt át, bekövetkezett. A csomó eloldódott; a három egymásba helyezett vödör rázuhant az öreg koponyájára és kettéhasította. Egy szempillantás alatt vér borította el. A szerencsétlen öregember nem fogta fel, mi történt; koponyáját tapogatta, miközben kidülledt szemmel nézett körbe. Iszonyú volt látni. Néhányan hisztérikus

nevetésben törtek ki a szörnyű látványtól, mások sikítózni kezdtek. Ekkor, mintha valamit keresne, az öregember botorkálni kezdett a vagonban, s én tudtam, hogy megháborodott. Megállt előttem és rám meredt. Őrült tekintete szívembe szúrt.

– Lám, lám, megeszem a kalapom, ha ez nem a mi rügyező ügyvédkének! Mikor megyünk haza, ügyvédkém? – S mintha csak szülővárosom utcáján sétafikálna, továbbment, egy végső „Üdvözlöm apukád, ügyvédke” kíséretében.

„Ügyvédke” ... jól emlékeztem erre az öregemberre. Gyermekkoromban imádtam vicceit. Emlékeztem, hogy mikor az utcán összefutottunk, mindig adott nekem egy tejkaramellt. Mivel apám ügyvéd volt, belőlem automatikusan „ügyvédke” lett. – Na, mi lesz, ha nagy lesz? Netán még egy kis ügyvéd?

Emlékeztem az öregember lányára is, Lolára, akinek nehezen sikerült férjhez menni – tekintélyes hozománya ellenére. Állítólag rossz íze volt Lola szájának: senki sem csókolta meg másodszor. Mindenesetre ezt a történetet hallottam unokatestvéremtől, aki apám mellett volt joggyakornok. Az öregembernek volt egy fia is, aki örök életében dadogott, és nem volt ki mind a négy kereke. Ha mondani akart valamit, énekelni kényszerült, bizonyos dallamokkal illetve a szavakat. Ha egy pohár vizet akart, énekelnie kellett; másképp órákba telt volna míg kérése végére ér. Most együtt volt az egész család a vagonban.

A fiú épp énekelt. Szavai – Aaaaapa feeeje reeeettentően vééééérik – egy népszerű sláger dallamát követték. Lola, (ő végül egy melankolikus, beteges emberhez ment feleségül, aki, Lola vallomása szerint, házasesetük során mindössze kétszer ölelte meg, de ennek ellenére sikerült számára egy gyereket nemzenie), rángatózva, fuldokolva, elkékült arccal feküdt anyja mellett.

Elfordultam ettől a szörnyű látványtól. Idegeim pattanásig megfeszültek, és minden erőmre szükségem volt ahhoz, hogy uralkodjak magamon.

Esni kezdett, és az esővíz lecsordogált a vagon tetejéről. A rácsokon keresztül kidugtam egy kis bádögbögrét, de a sötétben nem láttam, merre folyik le a víz. Vakon tartottam a bögrét, miközben időnként egy szélroham bevágott az ablakon, és vizet spriccelt arcomba, segítve legyőzni a tompaságot, ami majdnem teljesen a hatalmába kerített.

Már az egész vagon megtévelyült. A szomjúság és a léghiány megfosztotta az embereket az eszűktől. Egymást tépték és szurkálták; kiáltásaik visszhangoztak a sötétben. Az első állomáson, ahol a vonat kis időre megállt, kiszóltam az ablakon a vagon előtt álló SS-őröz:

– Egymást ölik az emberek. Teljesen megőrültek. Kérem, kérjen a parancsnoktól egy zseblámpát, hogy lássuk, mi folyik itt, és kötelet, hogy megkötözthessük a megbolondultakat. És könyörgöm, szerezzen nekünk egy kis vizet!

– Nincs víz – mondta. Néhány pillanatra eltűnt, aztán visszatért a kért zseblámpával és kötéllel. Bekapcsoltam a zseblámpát és a sötétségbe világítottam. Borzalmas látvány tárult a szemem elé. Egy ember örületében magára hagyva, bicskával a kezében vadul hadonászott és jobbra-balra szurkálta az embereket. Sokan a földön heverték, vérrel borítva rángatóztak. A hisztéria hulláma átsöpört a vagonon, egyik embert a másik után fertőzte meg. Láttam, hogy ez az őrjöngő erőszak még gylkosságra torkollhat, ha nem próbáljuk megfékezni. Nem messze tőlem néhány fiatal férfi feküdt. Felhúztam őket a földről s a zseblámpával a szemükbe világítottam.

– Idefigyeljétek. Veszélyben az életünk – ezek az örültek még megölnék minket a sötétben. Meg kell kötöznünk őket.

Még soha nem vettem részt ilyen veszélyes vállalkozásban. Egymás után kötötük meg az örülteket; minden egyes alkalommal olyanokon feszült meg a kötél, akiket emlékek fűztek hozzám. Ott feküdtek, a szomjúságtól örültekké és gyilkosokká vált szerencsétlen emberi lények.

Egy hegedű hangja ütötte meg a fülemet – hegedűsünk Paganinit játszott. A zene energiája és túlfűtött szenvedélye belehasított az örült éjszakába. A fiú apja, egy törekeny kis kereskedő, kinek a hangját alig hallottuk az évek során, most telt hangon prédikált:

– Mindenható Isten, miért tetted ezt velünk? Hát nincs szíved, nincsenek érzéseid? Nincs szemed, hogy láss? Nincs füled, hogy hallj minket? Gonosz vagy, ó Uram, gonosz akárcsak az emberek.

Egy doktor megállás nélkül hajtogatta: – Minél magasabb a hőmérséklet, annál hatékonyabban pusztítja a baktériumokat. – Majd felém fordult: – Nem igaz, uram?

Körülöttem az emberek tomboltak, ordibáltak, sikoltoztak. Magamban azt mondtam, ez az éjszaka fordulópontra kell, hogy legyen, s ha ezt túléljük, akkor már túl leszünk a legrosszabbon. Csupán egyetlen éjszaka kérdése volt. Ezért nem engedtem meg magamnak, hogy ájultan a földre hulljak, nem hagyhattam el magam. Élni akartam. És a vonat egyre csak zakatolt.

Kívülről a szél átfütyült a vagonon. Távol, az ég peremén, vastagodni kezdett egy mocskos, szürke csík. Hajnalodott. Az eső illata kitágította orromat. Minden biztonnal megint egy szürke, borús nap jön. Mit hoz majd ez a nap, s az ezt követő? Mit hoznak majd a hetek, a hónapok? Mi lesz, ha sokáig tart a háború? Akkor mi történik velünk?

Már látszottak a fák körvonalai, ahogy az erdők elsuhantak mellettünk. A vonat a felkelő nap felé száguldott. Szomjas voltam. Milyen nagyszerű lenne kinyitni a vagon ajtaját, kiugrani az esőcseppektől csillogó fűbe, és felnyalni a földről a vizet. Milyen jó lenne kilépni ebbe a szürke és értelmetlen reggeli derengésbe, átkelni a vizenyős földön, egy kúthoz érni és inni, inni, inni a vizet, aztán kitárt vénákkal bámulni a szürke eget a halottak üres szemein át. Egyedül voltam. Mindenki, akihez kötődtem, eszméletlen volt, vagy halott. Éva is kómában feküdt lábamnál. S ekkor a messzeségből közeledve megpillantottam anyám arcát.

– Te, anyám, te egyedül állsz mellettem szükségem órájában. Egyszer, réges-rég, amikor betegágyadon feküdtél az éjjeli lámpa halvány fényénél, azt mondtad:

– Jancsi, bármikor, ha igazán szükséged lesz rám, melletted leszek, még akkor is, ha hamarosan el kell mennem. A halál hatalmas úr, de a szeretetet nem ölheti meg.

Drága anyám, érzem, hogy valami rejtélyes módon itt vagy velem ma reggel. Nyisd ki a lelakatolt ajtókat; engedj ki a szabadra. Már nem bírom ki sokáig.

Nem hoztak vizet. Minden egyes állomáson vártuk, hogy megérkezzen a víz – az élet vize – de hiába. A vagon, mely mostanra hentesbolthoz hasonlított, teljes csendbe merült. Lehajoltam Évához. Kinyitottam a száját és levegőt fújtam belé; szikkadt nyelvemmel megnyaltam homlokát, így próbáltam némi nedvességet nyújtani számára. De hiába. Most már túl késő. Mindenre túl késő. Már elszökni se tudtam; arra se maradt bennem elég erő, hogy a rácsos ablakhoz vonszoljam

magam. Az éjszaka elmúlt, de a szenvedés s a rettegés megmaradt. Éva magához tért, de túl gyenge volt, hogy beszéljen. Csak nézni tudott rám nagy, félelemmel teli szemeivel.

Olyan fájdalom hasított belém, ami szinte gyönyörre hasonlított. Elszédültem. Éreztem, ahogy halántékom vadul lüktet, és karomon kifeszülnek az erek. Aztán minden elsötétült.

Tűzött a nap a köröttem zavaros tömegként forgó világra. Szemeim előtt fekete pontok táncoltak, és a szomjúság marta testem.

– Vízet!

Ez volt az egyetlen szó, az egyetlen gondolat, amibe kapaszkodhattam.

Az állomástól vezető hosszú úton egy sor ember vonszolta magát lassú, kimerült léptekkel. Itt-ott egy-egy arcon számomra olvashatatlan, titokzatos üzenet rejlett...

Megérkeztem, 1944 júliusában, az auschwitzi koncentrációs táborba.

„S a langyos szélben felszárad a mult...”¹

A S O Á E M L É K E Z E T É N E K K E Z D E T E I S Z O M B A T H E L Y E N

„Vezényszavak hallatszottak. A vagonajtókat a csendőrök lezárták és lelakatolták. A kenyér és a konzerv ígéret maradt. Néhány sípjelzés és a vonat egy-kettőt rándult és lassan elindult. Ahogy kinéztem a vagon bedrótozott felső ablakán, egy kis salakdomb tetején megpillantottam Fördöst, Palkót és a város javadalmi hivatalának néhány tisztviselőjét. A domb mellett állt a polgári ruhás csendőrtribék. Nézték a lassan kifelé gördülő vonatot. Palkó széles arccal nevetett és valamit beszélt. A többiek szótlánul, egykedvűen nézték a vonatot.

A pálya mellett egy hulla feküdt és néhány gyermekkocsi hevert, amely nem fért be a vagonba. Gyermekkocsi és halott. Kezdet és a vég. Milyen ellentétes fogalmak. Akkor még nem is sejtettem, hogy milyen közel voltak egymáshoz. Nem tudtam elképzelni, hogy még a csecsemők is milyen közel voltak a halálhoz. Néhány napon belül csecsemőre és aggastyánra ugyanaz a sors várt.”² Ezekkel a drámai képekkel, mondatokkal zárul 1944. július 4-én Hacker Iván ötvenes években magyar nyelven írt, de csak 2001-ben napvilágot látott visszaemlékezése a szombathelyi zsidóság sorsáról. Lényegében egy évszázados történet zárult le akkor.³ Törvénnyel (1840. évi 29. tc.) engedtetett be a város akkori területére a zsidóság, és hatályos jogszabályokkal deportáltak. A halálba, a megsemmisülésbe küldték őket a Magyar Királyság kormány és rendészeti szervei. Mindenki érezte, ha lesznek is visszatérők a haláltáborokból vagy a munkaszolgálatokból, azok nem folytathatják ott, ahol a történet véget ért.

1945 májusától aztán lassan visszatértek az első túlélő csoportok, kik német területekről, kik utóbb orosz hadifogságból. A maradék zsidóság újra elindította hitközségi életét. Szembesülhettek a kialakult helyzettel, a tragédia mélységét első pillanatban még fel se fogták.

„1944 július 4 feledhetetlen dátum Szombathely történetében! Ezen a napon a középkor tért vissza a város falai közé, hogy kitaszítsa az országból a »megbélyezett sereget«” – írta Vát Jenő a tragikus események első évfordulóján a Szabad Vas megye napilap hasábjain. – ... 1945 július 4-én gondoljunk rájuk. Ha az aggokra gondolunk, jussanak apáink az eszünkbe, ha csecsemőkre, jussanak eszünkbe a gyermekeink, ... Július 4-én gondoljunk a halálra, amely végigkaszált az ártatlan emberek százezerein és az életre, amelynek folyója kell tovább!” Tudomásunk szerint ez az első írás a második világháború után, amely a helyieket nem csak emlékezésre, hanem folytatásra buzdította. Bár ez utóbbi a megváltozott viszonyok és a tapasztalatok tükrében nem akármilyen feladatot jelentett. Maga az újságcikkíró is, aki nemcsak Auschwitz-Birkenaut, de más német hadiüzemek poklát is megjárta, nagyon jól tudta ezt. Az említett esztendőben elveszítette feleségét, édesapját, testvéreit és széles rokonságát, még a (művész)nevét is megváltoztatta; Heimlerről Vát Jenőre. A választás – ha akarom – az eltörölt múltat idézte, egykori apjai nagyapja Váton volt bérlő, innét került a család a vasi megyeszékhelyre. Heimler/Vát Jenő a maga természetességével jelölte

ki az emlékezés napját, július 4-ét, még akkor is, ha tudjuk, hogy a valóság ennél megalkuvóbb, mert nem e napon fognak emlékezni a szombathelyi zsidóság elpusztítására, hanem az azt követő hétvégén, vasárnap.

A fiatal Heimler ugyanazokat a dilemmákat élte át, mint kor- és sorstársai. Lehet-e, érdemes-e újrakezdeni itt az életet? A halottak árnya, az emlékezés fájdalma mennyire terheli meg a jelent, az új kezdetét. A gyász, a fájdalom, az emlékezés és a felejtés egyszerre kavargott az emberi lelkekben. Heimler Jenő, vagy, ahogy a családban emlegették Jancsi, a költő, akinek már két verseskötete is napvilágot látott a világháború előtt (Örök hajnal. Szombathely, 1939, Vallomás a Szóhoz. Budapest, 1943), ezeket az érzéseket, gondolatokat a költészet eszközeivel fogalmazta meg. Harmadik kötete Napfogyatkozás után címmel már 1945 őszén napvilágot látott a fővárosban, a Vox Humana Kiadónál. (A szerző eredeti, több helyen a nyomtatott változatot is kijavító példányán az 1945. november 30-iki dátum olvasható.) A honi soá-irodalom egyik első napvilágot látott műve lehet ez a verseskötet, még akkor is, ha csak pár költemény utal a lezajlott, átélt borzalmakra. A címadó Napfogyatkozás után versében ez olvasható:

*„Nekem még éjszaka susog,
De a Duna felett már ébred a nap. ...*

*Akkor nyár élt és élt a halál,
Lángnyelvek keresték a fekete eget,
apák és testvérek hamuja szállt
a villansövények huzala felett,
és egyre csak vakult és éjbe hullt az élet.
A nap évezredes kohója kihült,
s igába törve mind, a büszke népnek,
szemén a végzet égett álma ült ...*

*Jó most elmondani, hogy az éjszakában
Kekeny sáv hasad a nap vakult szemében
hogy útjára indul romok felett
Keserű könnyem s halódó vérem,
hogy szemed mutatja halott száz színével
az elment idő bűnös éjjelét,
és szemem mutatja száz élő színével
az ébredő fények fényjelét.”*

*Már csend alszik bennem, megnyugszik a mélység
S a langyos szélben felszárad a mult....”*

A személyes emlékezés megrendítő példája atyjától búcsúzó verse. Heimler Ernő (1879–1944) ortodox vallású, szociáldemokrata ügyvéd, aki a századelőn a cionista gondolat szombathelyi meggyökereztetésében is komoly szerepet játszott. A német megszállás után több elvtársával együtt, még 1944 májusában letartóztatták a magyar hatóságok, és Nagykanizsára internálták, örökre eltűnt.⁴

„Legyen a Tied ez az őszi ének,
Nézd ... vénék lettek itt az emberek ...
ráncaik mögött kitárt sírok állnak,
pupilláikból ellobbantak az álmok ...

... Hát kidobott a nép, amelyért síkraszálltál,
s akartad, hogy itt ne álljanak bitófák,
hanem bölcs és ősi rend honoljon végre ...
Látod – kár volt ... ez lett a vége,
hogy hálából és tiszteletből
Hajbókolva és kalaplevéve
Rabbilincsbe fűzött Öregúr ...
Régi harcos – nagy idealista ....
Most mea culpázva sírnak Téged vissza...

Asszonyodnak volt igaza ... lásd be ...
Nem érdemes a népért harcbaszállni,
Húnyt szemmel kell itt az utcánkon járni,
hogy ne lássuk meg itt a nyomort és a közönyt ....
De Te messze láttál, túl a sok határon
Mert láng hevített kora ifjúságban
Te érzékelted Páris Eiffel tornyát
s tárt füllel hallottad Moszkvából
Hulló bilincsek szavát ....
Hát hinteni akartad vak éjszakába
Vak népnek a fényt: a demokráciát!

Nem tudom, hogy merre van a sírod?
És nem tudom, hogy ölel-e a föld?
Hogy hová hulltál az utolsó percben,
Mikor az élet éjszín könnyet ölt ...
Jaj, nem tudom, hogy érezted-e akkor,
hogy puszták felett is virrad a nap
s csodás erővel pattannak a láncok
És felsikoltanak szabadult szavak ...

Isten Veled ... öreg szocialista!
Ne félj, már nem úr a rideg erő ...
Már nem ráncigálnak éjszakáinként
Elvtársak az ágyakból elő.
Kihúnyt a vér ... és lassú lüktetéssel
Dobogni kezd az új világ szíve ...
Szervusz apám ... vidd ezzel a verssel
Az új világ szavát ... fel – a messzibe ...

(Vát Jenő: Isten veled, Apám!)

Mikor a kötet versei napvilágot láttak, Heimler Jenő már elhagyta szülővárosát és a fővárosba költözött. Neki nem sikerült itt folytatni. Ha tetszik, ha nem, mégis nevéhez kapcsolódik a helyi emlékezet megalapításának a nyilvános szándéka, gondolata még akkor is, ha úgy tűnik, a későbbi megemlékezéseken már nem vett részt – pontosabban erre utaló adatunk nincs.⁵

1945–46-ban a zsidó sajtó is sokat foglalkozott a problémával, melyik naphoz is lehetne kapcsolni a vézskorszak emlékezetét.⁶ (Ti. ezt a kifejezést választotta a magyarországi zsidóság a héber soá magyar fordításaként közvetlenül a második világháború után.) A dilemmát felülírta a megmaradt, vidéki zsidó közösségek akarata, mert ők ahhoz a naphoz kötötték, amikor megtörtént az ottani zsidóság elszállítása. Így egy országos emléknap helyett, más-más lokális nap lett a gyásznapi, a Jahrzeit. A keleti országrészekén, ahol nagyobb volt a XX. század első felében az ortodox hitközségek súlya, ott sok visszatérő ragaszkodott a zsidó naptárhoz, ami még „mozgóbbá” tette a gyásznapot.

A második évfordulón már megtörtént az emlékezet helyének kijelölése is. A világháborús bombázások nemcsak a város lakásállományát pusztították el, hanem a közösségi intézményeit, épületeit is. Bombatalát érte a neológ hitközség házát, de komolyan megsérült a kongresszusi zsinagóga is, igaz, teljes kifosztásában a főszerep már a Vörös Hadsereg katonáinak jutott.

1946. július 7-én, vasárnap, ünnepélyes körülmények között avatták fel a Rákóczi Ferenc utcában a romos és használaton kívüli neológ zsinagóga balszárnyához épített „*a komor egyszerűségében is impozáns*” deportált mártírok emlékművét.⁷ Hoch István alkotása a fővárosi Dohány utcai templom szomszédságában álló Hősök Csarnokának építészeti megoldását idézte. A szombathelyi gettó egykori területén álló oszlopon a menóra felett elhelyezett márványtábla szövege emlékeztette a városlakókat arra, hogy e helyről 4228 zsidót hurcoltak el az auschwitzi haláltáborba, a gázkamrákba. A deportáltak emlékművét szimbólumnak és tanulságnak szánták, hogy ne feledje a város lakossága a barbár idők szörnyűségeit.

A tábla leleplezésénél tartott hivatalos ünnepségen teljes spektrumukban felvontak a korabeli hivatalosságok. A hatalmi politikai elit; a SZEB helyi szovjet referense, Lvov tábornok, Safrankó Emánuel vármegyei főispán, Kovács József alispán, a magukat demokratikusnak nevező pártok képviselői, valamint Németh István Szombathely város polgármestere és a református és az evangélikus gyülekezet lelkeszei. A korabeli, helyi napilapok (Szabad Vasvármegye, Új Vasvármegye) nem szóltak országos deputációkról, sem a politikai szervezetek (pártok és civilnek gondolt szervezetek), sem a zsidó szervezetek részéről, de nem utaltak a katolikus egyház jelenlétére sem. Egyszerű, helyi eseménynek számított, ahol a fennmaradt fényképek alapján csak pár száz fő lehetett jelen. A szónokok a helyi zsidó hitközség regnáló vezetőiből és a politika hivatalos képviselőiből kerültek ki. Az izraelita vezetők nagy része olyan személy volt, aki maga is aktív szerepet játszott az 1944-es, tavaszi eseményekben. Közvetlenül a helyi Zsidó Tanácson keresztül irányította, terelte, ellenőrizte a kábult sokaságot. Ez az örökség erősen meg is határozta az emlékezet tartalmát, a kollektív emlékezet kijelölésével kezdetét is vette az emlékezet ellenőrzése. Vályi Manó a hitközség akkori elnöke, a törvények értelmében 1944 tavaszán kivételezett zsidó volt, így rá más szabályok vonatkoztak, pl. nem kellett a gettóban laknia. Ő Magyarországon élte át a borzalmakat. Talán nem véletlen, hogy az újsá-

gok Hacker Ivánnál jegyezték meg, hogy „megrázó beszédet” mondott. A titok valószínű a szónok ethoszában, hitelességében rejlett, ő valóban megjárta Auschwitz poklát, míg dr. Dénes Imre a munkaszolgálatos sorsot jelenítette meg hitelesen. Sajnos az orátorok beszéde nem maradt fenn, csak egy-egy fordulattal céloztak a tartalomra. Míg Vályi Manó a „*mi nyomorúságunk és gyászunk örök*” gondolattal utalt a zsidóság emlékezet kötelességére, addig Dénes Imre a letűnt rezsim huszonöt évéből vezette le az antiszemitizmus dühöngését és a zsidóság tragédiáját. Az egyházi álláspontok megjelenítése elsősorban Horovitz József rabbira valamint a református és az evangélikus egyház papjaira hárult. Az előbbiről úgy írtak, mint a Dunántúl egyetlen soát túlélő rabbija. A történet szépséghibája, hogy ő a Kaszner-akció részeként a fővárosba került 1944 júliusában.

A politikai élet szereplői világgépüknek megfelelően interpretálták a tanulságokat, az év eleje óta regnáló főispán Safrankó Emánuel arra hívta fel a figyelmet, hogy aki faji kérdést akar, az alássa az ország jövőjét. Reismann Ferenc a főbűnösök számonkérését (sic!) kérte, míg Gombis Antal olyan Magyarországot vizionált, ahol ilyen különbség többé nem lesz az emberek között.⁸

A szociáldemokrata lap az eseményből inkább saját történelmi szerepének fontosságát, elnyomottság-tudatát és élményét, identitását hangsúlyozta, s ezért helyezett külön hangsúlyt az elhunyt egykori párttagok – dr. Mosonyi Dezső, dr. Heimler Ernő, Gerő István, Gerő Benedek, Geisler István, Löwenshon Jenő, Löwenshon Géza, Lukács Béla, Deutsch János – emlékének ápolására.⁹

Az emlékmű leleplezése kapcsán alig látható sajtópolémia, ez részben a lapok jellegéből adódott. A pártok ellenőrzése alatt álló sajtótermékek hírújságként jelentek meg¹⁰, alig található bennünk egy-egy glossza vagy vezércikk, mindent a lázas, izgága hírgyártás hatott át, amely gyakran lehetővé tette a politikai álláspontok elhomályosítását.

A tanulság levonása, úgy tűnik, a Szabad Vasvármegye tudósítójára Lelovich Jenőre hárult. „*Eszteendő, évtizedek rengeteg hazudozása, félrevezetése után kiderül, hogy mi a megoldás. ... Felelős az elit a magyar nép nem akarta a háborút, ahogy nem akarta a magyar zsidóság sem. ... A deportáltak emlékműve szimbólum és tanulság. A demokrácia irányába fejlődő szombathelyi társadalom kifelé jelképnek értelmezve az alkotást, amely időtlen időkig emlékeztet barbár idők szörnyűségére. A tanulság pedig legyen az, hogy minél erőteljesebben haladjunk a demokrácia útján,...*”¹¹ Sikertült egyszerű összefüggésben feloldani a bonyolult „rejtélyt”. Az elit a felelős a történekeért, és a demokrácia lesz a gyógyír. Bár egyes szónokok szóltak a közönyről és a passzivitásról, (értsd: a magyar társadalom szerepéről,) de ezt a kérdést nem volt célszerű alaposan megbolygatni. A populista módszerek és formulák gyakran vezetnek sikerre.

A kontextus sem volt kedvező a méltó megemlékezés számára. A megszálló hatalom súlya, a napi gondokkal való állandó szembesülés, az ellátási problémák, a végtelenített pártpolitikai harcok felmentést adtak a társadalomnak a múlttal való szembenézés alól. A nagy kérdés, hogy miért történt az, ami történt 1944-ben a zsidóságé maradt.

Két tényező különös hátteret adott az eseményeknek: egyrészt a még folyton zajló népbírósi perek sokasága, ahol már igazi hétköznapi szereplők kerültek az igazságszolgáltatási gépezet őrlőkövei közé, másrészt a felszínre törő antiszemitizmus valósága, a kunmadarasi pogrom.¹²

Az előbbire utalva a Szabad Vasvármegye újságírója, Gábor Zsigmond azt írta: „Még ügyvédek, akik ezeknek (sic!, ti. háborús bűnösök) a védelmét nemcsak hivatalból, hanem meggyőződésből, az igazság tudatában látják el és vannak népbírák, akik csúrik csavarják az ügyet, húzzák halasztják a demokráciánk dicsőségére az akasztófa helyett.”¹³ Egyben követelte a bujdosó Lingauer Albin elfogását, és Fördös Kálmán, valamint Palkó István példás megbüntetését. (Paradox módon pár nappal később a 8 évre ítélt Palkó éppen megszökött a szombathelyi kórházból, ahol betegsége miatt kezelték.)¹⁴

Az antiszemitizmus felszínre törése talán még félelmetesebbnek tűnt, mert mindeki érezte, hogy izzik a hamu alatt a parázs. A kibeszéletlen probléma, ami csak egy-egy elszólásban tört, törhetett felszínre a későbbiekben is. A ritka pillanatok egyike, amikor Vályi Manó fia, Gábor ragadott tollat egykori iskolatársának, Szász Ernőnek címezve nyilvános levelét. Az írásból érezhető a kimondatlan konszenzus, amiben a helyi zsidóság gondolkodott az antiszemitizmus kérdéséről a második világháború után. Képesek vagyunk felejteni, ha többé ez az ügy nem kerül terítékre. „Nem tartozom, azok közé, akik előítéletszerű bosszúvággal néznek rád, vagy bárki mérges, sőt a megbékélés érdekében hajlandó vagyok mindent elfelejteni, ami azóta, hogy a premontrei gimnáziumot elhagytuk velünk és általunk történt.”¹⁵ Úgy tűnik, a felejtés adhatja a múltra a legjobb gyógyírt. Bár olvasható a történet egy zsarolási kísérletnek is, ahol az egyik fél magához ragadta a tematizálást, és a másik vélt, vagy valós lépéseit, szavait képes bármikor ellene felhasználni. Mindehhez szorosan kapcsolódott egy latens állami támogatással működő aszimmetrikus emlékezetpolitika, ahol azon közösségeknek, akiknek szintén sok ártatlan áldozata volt a világháborúban (pl. a bombázások következtében), azoknak a kollektív emlékezését tiltották, csak az egyéni gyásznak adtak teret, ha adtak. Ez a helyzet inkább az irigységet, és az elkülönülést erősítette és nem a konfesszionális közösségek megértő közeledését.

A következő esztendőben, 1947. június 8-án a Bercsényi utcai zsidó temetőben egy bensőséges hangulatú ünnepségen leplezték le a vasi munkaszolgálatosok emlékművét, ezzel megteremtették a másik emlékhelyet is a vasi megyeszékhelyen. Az érdeklődés a fotók alapján és részben a helyszín méretei miatt is még szerényebbnek tűnt. A szónokok személye nem módosult; Hacker Iván és Dénes Imre, bár a politika, ahogy illik, protokolláris formában megjelent.¹⁶ A munkaszolgálatos sorsa, keserve kevésbé mozgatta meg a magyar társadalmat, a katonai veszteségek (hadifogság, kényszermunka – malenkij robot) és a tragédiák terén nekik is lett volna mondandójuk.

1947 júliusában, a gyásznapon a mártírok szellemét az egykori muszos Gábor Zsigmond, a Szabad Vasvármegye újságírója így idézte meg: „Lelketek itt bolyong, most közöttünk a szeretett városunkban és hűségtek lengi körül ezt az emlékművet. Emlékezni fogunk örökre Reátok, de azokra is, akik miatt el kellett pusztulnotok. ... Nem felejtünk, hogy az emlékezés kínjai örökre ébren tartsák a reakció elleni gyűlöletünket, fokozza harcunk erősségét a magyar demokrácia ellenségei ellen, a magyar dolgozók boldog hazájának megteremtéséért.”¹⁷

A másik, a szociáldemokrata lap erről így írt, „három esztendeje annak a szörnyű napnak, midőn az embertelenség, a faji gyűlölet orgiáját ült ebben a városban is. Minden emberi méltóságunkból kivetkőzött egyének kegyetlenkedésükkel a borzalmas szenvedések sorozatát mérték a zsidóságra. Ebben a szadista gyűlöletben élte ki magát a fasiszmus azokban az órákban, mikor már mindinkább látható volt, hogy a demokratikus népek

hősi szabadságharca előbb-utóbb mag alá gyúri a fasizmust. A zsidóság üldözése, a haláltáborok és a gázkamrák kínjai, a deportálások embertelensége, a szervezett tömegmészárlás mind megannyi bizonyítékai az elmúlt rendszer népellenes uralmának és vérrel rajzolt figyelmeztető, hogy mindent el kell követni emberi méltóságunk, politikai és gazdasági jólétünk védelmére azért, nehogy a fasizmus bármilyen megjelenési formája csak egyetlen percre is felüssze a fejét, akár idehaza, akár a világ bármelyik sarkában. Mi magyar szocialisták, akiknek soraiból számos deportált került ki, akik igazán együtt tudunk érezni az üldözöttekkel, ezen az évfordulón újra megerősödünk azon hitünkben, hogy helyes úton járunk és újabb erőt merítünk a gyűlöletmentes emberbaráti szereteten, szocialista megértésen felépülő demokrácia kialakításáért vívott harcokhoz.”¹⁸

A vizsgált, helyi pártsajtók szemmel láthatóan nem tudtak új érvekkel előállni a gyásznapon. A politikai mantra hamar kialakult és rögzült, az antiszemitizmus elleni harc a fasizmus elleni küzdelemmel és a kelet-európaián értelmezett demokráciával lett azonos. A zsidóság sorsa, emlékezete eszköz lett a nagypolitika kezében.

Az emlékezés helyei hamar kialakultak a vasi megyeszékhelyen és később sem változtak. A vallásos, liturgikus elemekkel átszőtt ünnepségek a Mártírok emlékműve, a száz év óta használatos Bercsényi utcai zsidó temető és a Batthyány téri imaterem háromszögében zajlottak. Az itt kialakított emlékhelyeket és a politikai, vallásos szimbolikát alig használó emléktáblákat a zsidóság teremtette önmagának, nem állami, városi szándékból jöttek létre. Szemmel láthatóan a fővárosi hitsortársasáiktól sem kaptak lelki és érdemi biztatást.

A soá után közvetlenül meghirdetett és megfogalmazott szándékokkal ellentétben a megemlékezések sora az egyre fogyatkozó lélekszámú zsidóság belső „ügye” maradt, nem lett „összvárosi” rendezvény. Ami pedig a koalíciós korszakkal együtt örökre eltűnt, az a július negyedikén, a gyásznapon zárva tartó üzletek „látványa”.¹⁹ A kommunista elit politikai törekvése következtében Szombathelyen is államosították a világháború előtti városarculatot alapvetően meghatározó zsidó üzleteket, boltokat.

A soá a helyi közösség kollektív emlékezetének új összetartó és identitásának meghatározó elemévé vált. Még azokat is szorosan a csoporthoz kapcsolta, akik már a szekularizáció útjára léptek. A zsidóság évezredes története során az „örizd meg és emlékezz” parancsa alapján szerveződött, most a modern tragédia, a trauma sokkja épült be az üldöztetés és a kirekesztés örökségébe. Még a langyos szél sem tudta felszárítani a múltat, ami a jövő közegében mindig új jelentéstartalmakat ad...

JEGYZETEK

- 1 Vát (Heimler) Jenő: Napfogyatkozás után. Bp., 1945
- 2 Hacker Iván: Auschwitz előtti napok. In: Baljós a menny felettem. Vallomások a szombathelyi zsidóságról és a soáról. Szombathely, 2001. 126. o.
- 3 A könyv születési körülményeiről lásd: Bevezető In: Baljós a menny felettem. Vallomások a szombathelyi zsidóságról és a soáról. Szombathely, 2001. 15. o. és 19-21. o.
- 4 Heimler Ernő. Ki a jövőnek magot vet. Szombathely, 1978. 115-119. o. A városban 1969 és 1993 között viselte utca a nevét.
- 5 Bár írásai néha napvilágot láttak a helyi szociáldemokrata lapban. Vát Jenő: A szocializmus útján. = Új Vasvármegye, 1946. július 10. 1. o.
- 6 Komoróczy Géza: A zsidók története Magyarországon. Pozsony 2012. 886. o.
- 7 4228 = Szabad Vasmegeye, 1946. július 9. 3. o.
- 8 Leleplezték a deportált mártírok emlékművét. = Új vasvármegye, 1946. július 9. 3. o.
- 9 Leleplezték a deportált mártírok emlékművét. = Új vasvármegye, 1946. július 9. 3. o.
- 10 A Szabad Vasvármegye a Magyar Kommunista Párt ellenőrzése alatt állt, bár fejlécében demokratikus lapként tüntették fel. Az Új Vasvármegye a Szociáldemokrata Párt lapjaként jelent meg, míg a kisgazdák a Nyugati Kis Újságot birtokolták, ez utóbbi példányai csak töredékesen maradtak fenn Szombathelyen és nem tudni, hogy mit is írtak az emlékműavatásról.
- 11 Lelovich Jenő: Szimbólum és tanulság = Szabad Vasmegeye, 1946. július 10. 1. o.
- 12 A vérvád Kunmadarason. = Új Vasvármegye, 1946. június 6. 2. o.
- 13 G. Zs: Emlékezzünk. = Szabad Vasmegeye, 1946. július 4. 3. o.
- 14 Új Vasvármegye, 1946. június 22. 3. o. és július 16. 3. o.
- 15 Új Vasvármegye, 1946. július 24. 1. o.
- 16 A munkaszolgálatosok emlékűnepe = Új Vasvármegye, 1947. június 8. 3. o.
- 17 Szabad Vasvármegye, 1947. július 8. 2. o.
- 18 Szomorú évforduló = Új Vasvármegye, 1947. július 8. 2. o.
- 19 Hírek = Szabad Vasmegeye, 1947. július 6. 3. o

A Napfényember

A 102 ÉVES SPIEGLER ELEMÉR VISSZAEMLÉKEZÉSEI*

Nem hiszem, hogy Szombathely városban találnak olyan embert, aki azon keresztülment, amin én. 18 éves voltam, amikor apám meghalt. 9 évre rá kiirtották az egész családomat.

Szombathelyen a zsidó iskolába jártam, 6 osztályt végeztem el. Nem tanultam jól, ezért apám kérésére elmentem suszterinasnak 1926. október 15-én, három évre. A Cipőgyárban 1942. június 20-ig dolgoztam. Ekkor az összes zsidónak, baloldalinak, megbízhatatlan személynek felmondtak, de a felmondólevelet úgy állították ki, mintha azt mindenki maga kérte volna.

1942 októberében megkaptam a behívót. Kőszegre vonultunk be, onnan mentünk Erdélybe. Hazajöve leszerelt a legénység. Azt mondta a főhadnagy, hogy a leszerelő legénységet nótaszóval kísérjék, de a zsidókat a 24. hadkiegészítő parancsnokságba kell átkísérni szuronyosan, töltött fegyverrel. Aki kilép, azt agyon kell lőni.

Kőszeg az egy rohadt hely volt. A helyiek közül sokan volksbundisták voltak. Leköpködtek bennünket: „Megérdemlitek rohadt zsidók!” Ilyen világ volt. Ugyanakkor

* Boros Ferenc, Horváth Zoltán, Kozma Gábor a Napfényember (2013) című dokumentumfilmje alapján a leíratot készítette Boros Ferenc és Horváth Zoltán. A filmben elhangzó interjú elkészítésében Gombás Endre és Spiegler Tibor nyújtott segítséget az alkotóknak.

a megafon meg szól: Hitler-indulókat játszottak. „Ha leverjük, ha leverjük büszke Angliát” – ezt énekeltek. Rettenetes nagy volt a propaganda.

Ezt követően mentünk ki a frontra, Ukrajnába. Az aztán borzasztó világ volt. Annyi akasztott embert láttam, hogy az örület. Másfél évig voltunk ott, aztán vonultunk vissza egész Hegyeshalomig, onnan pedig át a németekhez. Elvittek bennünket Mauthausenbe. Vonaton vittek, nyitott vagonban. Ott aztán leszámolhattunk az egész emberségünkkel.

Itt kék-fehér ponyvasátorban voltunk. Az egyik felében a nők, a másikban a férfiak.

Nappal szalmát égettünk, mert minden tele volt tetűvel. Újabb és újabb csoportok jöttek. Volt aki krumplit hozott csajkában, volt aki babot, hogy az égő szalmánál főzzük meg. Jött az SS, és mindenkit elhajtott onnan, csak az maradhatott, aki a tűzzel foglalkozott, így jómagam is. Akiket onnan elhajtottak, vissza már nem jöttek. Hogy hova lettek, sosem tudtuk meg. Fogtuk az ottmaradt kaját, megfőztük és megégettük...

Innét megszökni nem lehetett. Körben drótkerítés volt, aki hozzáért, azt lelőtték a magasfigyelőkből.

Ott már nem is dolgoztunk semmit. Ott már halálra volt ítélve mindenki. Ha élsz, élsz, ha döglesz, döglesz... Aztán onnan is elhajtottak bennünket, Linz közelébe. Az egy borzalmas halálmenet volt, 30-35 kilométer hosszú. Rettenetes meleg volt. Éhen, szomjan hajtottak bennünket. Aki nem bírta menni, az leült. Elüregesedett a szeme. A fejének a felét egyből kilőtték. A sapkát ráhúzták a fejére és belökték az árokba.

Amikor megérkeztünk, bementünk a fa barakkokba. Felnéztünk, felettünk a csillagos ég volt. Amikor esett az eső, beesett. Senki nem törődött velünk, még víz sem volt. Ahogy az ereszről csöpögött a víz, alátartottuk a szánkat, mert annyira szomjasak voltunk.

Az SS-ek minden nap megkérdezték: „Hány ember dögölt meg?”

Ott feküdtek köztünk a holttestek. Azt csináltuk, hogy aki még tudott menni, és nem halt meg, azt bevittük, a halottakat meg belülről kivittük.

Egy nap annyira havazott, hogy nem lehetett megközelíteni az SS-eseknek a barakkokat. Hogy ne fagyjunk meg, fát loptunk, de meglátták. Mondtam, hogy ebből másnap még balhé lesz. Úgy is lett. „Kik loptak fát? Lépjetek ki! Nem lesz senki agyonlőve.” Mondtam a többieknek, hogy lépjünk ki, nem fognak megölni minket. Felsorakoztattak bennünket. A sapkát levetették. Az SS-parancsnoknál volt egy akkora bot, mint a karom. És azzal ütött. Volt, akit azzal úgy eltalált a fején, hogy egyből előntötte a vér, és össze is esett. Énnekem szerencsém volt, mert figyeltem, és ahogy ütni akart, egy kicsit a fejemet arrébb rántottam, így csak a szélét találta el. Nagyot ordítottam, a vér meg mindjárt folyt...

Minden reggel az volt az első, hogy kiabáltak: „Mindenki ki!” Aki ki tudott menni, kiment, aki nem, az meg csak ott feküdt. Aki ki tudott menni, azzal levetették mindent, és csak a nadrág maradhatott. Mínusz 15 fokos hidegben fel-le sétáltattak bennünket, azért, hogy minél előbb pusztuljon el mindenki. A lábam lefagyott. Amikor visszamehettünk a pajtába, raktunk egy nagy tüzet. A lábam közben szemlátomást feketedett. A lábujjam begyét borotvával vágták le. Két társam a lábamat fogta, kettő a kezemet, egy meg ráült a fejemre. A fájdalomtól összepisáltam magam. Mindenféle érzéstelenítő nélkül vágták le. Borzalmas volt. Jó ideig nem

tudtam cipőt húzni. Kivágtam a cipőm orrát, a lábamat egy rongyba tekertem és csak bicegve mentem.

Nem sokkal később megkaptam a flekktífuszt. Kegyetlen magas lázzal járt: 39-40 fok. Sokan lettek emiatt öngyilkosok. Senki nem gyógyított ott minket. Senki nem foglalkozott velünk. Eleinte egy falatot se tudtam enni. Egy idő után éreztem, hogy egyre erősebb vagyok. Ez egy borzalmas betegség volt. Persze egyből nem engedtek a többiek közé, nehogy megfertőzzem őket. Azért, hogy lefertőtlenítsék, a ruhámat gázba tették. Meztelenül megvártuk egy pajtában, míg fertőtlenítik, és felöltöztünk. Ki kellett volna rendesen rázni a ruhát, hogy a levegő átmenjen rajta. Én nem ráztam ki eléggé, bent maradt még egy kis gáz. Amikor felhúztam, éreztem már, hogy csíp. A csípőmet teljesen felcsípte. Borzalmas volt. A vér meg folyt. Később, amikor kezdett seb ránőni, ahogy hajoltam, megpattant, gennyes vér folyt. Csak a vizeletemmel tudtam kezelni, fertőtleníteni. Mert volt köztünk orvos, és azt mondta: „Gyerekek ez a legjobb!” Én annyit szenvedtem, hogy az örület.

A felszabadulásunk előtti nap jöttek az SS-ek, hogy jelentkezzünk önként hullákat ásni. Aki vállalja, egy kanál répalevessel többet kap. Én is jelentkeztem. Gondoltam, egy kanállal ha többet kapok, akkor az talán egy nappal megtoldja az életemet. De nem tudtam 3-4 ásónyomnál többet csinálni. Nem volt bennem erő, már kapkodtam a levegőt. Sötétedéskor odahajtottak bennünket a konyhához. Annyi levest adtak, mint a hétszentség. Amíg megfordult az SS, addig pedig egy-egy répát el is loptam: beleengedtem az alsónadrágomba, amit alul, a lábamnál elkötöttem. Kés volt nálam, lekotortam, lepisáltam meg már ettem is...

Május 4-én, délután, sose felejtem el, pénteki nap, 3 óra volt, nagy dübörgéssel jöttek a Liberatorok. Na, mondom, itt vannak az amerikai gépek, ha leszóráják a csomagot, akkor itt semmi sem marad. Fél 4-kor meg bejöttek az amerikaiak. A vöröskereszt hozott csomagot, mert tudták, hogy itt láger van. 10-en kaptunk egy adagot. Keksz volt benne, savanyúcukor, csokoládé. Ezt osztottuk el 10 részre. Én kaptam két szem cukrot meg egy kekszet. Ez egy főnyeremény volt. Egy aranyórának nem volt akkora értéke, mint annak a két szem cukornak.

A felszabadítók bekiabáltak a barakkba. Benn több száz ember volt, nem tudtak abban a pillanatban egyszerre mind kimenni. Csak egyenként. De ők egymást törték, tiporták. Azt gondoltam, hogy ha én ennyi ideig kibírtam, akkor még kibírom pár másodpercig. Mikor megláttam az amerikaiakat, csak álltam. Mondom: megértem ezt, hogy szabad ember lettem. Két és fél év után. Mi volt ott? Az emberek egymás nyakába borultak, sírtak, az egyik jobban ordított, mint a másik: „A családommal mi van, a gyerekekkel mi van.” Az borzalmas, hogy akkor mi volt. Meg mikor a felszabadulás után bemondta a megafon, hogy valaki keresi a lányát, testvérét, bátyját, anyját. Az emberek nem ismerték meg egymást. Mert mindenki tiszta csont és bőr volt. Én is hallgattam, hogy talán bemondják, hogy a testvérem jön-e vagy valaki, de senki. Borzalmas, hogy mi volt.

És, hogy hogyan lehet ezt túlélni egyáltalán? Úgy gondolom, hogy ez akarat kérdése. Az, hogy valaki életben maradt, azon múlt, hogy mit akart? Nagyon sok ember elment, leült és merengett: „Jaj a családommal mi lehet, feleségemmel, anyámmal.” Ezeknek másnapra vége volt, meghaltak.

Az én családomat is szétszedték. Anyámat meg sógornőmet Auschwitzba, Bélát, a fiatalabbik bátyámat pedig Buchenwaldba vitték, a másik, az Ödön meg munka-

szolgálatos lett. Csak egyedül jöttem haza. A zsidó temetőben nyugszanak mind, de csak a nevük van felírva.

Megjöttem 45-ben. Végigmentem a Fő téren, mert kíváncsi voltam, hogy néz ki. Minden kirakat be volt törve. Pappírral volt beragasztva a kirakat, vagy deszkával be volt szegezve. Ott üldögéltem a kirakatban. Semmi nem volt. Itt, Szombathely belvárosában egy varrótűt nem lehetett kapni 45-ben. Úgy ki volt rabolva az ország. Aztán továbbmentem a zsidótemplomba. A földön több ezer darab fénykép hevert. Hogy hogyan kerültek oda, azt nem tudom. Én is ott találtam meg a szüleimnek a képeit.

48 kiló voltam, mikor felszabadultam. Az egészségem talán rá 1-2 évre állt helyre, hisz nagyon le voltam gyengülve. Mikor hazaértem, az ablakok X alakban voltak leszegezve lécekkal. Minden ablak nyitva volt. A földön szalma. Bútor semmi nem volt. Két szekrény le volt fektetve a földre, azon 3 palló. Az volt a pricc. Annyi poloska volt, hogy az örület. Még a falakból is potyogtak.

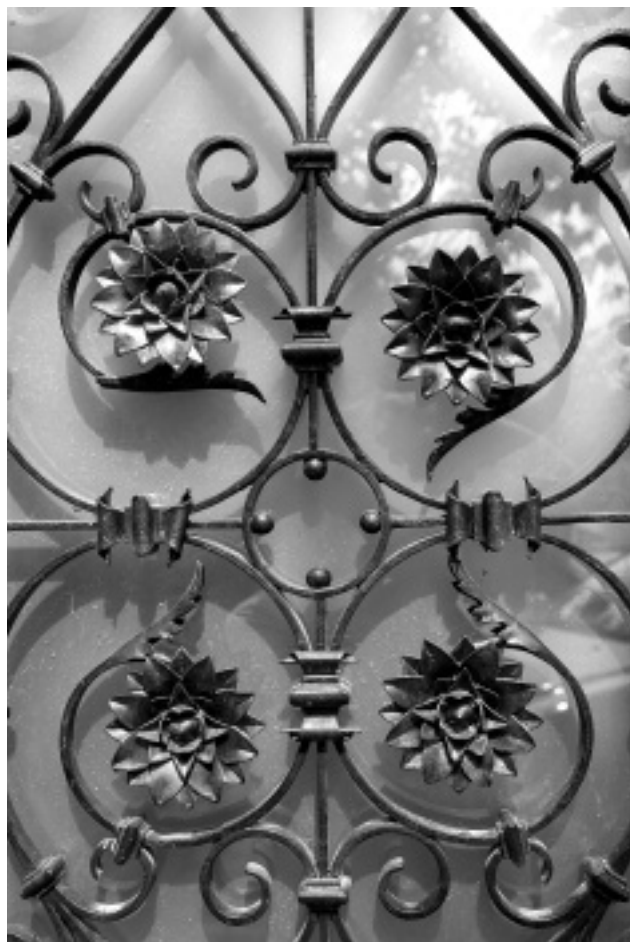
Aztán mentem az elhagyott javakhoz. Ott adtak különböző dolgokat, például egy lavórt. Visszamentem a cipőgyárba, még nem tudtak fizetni. Adtak két kiló krumplit, egy kiló húst, kiló cukrot. Csak így tudtak fizetni. Az üzem nem tudott megélni, hisz nem volt anyag. Ami bőr meg anyag volt, azt a háború alatt széthordták. Ráadásul az 50-es években tavarisokat is elszállásoltak. Végig a kertben oroszok voltak.

Soha nem gondoltam volna, hogy megérem ezt a 102 évet. Elég volt nekem az, hogy esetleg megérem a holnapi napot.

Rengeteg nehéz dolgon mentem keresztül, rengeteg szenvedésen. De semmi gyűlölet vagy harag nincs bennem. Megmondom őszintén, gyerekek, én hazajöttem 45-ben, nekem volt bosszúvágyam mindenkivel szemben. De hát ez a legnagyobb butaság. 42-ben elmentem innét, hazajöttem 45 vége felé. Abban a pár évben cserélődött már minden. Most akkor kire haragudjak? Akik már akkor voltak, talán nem is ismertek engem. Most akkor én bosszút álljak mindenkien? Bosszút nem szabad soha állni. A bosszú az bosszút hoz. Véleményem szerint. De feledni meg nem lehet, nem szabad. A bosszú meg a feledés az két külön dolog. Én senkire nem haragudtam soha, és most sem haragszom...

Szombathelyi zsidó emlékek

BENKŐ SÁNDOR KÉPRIPORTJA

A kezdet IV.

AZ ÜLDÖZTETÉS IDEJE

Ha most, 70 évvel később eszembe jut Auschwitz, akkor a sárgás lámpákkal kísértetiesen megvilágított drótkerítést látom és a „Bei mir bist di schein, bei mir hast di cheim...” című slágert hallom. Ezt a dalt úton-útfélen énekelték, dúdolták Auschwitzban, úgy hogy egy ideig „lágérslágéreként” emlegettük. Megdöbbenően regisztrálom magamban azt, hogy mennyire „normálisnak” éreztem a nagyüzemi gyilkolást, amiben minden súrlódás nélkül napi mintegy 10.000 embert (a szám az irodalomból származik, magam persze ezt akkor nem tudtam!) tudtak „feldolgozni” (meggyilkolni). Tudomásul vettem és pont. Érdekes, személyes inzultusokra az örök részéről nem emlékezem, de emlékezem, hogy akkor tudomásom volt ilyenekről. Volt például egy magas növésű SS, aki vas bottal járt a Lagerstrassen, és ha valami nem tetszett, azzal ütött. De képem ilyen esetről nincsen. Pofonok is voltak, ezekről sincsen képem, de tudom, hogy ilyeneket látnom kellett, mert egy ízben, amikor B. Tomival éjjeliőrként a barakk előtt ültünk, megbeszéltük az „SS-pofonok” technikáját; ami abból állt, hogy a pofon elcsattanása után tovább nyújtották a pofont adó kart és így a megpofozottat földre taszították.

A vonatútról Auschwitzból kevés emlékem maradt. A vagon távolról nem volt olyan zsúfolt, mint Szombathelyről Auschwitzba. Arra nem emlékezem, hogy mennyi ideig tartott, de nem túl sokáig. Mährisch Ostraun keresztülhaladva vasúti állomásnál levő vasúti átjáróhídon két leány nézett lefelé és nevetgélve beszélgetett egymással. Csodálatos élmény volt, valahogyan egy másik világba néztem, amit már elképzelni sem tudtam. A tudatom tele volt Auschwitz-cal, és a tudatomban az egész világ Auschwitz volt. A két lányon csodálkoztam, de a tudatom nem változott meg, benne a két lány és egy kinti „civil világ” továbbra sem volt reális. Aztán a vonat ablakából gondozott falukat láttunk, szép alpesi házakkal, erre is emlékezem. Landsberg vasútállomásra valamikor késő este, vagy éjjel érkeztünk meg. Innen a szokásos ötös menetben, kb. 3-4 kilométeres gyaloglás után megérkeztünk a „Lágerünkbe”, mint ahogyan megtudtuk, Kaufering 4-be.

Auschwitz-Birkenauval szemben több lényeges változás. Az első szembetűnő, a nagyságbeli különbség. A százezres Birkenauai lágerrel szemben itt csak néhány ezer (mint később megtudtam: 3000) rab volt a létszám. A Lágerparancsnok, aki köszöntött bennünket egy kassai orvos, ha jól emlékezem N. nevezetű, azzal fogadott bennünket, hogy nem paradicsomba jöttünk, de gázkamra nincsen. Keményen kell dolgozni, és amit elvár tőlünk az a százszázalékos fegyelem. A pár száz új jövevény közül kiválasztotta az orvosokat és kinevezte őket blockáltestereknek. Így Mostohaapám is „Blockáltester” lett, de Kauferingben a barakklétszám ezer helyett csak 50 volt. A barakkok földbe vájt kunyhók voltak, a föld felett sátor alakú fatetővel. A barakk két oldalán padka, ezen valamiféle szalma volt, ezen feküdtünk. Auschwitz-cal szemben határozott fejlődés. Az ellátás, az adott körülmények között, legalábbis az első időben, munka nélkül kielégítő lett volna. Persze a nehéz munka mellett nem.

Másnap az ébresztő reggel 4 órakor volt, akkor kimeneteltünk a láger mellett vezető sínekhez, ahol egy idő múlva egy szerelvény állt meg, ami elvitt a munkahelyünkre. Óriási meglepetésünkre a szerelvény személykocsikból állt. Nem értettem, miért rohamozzák meg, hiszen meg voltam győződve, hogy senkit sem fognak visszahagyni. Beszállás után értettem csak meg mindent. Az elsők, akik beszálltak, rögtön felmásztak a csomaghálókra, ott lefeküdtek és rögtön tovább aludtak. A látvány, a rongyokba öltözött emberekkel a csomaghálóban, megdöbentő volt, és belém vésődött. Egyébként volt elegendő ülőhely, állni senkinek sem kellett. Mennyi ideig tartott a vonatút? Nem emlékezem.

Kivonulás, bevonulás a slágerba mindig két SS előtt folyt le. Az egyik tányérsapkás volt, tiszt, vagy altiszt lehetett, a másik mellette csak puha katonasapkában, ezt „Schweinehundnak” hívtuk, ugyanis több ízben előfordult, hogy valamelyik rabnál valamit kifogásolt (mit? Nem emlékezem), fenékbe rúgta és rákiabált, hogy „Schweinehund!”! Hihetetlen, de így van, Auschwitz után először hallottam valami emberi hangot az őrszemélyzet részéről. Én személy szerint soha nem találkoztam akármi-lyen kapcsolattal az őrszemélyzet és a rabok között. A rettenetes éppen az volt, hogy tárgyak voltunk. A fenékberúgás és a „Schweinehund”, direkt emberinek, sőt jovi-álisnak tűnt.

Már előző nap a lágerban, a „régiektől” megtudtam, hogy a munkában több kommandó van. A „Holzmann”, a „Moll” és még egy, amelyiknek a nevét elfelejtetem. A „Moll”, ahogyan mondták a legrosszabb, és a legjobb az, amelyiknek a nevét elfelejtettem, és amelyik az SS, valamint a német munkások (OT, Organoisation Todt) barakkjait takarították. Én már első nap a Holzmannhoz kerültem, és az egész kauferingi idő alatt sikerült a Mollt elkerülnöm. Úgy a Moll, mint a Holzmann (mint ahogyan tulajdonképpen csak utólag tudtam meg) nagy német építkezési vállalatok voltak, amelyek Landsberg térségében óriási földalatti csarnokokat építettek, úgy tudom, repülőgépgyártásra. Amikor én elkezdtem ott dolgozni, mindössze dombokat láttam, amiknek tetején kisvasút járt és vasbeton zsaluzatán dolgoztak. Cementzsákokat rakodtunk a kisvasútra, gömbvasakat hajlítottunk és ott ahol már cementeztek, állványon állva, hosszú rudakkal a friss betont kevertük, nehogy levegő buborékok képződjenek. Ez utóbbi volt a legveszélyesebb, mert ahogyan mondták, ha ott valaki elcsúszik és leesik, az be lesz betonozva (Én ilyen esetet nem láttam). Ezt a munkahelyet is sikerült elkerülnöm. Az építkezés dimenziói, engem, aki még ehhez hasonlót sem látott, megdöbentettek. A domb hossza, ami alatt a csarnok volt (belülről nem láttam), több száz méterre rúgott és a szélessége is vagy száz méter lehetett. Az építkezésen ezer embernél több dolgozott. Munkásságom ideje alatt, (visszaemlékezve és számítgatva 3 hónapra jövök) cementzsákot hordtam és gömbvasat hajlítottam. Ez utóbbi volt a legelviselhetőbb, baj csak az volt, hogy a hidegben a vashoz odaragadt az ember keze, mert persze kesztyűnk nem volt. A vashajlításnál aránylag személyes kapcsolatban voltam az ott illetékes OT emberrel, egy öreg Bajorral, aki határozottan emberséges volt, és soha nem hajszolt. Szóváltásra nem került sor.

Az ellátás az építkezésnél nulla volt. Valami vízleves délben, és más semmi. Reggel egy, valószínűleg szacharinnal édesített kávét kaptunk, még kivonulás előtt. Este a vacsora aránylag tápláló volt, különösen vasárnap, amikor tejlevest kaptunk benne főtt tésztaival. Ezenkívül egy fél kenyérrel (kb. 40 dkg lehetett, a már ismert „fű-

részpor” kenyérből), valamint valami Zulag, lekvár, vagy műméz, vagy valami kolbászszerű, kb. 3 dkg. A munka sötétségig ment, tehát miután tél volt, 5 óráig. Hente 6 napot.

Ismét egy kép, egészen élénk és egyértelmű. A németországi lágerekben nem volt gázkamra és másfajta tömeggyilkolástól is tartózkodtak. Ezzel szemben „repülő komissziók” látogattak bennünket úgy havonta, és ezek megszemlélték a foglyokat és a munkára alkalmatlanokat, visszaküldték Auschwitzba, elgázosítani. Persze ez nem lett kimondva, úgy szólt a mese, hogy ezeket az embereket kémélő lágerbe viszik. A csodálatos az volt, hogy mindenki tudta, hogy ezek a gázba mennek, és az SS-ek viszont tudták, hogy mi ezt tudjuk. Szinte cinkosság volt a foglyok és a foglárók között. A mi lágerünkben volt egy öregember (visszatekintve, gondolom úgy 50 éves lehetett!), aki már alig állt a lábán. Valahogyan sikerült neki az első szelekcionál kibeszélnie magát, hogy persze munkaképes, ne vigyék őt kémélőre. Hagyták, ott maradt a lágerban. A következő szelekcionál ismét ott állt, csontváz soványan, messze láthatóan munkaképtelenül. És ismét magyarázott, hogy ő bizony munkaképes. Az SS nevetett, úgy látszik emlékezett még a szerencsétlenre. Aztán a szerencsétlenen, akibe csak hálni járt a lélek, magyarázott és akkor már mindenki (a többi rab is) mosolygott. Én is... Ezek után, hogy ez a kép azóta is él bennem, van még valami, amin csodálkozom? Én nem hiszem, hogy én nem olyan vagyok, mint az átlag, nem vagyok rosszabb. Hát mit várhatok másoktól?

Január elején egy ízben sikerült a barakktakarító kommandóba bekerülnöm. Ez valóban a legnagyobb mértékben „kémélő” volt. Semmi nehéz munka, emberséges ebéd, mert az SS maradékát kaptuk és száraz kenyeret is találtunk. A színekúra árát aztán munka után fizettük meg. Lekéstük a hazavivő vonatot és gyalog mentünk, talán két óra hosszat (Ebből gondolom, hogy a munkahelyünk kb. 10 km-re lehetett a lágertől). Rettenetes hideg volt, hófúvás és mindehhez a cipőm is kezdte felmondani a szolgálatot. A kommandó mindössze 10-15 emberből állhatott, előttünk egy SS, mögöttünk egy SS. Nem utakon, hanem réteken jártunk, nem hittem, hogy valaha elérem a „boldogító” lágert. Valamikor egy erdőirtáshoz érkeztünk itt kellett tovább menni. Ennek rettenetesen örültem, végre a fák védeni fognak a hófúvástól. Ez a reményem valóra vált, de ugyanakkor az út tele volt a kivágott fák tönkjeivel, ezt a sötétben nem lehetett látni és állandóan belebotlottam. Ez aztán végleg végzett a cipőmmel. Rajvonalba haladtunk, én az utolsók között voltam, mellettem egy idős (lehetett 50 éves!) fehérvári fogorvos, T. doktor, aki végleg nem bírta a gyaloglást. Közben a mögöttünk haladó SS állandóan a levegőbe lőtt, gondolom unszoló szándékkal, de arra is figyelmeztetve, ha valaki nem bír tovább menni, azt lelövi. T nem bírta, rogyadozott. Annyira visszamaradtunk, hogy az SS közvetlen mögöttünk volt. Aztán odaszólt nekem, hogy mi van, miért nem megy az „öreg”. Mondtam, mert nem bírja a tempót. Erre az SS, se szó sem beszéd, alákarolt és legalább egy fél óra hosszat, addig tartott még az út a lágeregig, cipelte T. doktort. Közben velem beszélgetett (micsoda csoda, ez az első és utolsó eset volt a csaknem egy éves lágeréletem alatt, amikor egy SS-sel beszéltem), elmondta, hogy elzászi, és egy évvel azelőtt kényszersoroláson az SS-hez osztották be, és hogy csak azt reméli, hogy elkerülhet onnan. (Nem mondta, hogy reméli vége lesz a háborúnak, csak annyit, hogy reméli más beosztást kap). Aztán megérkeztünk a lágerba, nekem lefagytak a lábaim, úgy hogy a kórházbarakkba kerültem. Ez volt a 3. Birodalom érdekében foly-

tatott munkásságom befejezése, mert miközben én még a kórházbarakkban feküdtem, kitört a kiütéses tífusz és a láger karantén alá került. Többet nem jártunk dolgozni. A fagyás mind a két lábamon rendbe jött.

A tífusz kitörése után minden megváltozott. SS-t a táborban a drótkerítésen belül már nem lehetett látni, az ellátás majdnem nullára csökkent, tönkrement felsőruhát nem pótolhattunk, alsóneműt pedig csak papírból.

1945. január vége felé lehetett, Kaufering 4 Lägerban voltunk, a tífusz már tombolt, de engem még nem kapott el. Még túrhető, járóképes állapotban lehettem, megjelent a barakkunkban W. Doktor (a keresztnéve nem jut eszembe), szombathelyi orvos és elmondta, hogy neki már volt tífusza, és a németek őt kiemelték, és vele kísérleteznek a tífusz leküzdésében. A barakkját rendbe hozták, fürdőszobát építettek hozzá, és rendes ellátást kap. Meghívott, hogy látogassuk meg. W. Doktort otthonról nem ismertem, de úgy emlékezem, hogy orvos körökben nem örvendett különösen jó hírnek (ami persze a foglalkozásokon belüli acsarkodások eredménye is lehetett). Az adott körülmények között persze ez a történet abszurdum volt, hiszen a németek semmit nem tettek, hogy a járvány terjedését korlátozzák, vagy persze azért meg végleg semmit, hogy gyógyítsanak. Sőt a környező lágerokból a gyengélkedőket, nem csak a tífuszosokat hozzánk hozták meghalni. Egy bizonyos gázkamra pótlékok lettünk. Naponta a láger létszámának, becslésem szerint, 5 százaléka meghalt. De, ez a furcsa, azt hiszem bizonyos kétellyel, de elhittük, amit W. mesélt. Jellemző az egész szituáció abszurditására és irracionálisára, hogy W. története nem volt kizárva. Néhány nappal a látogatása után elmentem megnézni W. barakkját. Addigra meghalt. Persze az egész történet lázfantázia volt.

A láger hermetikusan le volt zárva, csak új tífuszosokat hoztak a többi környező lágerból hozzánk meghalni, és a hullákat vitték el. Egy pár hétig „Stubendienst” voltam a Kaufering 4-es lágérban, ami tulajdonképpen barakkparancsnokságot jelentett egy 50 személyes barakkban. Amikor ezt a „pozíciót” kaptam, akkor már kitört a kiütéses tífusz a lágérban, és a barokkban naponta 2-3 halott volt. Ezeket le kellett vetkőztetni (a hullákról levetett ruhaneműk az élőknek jól jött), és ki kellett fektetni a barakk elé. A mellükre és a bal combjukra néző oldalára tintaceruzával rá kellett írni a számukat. A tintaceruza nem ír száraz bőrre, így meg kell a bőrt nyálaszni és akkor ráírni. Hát megnyálaztam a tenyeremet, azzal megnyálaztam a hullákkal, írtam rá, aztán újra nyálaztam ugyanazt a tenyeremet, rá a mellre, stb. Mindezt leírom, és egyáltalán nem érint. A stubendienstség rövid ideig tartott, mert aztán én is megkaptam a tífuszt, és mócsingként feküdtem, többé-kevésbé az amerikaiak bejöveteléig. Visszaszámítva az időt, gondolom a stubendienstségem úgy februárban lehetett. Akkor a lágéruinkben naponta százak haltak meg (összesen kb. 3000-ból), de a környező lágerek kiütéses tífusz betegeivel állandóan feltöltötték a létszámot. Így ebben a 3000-es lágérban, becslésem szerint legalább dupla annyian halt meg. Az egész barakk kizárólag a halál közelében lévő fekvő betegekből állt. Másról, mint ételről nem esett szó. Nekem óriási sikereim voltak a Móricz Zsigmond „Erdélyéből” merített 20-30 fogásos vacsorák étrendjének felmondásával. A másik visszatérő téma a „szabadulás” volt.

De szó volt politikáról is. Itt hallottam először az „Egyesült Európa” álomról. Tudtuk, hogy a háború a vége felé jár és a németek elvesztik. De arról is meg voltunk győződve, hogy a németek, mielőtt felszabadulnánk, meggyilkolnak bennünket, ne-

hogy a világ megtudja, hogy a lágerekben mi történt. Ha lett volna írószerszámunk és papírunk, felírtuk volna a világnak a láger és a gázkamra valóságát. Nem volt. Így csak megfogadtuk, ha túléljük a fogságot, akkor tanúságot teszünk...

Érdekes, a magamról alkotott képpel nem fér össze, de miközben tifuszosan feküdtem, úgy látszik erősen számítottam azzal, hogy nem élem túl. És tudom, sajnáltam magam. Sajnáltam magam, hogy meghalok, még mielőtt élhettem volna. Ezen csak csodálkozni tudok, mert ha valami távol áll tőlem, az az önsajnálát. Úgy látszik a tifusz személyiségváltozással is jár. Persze voltak lázlátomásaim, a mellettem fekvőt akartam a vödörhöz küldeni, mert nekem kellett. A következmények be láthatók.

Április elején, úgy látszik, legalább kis mértékben mozgóképes lehettem, mert szép idő volt, és kifeküdtem a barakk tetejére (a barakkok földbe voltak vájva) és „napoztam”. Az ór a drótsövénnyen kívül (Wehrmachtos volt) odaszólt: „tartsatok ki, már nem tart sokáig!” (persze németül). Nem is tartott sokáig, már csak néhány hétig. Ennek ellenére, ebben az utolsó fázisban a Kaufering 4-es láger maradék lakóinak majdnem egésze elpusztult. Én nem.

Valamikor április elején csoda történt: vöröskeresztes csomagokat osztottak szét. Mindenki kapott egyet. A tartalmából csak arra emlékezem, hogy cigaretta volt benne (amit rögtön elcseréltem ennivalóra), valamint édes kondenzált tej, tubusban. Ez valami csodálatos volt, ilyen jót még addig soha életemben nem ettem. Legalábbis akkor annak tűnt és erre mai napig emlékezem. Ekkor már mindannyian annyira rezignáltak voltunk, hogy a pillanatnyi gyönyörön túlmenően, amit az evés okozott, a csomag remény jelzését nem éreztük. Rezignáltak voltunk, és abból a rezignáltságából már a csomag sem mentett ki. Csendben haldokoltunk.

Szóval a „Bódeni lovas” visszanez, nem esik össze, csak csodálkozik, hogy mennyire nem érinti mindez. Talán már nem is azonos azzal, aki mindezen átment. No de hol kezdődik a múltban az azonosság? Azonos vagyok, azzal, aki 1946–1949-ig Magyarországon élt? Vagy azzal, aki 1949–1960-ig „átmenetileg” Ausztriában vegetált? Vagy...? Létezik még egyáltalán azonosság, ami az emberben magában van? Nem hiszem. Azonosságot én csak a másik emberhez való viszonyomban találtam. Az azonossághoz a MÁSIK szükséges. Legalábbis pillanatnyilag így látom.

A 10 hónapos KZ vége valódi infernó volt. Áprilisra az ellátás csaknem megszűnt, tömegesen haltak éhen. A lágeren belül teljes káosz uralkodott, az örök már csak arra vigyáztak, hogy a lágerből ne lehessen kijutni. Valamikor ebben az időben, egy a lágeren belüli csatangelés alkalmából, nyers krumplihéjra akadtam, a konyha melletti szemétdombon. Néhány napig ezen éltem. Aztán már csak feküdtem, alva, vagy nem egészen eszméletnél. Már február óta nyilvánvaló volt, hogy a németek belátható időn belül elvesztik a háborút, de ugyanakkor erősen tartottunk tőle, hogy bennünket még előtte elpusztítanak. Április 24-én valamiféle üres levest kaptunk még, mostohaapám nekem adta a levesét azzal, hogy ő úgyis meghal. Nem beszélek soha erről, mert annyira giccses, hogy kitaláltnak tűnik. Nem az. 25-én éjjel pontosan diagnosztizálta az állapotát, mondta: most betört a víz a tüdejébe, most már csak rövid ideig él. Hajnali 4 órakor meghalt. A dátumot, mostohaapám egy orvoskollégája véste be az emlékezetembe, aki megállapította a halálát, majd azt mondta: „Jegyezd meg, apád április 25-én hajnalban halt meg”. (A dátum azért is emlékezetes nekem, mert anyám aznap lett volna 46 éves, ha megélte volna, és nem, mint ér-

deklódéseim eredményeként gondolom, már 1944 szeptemberében Auschwitzban meggyilkolták volna). Mostohaapám, tifuszban legyengült szervezete az abszolút éhezést nem viselte el, egyszerűen éhen halt, a holttest ott feküdt mellettem, a pokróca fehérlett a tetvektől (Mindnyájan teljesen el voltunk tetvesedve). Nem emlékezem, hogy bármilyen emóció volt bennem. Tudomásul vettem és még csak nem is csodálkoztam, vagy gyászoltam (Visszagondolva úgy hiszem, hogy a KZ-ben eltöltött 10 hónap, a mai napig, az emocionalitásom kárára volt). Ma sem vagyok képes nagy érzésekre. Kiöledött belőlem. Persze az is lehet, hogy sohasem voltam a nagy érzések embere). Aztán egy darabig nincsen emlékem, hogy mi történt, gondolom a holttestet elvitték. Délután sorakozót rendeltek el a lágertéren. Nekem minden mindegy volt, én fekvé maradtam. Nem is nagyon tudtam volna kimenni. Csaknem hulla voltam. Sok engem sem választhatott el ettől. Akkor már legalább 4 hete igyekeztem mozdulatlanul feküdni, hogy kevés energiát fogyasszak. Még ma is láthatóak rajtam a felfekvések nyomai, amik onnan származnak. Az avitaminózis-tól az egyik lábam megbénult. A lágert aznap kezdték evakuálni. A járóképeseket kivezényelték és elindították, mai napig nem tudom, hogy hova, és tudtommal útközben meggyilkolták őket. Én, állapotomra való tekintettel, tovább feküdtem, noha mindenki abból indult ki, hogy a lágert fel fogják gyújtani. A barakkban alig maradtunk. Sőt lehet, hogy csak én és még egy fiatal fiú, hogy mennyi idős lehetett nem tudom, akkor sem tudhattam, azt a csontvázakról nem lehetett megállapítani, nem is volt érdekes. Én emellett a fiú mellett feküdtem és beszélgettünk. Hosszan, azt hiszem arról is, hogy mi ez a világ, amiben mindez előfordulhat. A fiú belgrádi volt, jól beszélt németül. Azért is bevésődött az emlékezetembe, mert hosszú idő után a primitív lengyel zsidók után végre egy egyenrangú szellemi nívón állóval beszélhettem. Ő minden szomorúság nélkül, kijelentette, hogy nem éli túl az éjszakát. Aztán persze megint ennivalóról beszélgettünk és megtanított arra, hogy hogyan kell gyuvecset főzni (tulajdonképpen egy lecsós rizses hús). A receptet megjegyeztem, és azóta gyakran főztem.

Éjjel lágermunkások, szintén foglyok, pokrócokon kivittek a barakkból és a lágkerítés előtt felsorakozott szekerek egyikére raktak fel. A szekereket a falubeli parasztok bocsátották rendelkezésre. Ők maguk is hajtották, ha jól emlékezem a szarvasmarhákat. A lágér hátsó drótkerítését felnyitották, ott rakodtak fel bennünket és vittek ki a vasúti sínekhez. Ezen a vasúton jártunk azelőtt dolgozni, de akkor még a lágér kapun jártunk ki. A sínek, a feltépett kerítéstől, mintegy 350 méterre lehetek. Ezen a 350 méteren az út mellett, pokróc, pokróc mellett volt, mindegyiken egy félhulla. Én a jugoszláv fiút elvesztettem. Többé soha sem láttam, biztos vagyok benne, hogy elpusztult, valószínűleg még akkor éjjel. Nagyon hideg volt, mire reggelre begördült a vonat, a pokrócon fekvők félhalottak nagy része addigra egész halott volt. Megfagytak. Valószínűleg a vagonba egyedül szálltam be, nem hiszem, hogy volt, aki segítsen. Marhavagon volt, ott aztán ismét elvesztettem az eszméletemet. Arra riadtam, hogy a vonat megáll, gépfegyverropogás és a vagonból az emberek kiugrálnak. Egy erdőben álltunk, a sínek melletti távirópózna égett; mélyrepülő támadásba kerültünk. A vagonban csak én maradtam és egy mellettem ülő, akinek a vállán aludtam. Aztán, a támadás után, néztem a szomszédomat, ez meg sem mozdult, tudtam, halott. Az ilyen nem volt szokatlan. Megnéztem, hogy mit használhatok a holmijaimból, sajnos a cipője nem látszott jobbnak az enyémnél,

ezzel szemben a nadrágján bőr öv volt, ennek hasznát vehettem. Le is vettem róla, és eközben felfedeztem, hogy nem természetes halállal halt meg, hanem valahol az öv fölött lövést kapott. Úgy 25 centiméterrel lejjebb, mint ahol a fejem nyugodott. Abszolút nem rázott meg. Visszaszállingóztak a kiugrottak, lehet, hogy a jobb állapotban lévők le is léptek, nem tudom. A vonat ment tovább. Ismét, vagy aludtam, vagy elvesztettem az eszméletemet. Legközelebb egy állomásépület előtt álltunk. Ismét légiriadó volt, itt lehetett a szirénákat hallani. Itt nem kaptunk direkt támadást, viszont az SS lődözött mindenkire, aki a vagonból kiugrott. A mellettünk vesztegelő szerelvényben, ha jól emlékezem lekvárt szállítottak, sikerült is egyeseknek ebből „organizálni”. Amikor a vonat elindult, egy velem egyidős fiú ült mellettem, nem tudom, hogy azelőtt a mi vagonunkban volt-e, neki sikerült egy doboz lekvárt elemelni, viszont átlótték a lábát. Valami ronggyal elszorította a vérzést. Ő tulajdonképpen a lőtt sebtől eltekintve jó állapotban volt. Úgy emlékezem Papnak hívták és kapuvári volt. Adott a lekvárból. Mennyi ideig tartott ez a vonatút, Landsbergtől Dachauig (kb. 80 km, ugyan légvonalban sokkal kevesebb, de a vonat München Pasingon keresztül kerülő úton haladt). 29-én szabadultunk, 26-án hajnalban indultunk a mi lágerünktől (Kaufering 4) és úgy emlékezem, hogy csak egy éjjelt voltam a szabadulásig Dachauban. Tehát vagy a vonatút tartott 2 napig, vagy Dachauban voltam mégis tovább, mint egy éjjelt. Mindegy, akár a vonaton, akár Dachauban, általában eszméletlen voltam.

Dachau. Az egész érkezés ködös. Hogyan szálltam ki a vagonból? Nem tudom. Bizonyára valahogyan kiségitettek. Rettenetesen sántikáltam, az egyik lábam (a jobb?), nagyjából merev volt. Zuhanyozás meleg vízben. Erre emlékezem. A tusban még beszéltem Fodor bácsival, akit még Kauferingből ismertem, tejsarnoka volt Pesten, a Jókai téren. Ő mint munkaszolgálatos csak decemberbe került ki Németországba, tőle sokat tudtunk meg, hogy mióta elhagytuk Magyarországot, ott mi minden történt. Fodor bácsit itt láttam utoljára, utána már soha. 1946-ban kerestem a tejsarnokot a Jókai téren, nem volt. Vagy rosszul emlékeztem a címre, vagy megszűnt. A tusolás után bizonyára új holmikat kaptunk, tetvetlenülített, mert később már tetűre nem emlékezem. Nem emlékezem melyik barakkba osztottak be, de arra igen, hogy a 3 emeletes priccossornak a 3. emeletén kaptam helyet. Puha valamin feködtünk (valószínűleg szalmazsák volt, Kaufering után, ahol fapadon aludtunk, paradicsom). Mellettem egy jugoszláv partizán. Aztán ismét eszméletlenség, egészen addig, amíg a barakk ablakán kilátva, egy amerikai katonát pillantottam meg, a drótkerítésen kívül. Április 29. délután volt. 16 éves múltam nem egész 2 hónappal. Az első életem véget ért. Új élet kezdődött. A régi világ, a régi világom elsüllyedt, 10 hónapos bezártság után egy közben megváltozott világ fogadott. Eddig minden csak történt velem.

Egyedülálló tragédia a holokauszt a történelemben? Vajon Auschwitz egy „szakasos” incidense-e a történelemnek, vagy nem? Talán azért nem, mert meggyilkoltak férfit és nőt, ifjat és öreget? Ez által egészen bizonyosan nem, hiszen már az ótestamentumban, Jozsua könyvében (6) áll, hogy Jerikó elfoglalása után az izraeliták „Kardélre hánytak, kiirtottak mindent, ami a városban volt: férfit és nőt, ifjat és öreget, ökröt, juhot és szamarat.” Azonkívül népirtás már Jerikó előtt is, és azóta is számtalanszor volt. Az internet 25.700 adalékot tartalmaz a genozid (népirtás) címszó alatt. Szerpelnek az indiánok, akiket Észak- és Dél-Amerikában egyaránt

rendszeresen irtottak; a Hererok Namíbiában, akik tízezerrel pusztultak el a Kalahári sivatagban, ahová betelepítették őket; az örmények, akik közül Törökországban 1915 és 1921 között legalább másfél millió vesztette életét. Aztán folytatódta népi-irtások a második világháború után is. Pol Potnak Kambodzsában kétmillió áldozata volt; 1994-ben egy millió tutsit irtottak ki Ruandában és... nem folytatom. Miben áll ebben a sorban a holokauszt egyedülisége?

A számok tehát nem. Már magában az a kérdés, hogy milyen számokról beszélünk, abszolút számokról, vagy arányokról és ha arányokról, akkor mihez arányítva? A kiirtott nép milyen hányada, vagy a Föld összlakosságának hányada? Az abszolút számoknál, amennyiben csak a genozidoknál maradok, a másfél millió és az 5-6 millió között nem látok egy igazi minőségi ugrást, és azt hiszem az indiánok nagyobb hányadát gyilkolták meg, mint a zsidókat a Holokausztban.

Az irtás rendszerességében? Ebben valóban van különbség, a német gyilkosság, addig nem gyakorolt nagyipari módszerekkel folyt. De Németország egy iparilag fejlett, jól szervezett ország volt, ahol természetesen minden jól szervezeten, nagyipari módszerekkel történt. A gyilkosság is. Lehet, hogy ha a törökök az örményirtás időpontjában olyan szervezettek lettek volna, mint a németek 20 évvel később és meg lett volna a technikájuk is, ők is gyárilag gyilkoltak volna. Ebben sem látok tehát semmilyen egyedülvalóságot.

Tehát mindez inkább arra utal, hogy nem egyedülálló. És mégis... A Jozsua könyvében megírt események óta legalább 3000 év telt el és azt képzeljük be magunknak, hogy azóta jó irányba fejlődöttünk (?). Aztán a Kalahári sivatag az Afrikában van, az indiánok szisztematikus irtása a 19. század előttre esik, a törökök azok műveletlenek voltak stb. De Auschwitz nálunk volt, a felvilágosodás Európájában! Hogyan létezhetett ez? Hogyan a világ egyik legkultúraltabb országában? Ez bizonyára egyedülálló! Ez, amivel nem tudunk megbirkózni, ez az, amivel nem lehet megbirkózni! Mit lehet tenni, hogy ilyen soha többé ne fordulhasson elő?

Sokan beszélnek civilizációs törésről (Zivilisationsbruch). Ezt azok, akik Auschwitzban voltak ott, nem így látták. Senki sem érezte, hogy ez (ex post) nem lett volna előrelátható. Természetes volt. És ennek az érzésnek nem kielégítő magyarázata a tények normativitása. A magyarázat az, hogy már előtte elképzelhető volt. És mert elképzelhető volt, meg is történt. És mert elképzelhető volt, része volt a civilizációnknak, és mert része volt, Auschwitz nem képez törést.

De még egyszer. És azt hiszem nem azért, mert magam is személy szerint érintett voltam (Kalaháriiban nem voltam Herero), van valami kimondhatatlanul borzasztó abban, hogy Hajdu Jancsi, a szomszéd gyerek, 10 éves, egy „zsidó szállítmányba” hajnalban megérkezik Auschwitzba, de a gyilkológépek még jól alusznak, tehát a „szállítmány” még nem lesz kirakodva. A gyilkosok munkaideje szabályozva van. Aztán felkelnek, megmosakodnak, reggeliznek, 6 vagy 7 órára megérkeznek a munkahelyükre, és elkezdik a 8 vagy 10 órás gyilkolást. Mindezt hidegen és tárgyilagosan. Én Auschwitzban nem emlékezem semminemű szadizmusra. A feladat a gyilkolás és a rablás volt, és ezt „elintézték”. Ehhez tartozott, hogy Hajdu Jancsit, több ezer, tízezer, százezer, millió mással együtt, megfojtsák.

Miközben ezen a „szállítmányon” dolgoznak, már az auschwitzi állomáson kívül áll a következő szállítmány, de azt még nem fogadják, előbb fel kell dolgozni az előzőt, Hajdu Jancsival együtt. Csak akkor jöhet a következő. Just in Time.

Hogyan lehet egy ilyen traumával, mint Auschwitz, megbirkózni? Ma egy olyan vonatszerencsétlenség után, ahol esetleg csak sebesültek vannak, rögtön lélektanászokat vezényelnek ki, hogy segítsenek, nehogy káros utóhatása legyen a borzasztó élménynek. Auschwitz után ilyen nem volt, nem is lehetett, más gondjuk volt az embereknek. Mindenkinak magának kellett a megrázkódtatást kiheverni. De nem kétséges, az embertelenség, a megaláztatás, a halottak tömege, az éhezés, nem maradt senkinél nyom nélkül. Sokan megőrültek, még többen „csak” viselkedés-károsultak (Verhaltensgestört) és számtalanul sokan öngyilkosok lettek még évekkel utána is.

Nem vagyok illetékes magamat diagnosztizálni, de úgy érzem, aránylag „olcsón” úsztam meg. Jó korban voltam, így volt az egésznek valami kalandszerűsége. Jellemző, hogy az első napokban, még a 11-es gyerekbarakkban voltunk, hárman, egykorúak Szombathelyről „a három testőr” szerepét vettük fel. Megfogadtuk: „Egy mindenkiért, és mindenki egyért”. Én Aramis voltam. És mindez akkor, amikor már tudtuk, hogy a kémények miért füstölnek.

Valami azért kellett, hogy maradjon. Van például egy visszatérő álmom. Ez az álom több variációban lépett fel, a legélénkebben úgy maradt meg bennem, hogy a szombathelyi „Új strand” öltözőjében vetkőzöm és tudom, hogy a gázkamrába megyek. Tehát, az öltöző Auschwitzban van. Vagy, megérkezünk Auschwitzba, a rámpán állok a szelekcio előtt és felismerem, hogy csak gázba küldhetnek, hiszen már idős vagyok (50 után már idősnek számítottam volna). Szorongás. Utánagondolva, ez az álom bizonyára gyakran fordult elő az utolsó 70 évben, „gyakran”, de nem hiszem, hogy többször, mint harmincszor. Ez a 66 évre felosztva viszont nem sok. Ez az álom is nagyon „Bódeni tavi lovas” történet. Annak idején, amikor a rámpán álltam, nem félttem. Ez csak utólag jelentkezett, amikor megtudtam, hogy mi is történt a rámpán. „Unverarbeitete Tagesreste”. Hogy alkalmanként mi váltotta ki ezt az álmot? Nem tudom. Jellemzője volt, hogy mielőtt a rettegett esemény megtörtént volna, felébredtem. Sőt már annyira gyakorolt vagyok, hogy már álmok közben tudom, ez csak álom és felébredek. Az évek folyamán egyre ritkábban fordul elő, egy-két hete azonban újra, de most tudom, hogy az emlékeimmel való foglalkozás váltotta ki. Ellenben ezúttal egy egészen új változat: Már a vetkőzésen túl vagyok, most van a szelekcio, és akiket a gázba küldenek, azokat egy olyan kocsira, fektetik, mint amiken a repülőtereken a poggyászt szállítják. Én, még mielőtt rám kerül a sor, önként ráfekszem a kocsira. Ezúttal minden szorongás nélkül. Nem nehéz ezt az álmot úgy értelmezni, hogy megbékéltem a halállal. Ez meglelégedéssel tölt el. Úgy érzem, ez a megbékélés a halállal, egy élet méltó befejezése. Persze ehhez a hosszú élet kegyelme szükséges.

EXCURS FELELŐSSÉG

Az én történetem tulajdonképpen a felszabadulással, 1945. április 29-én kezdődik. Eddig csak azt írtam le, ami velem történt. Én nagyrészt csak passzív szereplő voltam. Ettől kezdve éltem, és felelős vagyok. De mi az, hogy felelősség?

Az ember egy szabad akarató lény, ami nem azonos az önrendelkezéssel. A szabad akarat egy képesség, (Competence), az önrendelkezés az gyakorolt szabad akarat (Performence). Az önrendelkezéshez hozzátartozik a választás lehetősége, még hozzá olyan formában, hogy a választónak felismert alternatívák álljanak a rendelkezésére

és az alternatívák következményei előreláthatóak legyenek. Itt persze a „felismert” és a „nem felismert” a bökkenő, mert mennyire vagyunk felelősek abban, hogy objektívan fennálló alternatívákat felismerünk-e vagy sem. A választás lehetősége ugyan az ember életében majdnem mindig fennáll, ha a nem cselekvést alternatívának tekintem, – és persze hogy az –, de a következmények nem mindig felmérhetőek, aminek viszont gyakran a tapasztalatlanság az oka. A KZ-ben alternatívák nem voltak, és azon ritka esetekben, amikor igen, lehetetlen volt a választás következményeit felismerni. Persze kenyeret lopni a szomszédtól elvben lehetett, de gyakorlatban alig, mindenki annyira vigyázott rá. Feltételezem, ha egyszer lehetőség adódott volna, egy felvigyázatlan kenyérre, bizonyára nem lettek volna gátlásaim. Tehát 15 éves koromig önrendelkezési lehetőségekkel nem, vagy csak rendkívül kis mértékben rendelkeztem, így feleltségem sincsen, vagy csak alig. Ennek a felelősség nélküli időnek 1945. április 29-én vége lett. Innen felelnem kell az életemért, ezért az életem története tulajdonképpen csak innen kezdődik.

KÖZJÁTÉK

Az új élet mérhetetlen mennyiségű emberi ürülék közepette kezdődött. Ugyan nem emlékezem, hogy a felszabadulás után közvetlenül hirtelen sok ennivalóhoz jutottunk volna, de az ürülék mennyiségét tekintve, mégis így kellett lennie. A kép most is élénken előttem van, emberek ülnek az ablakban, a fenekük kint és az ablak alatti utat latrinának használják. Sokan nem voltak képesek erre az akrobatikus mutatványra, a valódi latrináig pedig nem értek el, így a priccsek közötti utakra tettek. A bűz még mindig az orromban van.

Hogyan láttam a világot? Megtanultam élni a saját kiszolgáltatottsággal. (Ich habe gelernt mit der eigenen Ohnmacht zu leben.) Mit hoztam magammal az első életemből? Mindenesetre egy későbbben nem mindenben helyesnek és szerencsésnek bizonyuló erkölcsi értékrendszer. És milyen világnézetet? Egy kiforrott világnézetéről 16 éveseknél nem lehet beszélni, hát még egy „újszülött” 16 évesnél. Éltek bennem ezzel szemben, legalábbis foszlányosan, világnézetet alkotó elemek. A legmegrendíthetlenebb elemek azok, amiket természetesnek veszünk, ezek vitathatatlanok. Nekem az utolsó év volt a természetes: az erős törvénye, aki a gyengékkel, mint az állatokkal bánik, és ha már nem hasznosak, akkor le lesznek mészárolva. A másik, a művészet, az emberszeretet, az udvariasság, a tolerancia, stb., világa mindössze csalóka álarc. A szép felület alatt mindig ott rejtőzik: Auschwitz. Erre épült fel egy, az erők elleni korlátlan ellenszenv, valamint egy törhetetlen szolidaritási érzet a gyengékkel; valamint, miután az „erőseket” mindig uniformisban éltem meg, az egyenruha fanatikus gyűlölete. Aztán valamifajta „antibolszevizmus”, aminek fő táplálói a propaganda, de még sokkal inkább családi történetek, mint például: a kommün alatt apám építési vállalatát államosították, őt kirúgták, de minden fontos kérdésben a kommunista vállalatvezető eljött hozzá és kikérte a véleményét. Tehát a kommunisták hülyék. Egy másik, ezt mostohaapám már a lágerban mesélte, hogy a kommün alatt a „Lenin fiúk”, mindenkit terrorizáltak. Többször fohászzkodott, hogy jaj, csak ne az oroszok szabadítsanak fel bennünket, mert akkor elvisznek Szibériába. Mindez a diffúz antibolszevizmus ugyanakkor összefért az orosz győzelmek felett érzett örömmel. Ugyanúgy, mint az „ország gyarapodás” büszkesége élt bennem, egy időben, a partizánok sikerének a pozitív megítélésével. Volt bennem még

valami hitféle az amerikaiakban, akik jók és a tisztességet képviselik a nácik ellen. A háború kimenetelét egyértelműen igazságosnak éreztem. Nem szabad megfedkezni ebben az egyvelegben a német nevelésnek köszönhető német orientációról sem, amivel ellentétben álltak az utolsó idők tapasztalatai. Egy ellentmondás nélküli rendszerről tehát még távolról sem lehet beszélni.

Konrad Lorenz szürke libái a tojásból való kibújás utáni első élményeiből építették fel egész életükre érvényes beállítottságukat a világgal és annak szereplőivel szemben („Prägung”). Sigmund Freud, az emberre vonatkozóan, már 50 évvel Lorenz előtt, hasonlót állított, ő az élet első idejének különös jelentőséget tulajdonított a karakter kialakulásában. Valahogyan nálam is hasonlóan Lorenz libáival a felszabadulás (újjaszületés) utáni első emlékek rendkívül rögződtek az emlékezetemben és azóta is erősen, befolyásolnak a beállítottságaimban.

Az első ilyen élményem nem esemény volt, hanem éppen egy elvárt esemény elmaradása. Sürgős szükségem lett volna orvosra. Egyrészt a béna lábam miatt, azon kívül számtalan felfekvés okozta gennyes seb, valamint gennyes karbunkulusok tömege miatt. Az amerikaiak, legalábbis nálunk Dachauban, felszabadítottak bennünket, és utána egyáltalán nem törődtek velünk. (Tehát ilyenek az amerikaiak.) Egy-két nappal a felszabadulás után egy nürnbergi orvos, szintén volt fogoly, járt felénk, megnézte a béna lábamat, azt mondta, hogy valószínűleg avitaminózis, ajánlódkozott egy nagy fadoboz gyümölcsízt, úgy 5 dekás porciókba csomagolva. Lehetett úgy 30-40 porció. (úgy látszik kenyeres volt), fogtam a dobozt és útra keltem vele, egy részét margarinra akartam becserélni. Még az én barakkomban, az egyik pricscsen ráleltem Utas doktorra, akit otthonról jól ismertem, ő szedte ki 11 éves koromban a manduláimat. Vele valóban létrejött az „üzlet”, hogy mennyit cseréltünk, már nem emlékezem. (Utas doktor nem jött haza, néhány nappal azután hogy láttam, meghalt. Nem volt még 40 éves).

Amerikai katonát a lágerban alig láttunk, amin nem csodálkozom, hiszen járványveszély volt. Mégis néhány nappal a felszabadulás után felbukkant egy, aki szóba elegyedett a volt rabokkal. Én is megszólítottam és megkértem, hogy mostoha nagybátyámat San Franciscóban értesítse, hogy életben vagyok. (A címet akkor még tudtam, ha jól emlékezem a Sacramento Roadon lakott, ezer feletti házszám-ban.) Mostohaapám, anyám és én ebben a címben egyeztünk meg, hogy ezen jelentkezünk, ha elveszítjük egymást. Az amerikai megígérte, hogy ír egy értesítést. (Soha nem kézbesítette.) (Amerikai!)

A felszabadulás után csak néhány napot maradtunk még a lágerban, aztán átköltöztettek a lágeren kívüli SS-kaszárnyákba. Itt is emeletes ágyak voltak, de matracal. Nem emlékezem, hogy honnan kaptuk az ellátást és hogyan, csak tudom, hogy elég silány volt. A lágerban a mi helyünkön német hadifoglyokat helyeztek el. El lehet képzelni, hogy mennyire fel voltunk háborodva, hogy a hadifoglyok az amerikai konyháról kaptak amerikai ellátást, mi meg csak feljavított lágerkosztot. Ez sem emelte az amerikaiak közkedveltségét.

Rendkívül gyorsan javult az állapotom, sántítva ugyan kezdtem nagyobb felfedező utakat tenni. Ilyen utak alkalmával eljutottam egészen Dachau városba magába is. Ez tilos volt, valószínűleg a járványveszély miatt. Egy amerikai járőr elkapott, visszavitt a lágerba és bíróság elé állított, egy-két órás „vizsgálati fogság” után kiengedtek.

Portyázásaim folytán szóba elegyedtem a német lakossággal. Annak ellenére, hogy iszonyatosan nézhettem ki, Gruberék a Blumenstrasseból még kávéra is meghívtak. Kedves család volt, egy nagypapára emlékezem, meg a házaspárra, úgy 30 körül, valamint 2 gyerekre, egy 7-8 éves kislányra és egy 4 év körüli kislányra, Manfrédre. Ilyen kapcsolat persze csak a német nyelvtudásomnak tudható be. Viszonylag nyíltan beszélünk mi mindenről. A férj, katona volt, nem tudom hogyan, talán, mint sebesült, már egy ideje otthon volt. Tudták, hogy kb. 1 km-re tőlük egy kegyetlen koncentrációs tábor van, de a tömeggyilkos-ságról nem tudtak (vagy nem akartak tudni). Azt tanácsolták, hogy menjek egy bizonyos címre, ahol volt foglyok, szociáldemokraták egy szabóságban dolgoznak és bizonyára segíteni fognak abban, hogy kórházba jussak. Elmentem. Az úgynevezett szociáldemokraták a lehető legelutasítóbban fogadtak, kioktattak, hogy ők is internálva voltak és hogy az nem is volt olyan rossz, a kint levők legalább annyira szenvedtek (ilyenek a „szociáldemokraták”). Ezek az epizódok csak példák, hogy a közvetlen „tojásból való kibújás utáni” élmények, tudatosan, vagy akár tudattalanul, milyen jelentőséggel bírnak a következő életre.

Gruberék

Különben csak éltem, ahogy mondani szokták, beleéltem a világba. Terveim nem voltak, hazamenni nem terv, hanem természetes volt. Meg voltam győződve, hogy anyám nem él, Nagynénémről inkább gondoltam, hogy életben van. De tervezéshez nem jutottam. Ködben éltem, és néha azt gondolom, hogy ebből a ködből még hosszú, hosszú ideig nem merültem fel. Akkor már az SS-kaszárnában laktam, csupa ismeretlennel, de magyarokkal, kb. tízen egy szobában. Emlékezem még egy Frank, vagy valami hasonló nevű budapesti zsidó ügyvédre a fiával. Aztán egy Schlamm Gyuri nevezetű munkakerülőre, aki ezért Dachauban, felszabadulás után, természetesen, a Lágerrendőrséghez tartozott. Volt ott még egy Balog nevezetű kommunista, goromba fráter. A kaszárnya egymeletes épület volt, akkora szoba, mint a miénk lehetett úgy 30, ezen kívül volt egy nagy bejárati hall és egy előadóterem az első emeleten. Egyik nap a hallban ülve éppen behoztak egy, Németországban szerteszt élve maradtak listáját. Persze rögtön körbe lett véve és mindenki igyekezett keresgélni benne élve maradt rokonok után. A nevek városnevek szerint voltak szortírozva, én persze Szombathelyt kerestem. Megszólalt mellettem valaki: „Te mit akarsz Szombathelytől?” Megmagyaráztam, hogy szombathelyi és hogy ki vagyok. Az identifikálás folyamán felmerült mostohaapám neve is. Mire a kérdező felkiáltott. „Hát akkor mi rokonok vagyunk, mert a Te mostohaapád nekem unokatestvérem volt!” Jelinek Karcsi. Akkor kb. 26 éves lehetett, kárpitos volt, mint kommunista került ki Dachauban. Nem tudom, hogy akkor megértettem-e a rokoni kapcsolat felépülését, ilyen rokoni dolgok nekem ne-

hezemre esnek, pláne, ha úgy, mint mostohaapámnál, neki 72 első unokatestvére volt!

Attól kezdve Karcsi vette kezébe az életemet. Azzal kezdte, hogy beleültetett egy dézsába és vagy 2 órát sikált, bekent valami rüh elleni kenőccsel, szerzett nekem valami használható nadrágot meg inget (honnan?) és közölte, hogy elintézi, hogy az ő szobájában kapjak ágyat.

Valóban, napokon belül átköltöztem a 19-es szobába. (Meg vagyok győződve, hogy 19-es volt, de ugyanakkor gyanús is, mert emlékezetem szerint Auschwitz Birkenauban is a 19-es barakkban voltam. De persze lehet, hogy a véletlen így hozta.) Attól kezdve az egész szobának „Öcsije” voltam.

Egyre nőtt a felháborodás a rossz ellátás miatt. Rossz a minőség volt, nem a mennyiség. Ugyanakkor irigykedtünk a hadifoglyokra, mert ők a sokkal vonzóbb amerikai kosztot kapták. Az amerikai katonákat és a hadifoglyokat egy közös konyhájából látták el, ez a konyha és a hozzá tartozó élelmiszerraktár egy kaszárnya pincéjében volt elhelyezve. Ez a kaszárnya tőlünk nem messze volt. Ide csaknem naponta érkeztek új szállítmányok, amik kirakodásánál különösen a narancsos ládák keltették fel érdeklődésünket. Igazságtalannak tartottuk, hogy mi mindebből semmit nem kaptunk, és elhatároztuk, hogy pedig ezt az igazságtalanságot kiküszöböljük.

Júniusban lehetett, amikor rendszeres megfigyelés alá vettük a konyhát, ami az egyik mellettünk lévő kaszárnyaépület pincéjében volt. Kiderült, hogy éjjel nem őrzik. Elhatároztuk, hogy ezt kihasználjuk és betörünk. Ma már csak egy-két részletre emlékezem. Az előtte pontosan elkészített „vezérkari” terv alapján jártunk el. Betörtünk egy ablakot, majd néhányan, cipő nélkül, harisnyában (ez érdekes módon szinte képszerűen előttem van, beszálltak, majd láncot alkottak a raktár és a betört ablak között. Ezen a láncon keresztül adogattak ki jó néhány ládát, hogy mennyit, nem emlékezem (azért írtam harmadik személyben, mert a saját szerepemre nem emlékezem. Lehet, hogy én nem szálltam be, hanem csak kint vártam a kiadott ládákra). Mi volt bennük, nem emlékezem, csak arra, hogy narancs mindenképpen. A ládákat a mi kaszárnyaépületünk padlásán rejtettük el. Innen kezdve tulajdonképpen csak arra emlékezem, hogy végül is lebuktunk. Valami tárgyalásfélére egy amerikai bíróság (?) előtt is emlékezem, de hogy mi lett belőle, arra már nem. Arra sem, hogy tulajdonképpen ettem-e a narancsból vagy nem? Csak a kép, ahogy egyesek fehér zokniban a betört pinceablakon keresztül beszállnak, és a láncra, ahogy a raktár és az ablak között a ládákat továbbadják.

Közben kiderült, hogy a 19-es szoba egy kommunista kollektíva. A következő tagokra emlékezem:

Pollner János, 1947 vagy 48-ban a Szakszervezeti Ifjúsági Tanács (SZIT) főtitkára lett Pécsi János néven. A Pollnerok zsidó nagybirtokosok voltak. Az édesanyja is túlélte valahol máshol Németországban a lágert és augusztustól kezdve a 19-es szobában velünk lakott. Rendkívül kedves nő volt. Dachau után nem tudom mi lett vele, soha többé nem láttam. Pécsi Jancsival 1947-ben, véletlenül találkoztam a 6-os vilamoson, egy fiatal hölgy társaságában volt, elég hűvösen köszönt vissza.

Sebestyén Gyula, kommunista építész-mérnök (Ez különösen érdekes történet, vagy 8 éve hallottam, hogy feleségem egy unokaöccsével beszélt egy Sebestyén Gyula építészről, aki ennek az unokatestvérnek özvegy édesanyját vette el feleségül. Én

felkaptam a fejem, tudtam, ez az „Én” Sebestyénem lesz! Az volt. A nemzetközi építésszövetségnek volt valami főembere, évek óta nagyrészt Hollandiában élt, de amikor hívtam, éppen Pesten volt. Kedvesen fogadott, meghívott egy kávéra, de az egész dachauai időkre nem emlékezett. Közben a Kádár-rendszerben építésügyi miniszterhelyettes volt. Nem tudom, él-e még.

Szegő Sándor, a hazatérés után rögtön Ávós százados lett, még Dachauban összeismerkedett egy fiatal nővel, azt hiszem Virágnak hívták, akit aztán el is vett feleségül. Hazatérte után először Ávós, azután ÁVH-s lett. 2007-ben Sebestyén Gyulától hallottam, nagyon beteg volt.

Schiffer Pál, ő alighogy beköltöztem a 19-esbe, hazament. Ő Szakasits Árpád veje volt és valamilyen szociáldemokrata tisztségviselő. Még Dachauban hallottam tőle egy előadást az „alapvető szemináriumon”, amelyiken, mint kommunista szerepelt. 1946-ban a Rákóczi úton találkoztam vele, a Szocdem párttházzal szemben, és „felelősségre vontam”: „hogyan van az, hogy te most szocdem vagy, hiszen Te kommunista vagy! Mire ő: „Öcsi Te ezt nem érted” (Ma már értem).

Jámbor Árpád, aki a Sátoralján volt börtönben, de a fogolyfelkelésben nem vett részt, és ez ügyben valamifajta „Kritika Önkritika” keretén belül, sok megrovást kellett elviselnie azoktól a szobatársaktól, akik a fogolyfelkelésben részt vettek. Hazatérte után ő is Ávós, majd ÁVH-s lett, 1956-ban valami olyat hallottam, hogy a forradalom után az ÁVH vezetője lett volna.

Egy Nagy nevezetű, keresztnevére nem emlékezem Újpesti, vagy Óbudai kályharakó mester, jóindulatú, nagy bajuszos kommunista.

Bernát László (?), ő valahol Nyíregyháza környéki, kommunista nyomdász. Ő is megtalálta a feleségét, az is hozzánk jött augusztusban. Nem tudom mi lett velük.

Mátyás bácsi, öreg volt, lehetett úgy 60 éves, pécsi kommunista bányász volt, nem tudom mi lett vele, hazatérésünk után.

Stern Dezső, róla nem tudok semmit.

Dorn Tibor, szintén kommunista, a Szent István utcában volt pékségük, a bátyja, Dósai István néven a MAFIRT vezérigazgatója volt. Hogy ő maga mit csinált hazatérésünk után, nem tudom. 2010-ben, véletlenül megtaláltam a telefonkönyvben, felhívtam, nem emlékezett rám, persze, mert sajnos „csak” a nevemen jelentkeztem, (elfelejtettem hozzátenni, hogy én vagyok az Öcsi). Éppen költözöben volt, nem nagyon ért rá. Többet nem hívtam.

Egy további szobatárs keresztnevére nem emlékezem, Ungárnak hívták.

Ezekon kívül még egy Csöpinek szólított, legalább 1.90 magas kommunistára emlékezem, aki hazatérésünk után a pártközpontban az agitprop osztályon dolgozott.

Ezek mind, Mátyás Bácsi kivételével, Jelinek Karcsi korában lehettek, úgy 25 és 30 között, tehát 2013-ban, aki még él közöttük már 90 felett van.

Karcsi úgy gondoskodott rólam, mintha a bátyám lett volna. Az élet folyt. Hozományként a kollektívába én Gruberékat hoztam be, Karcsival és néha talán még mással is a 19-es szobából Gruberékhoz jártunk „kávézni” (gondolom „valódi” pót-kávét), és polgári körülményeket élvezni.

A kommunisták rendszeres „alapvető szemináriumokat” tartottak az első emeleti előadóteremben, ahol a 19-es szobán kívül, akadtak még mások is. Mik voltak a témák? Nem emlékezem, de tudom, hogy érdeklődéssel figyeltem. Lassan a meg-

győzdelemmé vált, hogy a kommunisták jót akarnak, nem hülyék és nem terroristák, mint a Lenin-fiúk. Persze, hozzá kell tennem, hogy amennyiben Karcsi véletlenül nem kommunista, hanem mohamedán lett volna, valószínűleg az iszlám helyességéről győződtem volna meg. De nem csak Karcsi, hanem az egész 19-es szoba, emberi és szeretetteljes volt. Hozzájárult az ilyen irányú meggyőződéshez, hogy visszatekintve az elmúlt életemre, utólag fel voltam háborodva a társadalmi igazságtalanságokkal szembeni érzéketlenségem miatt.

De nem csak kommunisták voltak Dachauban. Emlékezem egy kisgazda politikusra, Glück Mihálynak hívták, aki szintén velünk volt, persze nem a kommunista kollektívában. Borsa Mihály néven államtitkár lett 1946-ban. Aztán valamelyik másik lágerből hozzánk csatlakozott Szegedi Maszák Aladár is, aki a hazautazásig néhány napot a mi 19-es szobánkban lakozott. Szegedy Maszák Aladár, jelentős németellenes politikus volt, ha jól emlékezem már a háború előtt a külügyminiszter-rumban dolgozott. A háború után washingtoni követ volt. Németellenessége miatt a németek őrizetbe vették és Németországba hurcolták.

Mindnyájan haza akartunk térni, olyan hamar, amennyire csak lehetett. Több ízben megfordult nálunk egy cionista csoport, Palesztinába toboroztak. Nem emlékezem, hogy sikerük lett volna.

A körözött túlélő listákban megtaláltam Szende Gyuri barátomat. Nem messze Dachautól, a Feldafingi lágérban volt. Kalandos módon, részben vasúti ütközön átutaztam Feldafingba és meglátogattam. Elhatároztuk, hogy első lehetőséggel együtt fogunk hazautazni.

Alakítottunk valamifajta fogoly bizottságot. Ennek a feje Pollner János volt. Ő tárgyalt az ottani amerikai parancsnokkal a hazatelepítésről. Egy ízben ezekre a tárgyalásokra elkísérte Dorn Tibor, mert ő, szemben Pollnerral, jól beszélt angolul. A baj csak ott volt, hogy majdnem mindnyájan vagy német, vagy néha, levetett, amerikai egyenruhadarabokban jártunk. Dorn viszont szeretett volna „civilnek” kinézni. Csak nekem volt egy alkalmas nadrágom, amit valahol valamiért cserébe szereztem, így aztán Dorn az én nadrágomban ment tárgyalni. Hosszú ideig ezek a tárgyalások eredménytelenek voltak, de aztán egyszerre csak úgy nézett ki, hogy kapunk egy vonatot a hazatérésre.

A tárgyalások ideje alatt is folytattuk portyázásainkat a környéken. Egy ilyen alkalommal, ha jól emlékezem Freisingben összeakadtunk Nagybaconi Nagy Vilmosmal, akit a felszabadításig a németek ott tartottak őrizetben. Nagybaconi Nagy Vilmos 1942–43-ban honvédelmi miniszter volt, németellenes, humánus ember, akinek éppen ezért 1943-ban le is kellett mondania. A német megszállás után a németek őrizetbe vették és Németországba szállították. Nagybaconi szintén haza akart térni, megbeszéltük, hogy amennyiben valóban kapunk vonatot, velünk jön.

Aztán tényleg volt vonat, persze marhavagonok, de ez senkit sem zavart. Szeptember végén, október elején indultunk. Addigra elhoztam Szende Gyurit Feldafingból és Nagybaconi is átjött Freisingből. Érdekes, de egyáltalán nem emlékezem, hogy mennyien lehettünk a vonaton. Ezzel szemben pontosan emlékezem Nagybaconi bocskai sujtásos irhabundájára. Az út Ingolstadton és Regensburgon keresztül vezetett, aztán egy ideiglenes hídszerúségen haladtunk át a Dunán. A híd a lebombázott híd pillérein nem sokkal többől, mint a sínekből állt. A vagon ajtajában ülve, majdnem hogy a Dunába lógathattuk a lábunkat.

A vonat Pilsenben valamennyit állt. A restiben igazi pilseni sört ihattunk (fogalmam sincsen, hogy mivel fizettünk). Prágán éjjel haladtunk át, nem láttunk belőle semmit. Ha ma nézem a térképet, hihetetlen, hogy milyen kerülővel utaztunk, de úgy látszik másfelé még nem volt közlekedés. Olmützben hosszabb ideig időztünk, úgy hogy bemehettünk a városba, sőt moziba is mentem (vagy mentünk, nem emlékezem), ahol egy amerikai filmet láttam csehre szinkronizálva, amiből persze semmit sem értettem. A filmen még látszottak a német feliratok, viszont erősen áthúzogatta (mert a csehek semmiről, ami német, hallani sem akartak). Beszélni

1946. május 1.

nem nagyon tudtunk, németül beszélni életveszélyes volt, magyarul majdnem ugyanúgy, így hát valami kevés angollal értettük meg magunkat.

Pozsonyon keresztül utunk a mai Szlovákián át vezetett. Szép idő volt, a marhavagon nyitott ajtajában ültek néhányan és kilógatták a lábukat. Ezt aztán megbánták, mert csehszlovák egyenruhások levették a cipőjüket. Ez különösen

a Csöpi nevezetű szobatársunknak volt katasztrofális, ugyanis 47-es lába révén nem kapott cipőt, nagy nehézségekkel mindössze egyetlen párat sikerült szereznie, ezt vették el tőle. Budapestre cipő nélkül érkezett meg, fehér zoknijában szállt ki a vonatról és ment be a városba.

Hazatérésünk után, Karcsival együtt, az Ungár nevű szobatársunk Rózsi nevű nővérénél, a Thököly út 21. számú házban, laktunk. Itt is még valamiféle kollektív szellem uralkodott, megosztottak velem mindent, noha nekem semmim nem volt, amivel ehhez hozzájárulhattam volna. Nagynéném Budapesten életben maradt, de a lakásviszonyai miatt nála még nem lakhattam.

Magyarország 1946-ban ordító ellenképe volt az akkori Németországnak. Németországban apátia uralkodott, semmi nem működött. Nem működött a posta, a vasút, a közbiztonság, egyszerűen semmi. Ezzel szemben Magyarországon az embereken látszott a reménység és az igyekezet, normális viszonyokat teremteni. Különösen a Forint bevezetés után 1946. augusztustól, tejjel-mézzel folyó Kánaánnak tűnt Németországgal szemben. Persze ezt is a rendszer javára írtam. 1946. május elsején úgy éreztem, hogy életem első 17 esztendejével szemben, végre szabad levegőt szívok. Az 1946. május 1-ji felvonuláson egyénileg vettem részt, senkivel nem vonultam fel, de egészen a díszdobogóig jutottam el, amiről tanúskodik a még az akkor készített fényképem, Szakasitsról, Gerőről, Rákosiról, Veres Péterről és Rajkról.

A lakásviszonyaim teljesen ziláltak voltak. A Thököly úti lakóközösség feloszlott. Nagynéném persze magához vett volna, de nem lehetett, mert garzonlakásában társbérleti voltak, (Liktörék), akik kb. 2 éves kisfiukkal, kibombázottként, be lettek hozzá költöztetve. Egy időre Anyám egy barátnője vett fel, aztán Nagynéném egy tanítványának szülei, aztán Kisbán Emil, Eötvös gimnáziumi osztályfőnököm adta

át Bernáthegyi nyári lakát. Nagynéném nem és nem tudott a társbérletitől megszabadulni, így, hogy a helyzet végleg túrhetetlen legyen, én is odaköltöztem. Így az egy szobában öten laktunk. A társbérletők aztán mégis lakáshoz jutottak és kiköltöztek. Ez valamikor 1946 telén lehetett.

Hazaérkezésem után mindjárt be akartam lépni „A pártba”. Nem hagytak. Hogy ez hogyan folyt, nem emlékezem. Tény az, hogy valaki közölte, hogy túl fiatal vagyok, menjek a MADISZ-ba. Ez nekem derogált, azért sem mentem. Közben már Nagynénémmel, a Barát u. 10-ben laktam. Nagynéném jó barátságban volt egy Fekete Marcsa nevű hölgygel (emlékeimben alakja összemosódik Szerb Antalné alakjával, akit csak nagyon felületesen ismertem, de úgy Fekete Marcsa, mint Szerb Antalné, mindig tetőtől talpig feketében járt, és egyidősek is lehetek. Úgy látszik, hogy emlékeimben minden feketébe öltözött középkorú hölgy összemosódik!) Ez a Fekete Marcsa a szomszéd házban lakott, és valami szerepet játszott a VII. kerületi kommunista pártban. Ugyan Nagynéném a pártbelépésemet nem pártolta, de nem is akadályozta, így Fekete Marcsa néniénél próbálkoztam elintézni a belépést. Ki is töltöttem valami kérdőívet. Mindez 1946 tavaszán. vagy nyarán lehetett.

Rövid betoldás Jelinek Karcsiról. Ő hazatértünk után a politikai rendőrséghez került, ha jól emlékezem, mint főhadnagy. Akkoriban még az ÁVO és a politikai rendőrség külön volt. A Mozsár utcai kapitányságon teljesített szolgálatot. Néha ott fel is kerestem. Aztán megnősült, elköltözött a Thököly útról, valahova Budára, a Lágymányosi tó mellé. Emlékezem, még ott egy ízben meglátogattam. A Mozsár utcából elhelyezték a Zsombolyai utcába. Aztán nem láttam, nem véletlenül, mert rossz lelkiismeretem volt, kétségeim támadtak a kommunizmussal szemben. Erről később. Már Bécsben voltam, amikor egy 56-ban menekülttől, akinél érdeklődtem, hallottam, hogy Karcsi az ötvenes években a gázműveknél volt gázóra leolvasó. 1978-ban, amikor először voltam Budapesten, a telefonkönyv alapján felhívtam vagy 3 Jelinek Károlyt. Egyik sem ő volt.

Néha Szombathelyen is jártam, ilyenkor a féltestvéremnél laktam. Az ő lánya, Mici, kapcsolatban volt egy szombathelyi cionista csoporttal. Több alkalommal bevitt magával, előadásokra, vitadélutánokra. Tetszett, amit csináltak, és főleg tetszett, hogy egyáltalán nem agitáltak, hogy cionista legyek. Ez a csoport a ha-Noar haca-irhoz nevű cionista frakcióhoz tartozott. Ez a frakció polgári orientációjú volt. 1946 nyarára meghívtak egy táborozásra, ha jól emlékezem a Mátrába. Itt esténként vitákat rendeztek, valami előre meghatározott témáról. Azt hiszem, ez volt az első ablaknyitás, az addig mégis eléggé behatárolt látókörömből. Ez a látókör eleinte vidéki katolikus behatároltságu volt, aztán jött a marxizmus, szintén aránylag behatárolt formában. Érdekes, hogy ez a két szemellenző aránylag békésen megfér egymás mellett (Nem az objektív formájukban, hanem csak az én fejemben). A vitaestéken mindenféléről szó volt, a hullámelmélettől kezdve egészen a „Bűn és Bűnhődésig”.

Az 1945/46 tanévtől kezdve az Eötvös gimnáziumba jártam, a Reáltanoda utcába. A hatodik osztállyal kezdtem, tehát egy évet vesztettem. Közepes tanuló voltam, csak magyarul jeleskedtem.

1947 júniusban lehetett, amikor egy apróhirdetésben olvastam, hogy egy gyerektáborozási akcióhoz nevelőket keresnek. Nekem persze minden pénzkeresetre szükségem volt, jelentkeztem a megadott címen. A cím a Jókai téren volt, egy eme-

leti lakásban. A jelentkezők egy teremszerű szobában a fal melletti széken ültek, lehetek vagy harmincan. Miután leültem, odajött hozzám egy körülbelül velem egykorú fiú, és azt mondta, hogy ő velem már találkozott. Én nem emlékeztem semmi ilyesmire, de udvariasságból nem mondtam ellent. G. Andris, így hívták, azt állította, hogy a Kaufering 4-es lágerban voltunk együtt. Ez biztos így is volt, csak én órá nem emlékeztem. Aztán egyenként behívtak bennünket egy belső szobába, ahol egy nálunk vagy 5 évvel idősebb férfi vizsgáztatott, hogy alkalmasak vagyunk-e az általa szabott követelményekre. A kérdésekre nem emlékezem. A vizsgáztatás után ismét a teremben foglaltunk helyet, és vártuk az eredményhirdetést. Rövidre szabva, ketten feleltünk meg az elvárásoknak, Andris és én.

A táborozásnál mégis csak én ügyködtem, Andris, aki pécsi volt és már akkor orvostanhallgató, nem jött, ha jól emlékezem valami nő ügy miatt. De ezután szoros kapcsolatban maradtunk, ahányszor Budapesten volt együtt voltunk, aztán 1948 után, amikor már egyedül laktam, budapesti tartózkodásai alkalmából, nálam is aludt.

A szerző (1948)

Maga a gyerektábor nekem csaknem nyaralás volt. Ha jól emlékezem, reggel taxikkal szedték össze a gyerekeket, lehetek vagy húszan, aztán a fogaskerekűvel fel a Széchenyi-hegyre, ahol egy sátoztábor volt felépítve. Itt töltötték a gyerekek a napot, majd este ismét hazamentek. Tehát ez csak egy nappali tábor volt. A sátrakra én vigyáztam éjjel, tehát fent is aludtam. Ebédelni a Gyopár szálloda éttermébe járt az egész tábor. Idővel kiderült az egész konstrukció. A táborszervező vállalkozót Neiger Istvánnak hívták, ő pszichológia hallgató volt, Mérei növendék. Az étterem a Gyopár szállodában az édesapjáié volt. A gyerektáborban hihetetlen gyorsasággal a gyerektársadalom tagjává

lettem. Idővel nem is realizáltam állandóan, hogy ők gyerekek és én nem.

Neiger István rendkívül tarka egyéniség volt. Egyetemista, táboroztatási vállalkozó, valamint I. Regien (A Neiger I. Megfordítottja) néven kiadója Boccaccio Dekameronnak, egy ponyvasorozat formájában. „Olasz eredetiből fordította I. Regien”, ebbe a fordításba néha én is belesegíttem. A német „eredetiből”.

Idővel a gimnázium magyar önképzőkörének elnöke lettem és az úgynevezett Önképzőkörök Országos Tanácsának a munkájában vettem részt. Ezzel a működéssel kapcsolatban gyakori kapcsolatban voltam az akkori szociáldemokrata közoktatási államtitkárral, Bóka Lászlóval, valamint a Budapesti tankerületi főigazgatóval, Szávai Nándorral. Mind a ketten támogattak abban az elképzelésemben, hogy egy központot hozzunk létre, ami az egyes önképzőkörnek olyan írókat közvetítsenek ki, akik hajlandók magukról, meg általában irodalomról előadni.

Ennek az elképzelésnek megfelelően kapcsolatot vettem fel írókkal, hogy térítés nélküli előadásokat tartsanak. Így nagyon sok író ismertem meg. Emlékezetes volt többszöri találkozásom Hatvány Lajossal, aki városvezetésre hívtott meg, és a Kosuth Lajos utca környéki házak történetét magyarázta. Lakásán a számtalan falon függő autográfra emlékezem. Lackó Gézát otthonában kerestem fel, szobalány nyi-

tott ajtót, és bejelentett a „méltóságos úrnak”. Hegedüs Zoltán, egy fiatal, azóta nagyjából elfelejtett költő, rendkívül kedves volt és további kapcsolatokhoz segített. Hegedüs Gézával, aki valamelyik belvárosi kávéházban irodalmi cerkl-t tartott fel, több ízben is találkoztam. Ő minden pillanatot felhasználta, hogy mindenkit, aki a cerkl ülésén részt vett, tanítson, az életre, az irodalomra, egyszerűen mindenre, amiről éppen szó esett. A kultuszminisztériumban Bóka László szociáldemokrata államtitkár volt az önképzőköri ügyek illetékese, vele gyakran beszéltem az önképzőkörök munkájának gazdagításáról. Jóindulatúan támogattam. András László, fiatal költő, az Opera Kávéházban oktatott, hogy hogyan kell dalszövegeket írni, ő akkoriban főleg abból élt. Megtanultam tehát, hogy mi az mik a vakszövegek, értelmetlen szövegek, amik csak hangzásukban a dalhoz illenek. Rónai Mihály András, akit egy ízben a lakásán kerestem fel főleg a felesége miatt maradt meg az emlékezetemben, aki egy rendkívüli csinos festő volt! Rónai arról mesélt, hogy Svédországban a király is benne van a telefonkönyvben; úgy hogy foglalkozása: király. Néhány nappal a Rónaival való találkozásom után a Svéd király-történet megjelent a Haladás című hetilapban, Füsi József Benvenuto Celliniről mesélt, nem sokkal ezután pedig megjelent egy könyve Celliniről. Megtanultam, hogy ezek az író emberek, mindig csak arról beszélnek, amiről éppen írnak. Barabás Tibort az Írószövetségben ismertem meg, annak volt a főtítkára. A bakira is emlékszem, amit vele szemben elkövettem, a „Máglyák Velencéjét” dicsértem, noha Barabás művének címe a „Máglyák Firenzében” címet viselte. Megbocsátotta. Barabásról később még szó lesz.

Aztán, amikor az első konferencián, aminek célja éppen egy ilyen szervnek a létrehozása lett volna, egészen mások ültek a pódiumon. Csatáry Dánielre és Kézdi Verára emlékezem. Akkor már ezt a dolgot a pártok vették a kezükbe.

Legintenzívebb kapcsolatomban Füst Milánnal volt. Ő vele Komlós Aladár hozott össze. Ez úgy adódott, hogy Komlós magyar tanár volt az Eötvös gimnáziumban, ugyan engem nem tanított, de az önképzőkörbe, ahol én voltam az elnök, bejárt. Egy ízben megkérdezte, hogy lenne-e kedvem, valami pénzt keresni. Természetesen volt. Füst Milán, mondta Komlós, keres valakit, aki új könyvének kefelevonatát nyomdahibára ellenőrzi. Tehát felkerestem Füst Milánt, Párizsi utcai lakásán. Az első látogatásomra nem emlékezem, de az utána következő számtalanra inkább. Azt hiszem hetente kétszer jártam fel hozzá és korrigáltam a kefelevonatokat, nemcsak nyomdahibára, hanem, az esetleg kihagyott, vagy duplán nyomtatott sorokra, ami Füst Milánnak különösen fontos volt. Ennél a munkánál több időt vett igénybe „Milán bácsi” pedagógiai igyekezete. Részletekre nem emlékezem, de ezek az órák valahogyan lerakódtak abban, ami én vagyok. Milán bácsi pedagógiájában mindig volt egy nagy adag színésziesség is, gyakran el is érzékenyedt, amikor úgy érezte, hogy azzal erősebb benyomást kelt. Persze mindebben volt sok hiúság is, de tudom, hogy a lényeg a nevelni akarás volt. A „szárnyas szavakra” emlékezem, amik, ha az ember megtalálja okét, már mintegy maguktól viszik tovább a művet (persze erről a „Látomás és indulat” című esztétikájában, amit korrigáltam, is ír, de miért lett volna Milán bácsi kivétel, ő is mint minden író, abban élt, amit éppen írt). Lakószobáját, ahol én korrigáltam és ő nevelt (ezt csak így nevezhetem) egy tolóajtó választotta el egy másik helységtől, amit ha kinyitottak, a szoba másfélszeresére nőtt. Néha ezt az ajtót széttolva megjelent Milán bácsi felesége is, mint hágar öregasz-

szonyra emlékezem rá. Milán bácsi otthon általában pizsamában volt, nekem mint aggastyán maradt meg az emlékezetemben, noha még nem volt 60 éves.

Nagynéném a Haladás című, úgynevezett polgári radikális hetilapot olvasta. Így hát én is. Cikkei rendkívül tetszettek, mai napig emlékezem egy cikkre, amiben Zsolt Béla azt írta, hogy hidakat a Horthy-rendszer is épített, az új rendszertől ő azt várja, hogy „demokratikus közszellemet” hozzon létre; ő pedig éppen ezt hiányolja. (Ez a demokratikus közszellem, ahogyan én látom, máig nem jött létre!) Ez és sok nagyon megfontolt cikk, erősen elgondolkoztatott.

Nagynéném bővebb baráti köréhez tartozott Tersánszky Józsi Jenő. Nagynéném, a rám, mint jövődó íróra való tekintettel, meghívta vacsorára. Mai napig emlékezem a szűk viszonyokra, a kis szobára, aminek nagy részét a zongora foglalta el és a rögtönzött asztalra, ami mögött a hórihorgas Józsi Jenő szorongott. Nagynénémmel való hosszas barátsága közvetlenné tette. Elmesélte, hogy behívták a pártközpontba és „elbeszélgettek vele”. A lényeg az volt, hogy rá akarták beszélni, hogy pártosabban írjon. Ő egy rögtönzött történettel válaszolt: „egy fiatal lány, egy szép tavaszi reggel felkel az ágyból, kiszalad a zöld mezőre, a madarak csicseregnek, ő tovább szalad, be az erdőbe, egy tisztáshoz ér, ahol kimerülten a fűre fekszik, behunyja a szemét, mire kinyitja, egy szép szőke fiú hajol föléje, ő elmosolyodik, mire a fiú: milyen szép fehér fogai vannak! Mire ő: igen, mert Odollal pucolom őket” Egy írónak, aki ilyeneket ír, egyszer olvassák el a történetét, legközelebb már nem, mert úgyis tudják, hogy a végén az áll, hogy Odol. Elgondolkoztatott. Több ilyen és hasonló eset volt, ami az addig egyoldalú beállítottságomban kezdett megingatni.

Iskolaújságot akartunk indítani, ehhez azonban akkor sajtóengedély kellett. Önképzőköri ügyködésem kapcsán éppen akkor érintkezésben voltam Barabás Tiborral, neki szóltam és kérdeztem és kértem, hogy segítsen ezt elintézni. Rendkívül segítőkésznek mutatkozott és azt ajánlotta, hogy forduljak a belügyminisztérium sajtóosztályának vezetőjéhez, azt hiszem Szásznak hívták és hivatkozzak rá, ő bizonyára el fogja intézni. Elmentem ehhez a Szászhoz, elmondtam a kívánságomat. Ő pedig „elbeszélgetett” velem. Hogy ki mindenki van ebben az ügyben benne, meg mit akarunk és hogyan, és akik csinálják, milyen viszonyban vannak egymással. Egészen biztos vagyok abban, hogy miután Barabástól jöttem, meg volt győződve, hogy „jó elvtárs” vagyok (még mindig nem voltam párttag, sőt meg voltam győződve róla, hogy Fekete Marcsa néni semmit nem tett az ügyemben, lévén akkor már vagy egy év eltelhetett és semmi reakció nem volt, én már nem is gondoltam rá). A jövődó szerkesztőségében volt egy Tasziló, vagy Arisztid nevezetű kollégánk, akivel többször vita volt, nem is tudom már miről. Amikor Szásznak erről is beszéltem, (miért, nem tudom) akkor kimondta azt a mondatot, amivel kétségeim bizonyossággá váltak: „Ha akarjátok, akkor az összeesküvés szálai hozzá is elvezethetnek”. Ezek után már nem kétségeim voltak, hanem bizonyosságom, hogy ezt a vonalat követni nem lehet.

Ez volt az az időpont, amikor valami elkezdődött, ami végül is a kommunizmus-sal való végleges leszámoláshoz vezetett. Végiggondoltam az utolsó év politikai pereit, a Nagy Ferenc-féle „hazaárulást”, A Pfeiffer és Saláta képviselők ellen folytatott kampányt, és a Mindszenty-pert. Az azonosságot a nagy szovjet kirakatperekkel, amiket lényegileg nem is ismertem, még nem fedeztem fel, de a színpalak mögül már kilógott a lóláb.

Közben rendszeresen jártam az „Ady kör” rendezvényeire. Az „Ady kör” a SZIM (Szociáldemokrata Ifjúsági Mozgalom) előtérorganizációja volt. Főtitkára, vagy elnöke Faludy György volt, aki nem sokkal azelőtt tért vissza Magyarországra az USA-ból. Akkor úgy éreztem, és visszatekintve is úgy látom, hogy az „Ady kör” szellemi kovácsműhely volt a javából. Faludy kifejezetten baráti atmoszférát teremtett maga körül, úgy hogy mindnyájan tegeztük és igaz barátunknak éreztük. Egyszerűen ő volt a Gyurka. A rendezvényekből igazán (jellemzően egy 18 éves érdeklődési súlypontjára) egy Gaertner (?) nevezetű pszichológus előadására emlékezem, a szexualitásról. De az előadásokon kívül voltak csodálatos előadói esték, Ady- és József Attila-versekkel is. Aztán már nem jártam ide, azt hiszem, azután, hogy Szociáldemokrata párt kényszer egyesült a kommunistákkal, be is szüntették.

Valamelyes bevételi forrásom könyvkritikákból fakadt, amik az akkoriban alapított „Március tizenötödikében” jelentek meg. Eleinte ennek az újságnak a kultúrovatának szerkesztésében is részt vettem. Számomra emlékezetes, hogy egy alkalommal még zenekritikát is írtam egy Klemperer-konцерtról.

Ez 1948-ban valamikor lehetett, a fordulat éve (1947) után. Az időpontok az emlékezetemben eléggé el vannak mosódva. Ugyanakkor volt az, hogy az Önképzőkörök Országos Tanácsa hirtelen Magyar Diákok Nemzeti Szövetségé vált, és mint olyan, szigorú pártvezetés alá került. A főtitkár Várhegyi György egészen bizonyosan a pártközpontból kapta a direktíváit. Ezek egyike volt, hogy a Diákszövetség hasson oda, hogy a középiskolások egyenruhát viseljenek. Ez aztán végleg betetőzte a bimbózó ellenérzéseimet. Nyíltan kiálltam az egyenruha ellen és mindenkivel összeveszttem, aki az egyenruha mellett volt. Körülbelül ebben az időben váratlanul megkaptam a kommunista pártkönyvem (már akkor nem is számítottam rá). Az időpontra nem emlékezem, csak vissza tudom következtetni, közvetlen a kommunista és szociáldemokrata párt fúziója előtt kellett, hogy legyen. A Diákszövetségben egy vezetővel voltam baráti viszonyban, aki az Eötvösben iskolatársam is volt, Vág Ottóval (később az ELTE-n pedagógia professzor volt), neki sírtam el az egész lelkiismereti konfliktusomat. Ő – szociáldemokrata volt –, azt mondta, hogy azonnal lépjek ki a kommunista pártból és lépjek be szocialistákhoz. A kilépés nem esett nehezemre, annál inkább a belépés a szocialistákhoz, akikkel szemben ellenérzéseim voltak. Emlékezem, ez a beszélgetés Vág Ottó lakásában zajlott (özvegy édesanyával lakott együtt), valahol a Gellért szálló környékén. Még ott megszületett bennem a döntés, rögtön cselekedtem is, leültem az írógéphez írtam két sort: „a párt vonalával nem értek egyet, kilépek, mellékeltem a pártkönyvem”. Betettem egy borítékba és a VII. kerületi pártközpontnak címeztem. Ugyanakkor kitöltöttem egy belépési nyilatkozatot a VIII. kerületi Szociáldemokrata pártba. Úgy emlékezem, kaptam is pártkönyvet, tény az, hogy a szocialistáknak már ez nem használt, közvetlen ez után létrejött a fúzió. Így egymás után két pártnak voltam a tagja, anélkül hogy egynek is fizettem volna tagdíjat. El lehetne ezt a történetet mondani úgy, hogy milyen bátor tett volt ez. Nem volt az, mindössze mérhetetlen naivitásomról, hogy ne mondjam hülyeségemről, tanúskodik.

Mindez már 1948 eleje lehetett. Ugyanakkor leérettségiztem, „jó” eredménnyel. Aztán kitörtem a lábamat, 3 hónap kórház és még két hónap gipsz. Még gipszben feküdtem, Hivatal Ervin barátom beíratott az ELTE bölcsészkarára (Lehet, hogy akkor még Pázmány Péter Tudományegyetem volt, vagy közvetlen előtte vált

ELTÉ-vé). Én szerettem volna irodalom, pszichológia és történelem szakra beiratkozni, de ez a kombináció nem ment. Így a történelem kimaradt. A lényeg nekem akkor Lukács volt, aki az irodalomszakon tanított. Én Lukács-követő már a szabad-egyetemen lettem.

Személyesen soha nem találkoztam vele, de nem személyesen már sokkal előbb, a Thomas Mann „Varázshegyben”, amit már 14 éves koromban olvastam. Akkor még nem tudtam, hogy, amikor Naphtáról olvasok, tulajdonképpen Lukáccsal ismerkedem. Sokkal később, már 18 éves voltam, mondta el nekem Hatvany Lajos – egy kicsit olyan hangnemben, mintha titkot árulna el – hogy Thomas Mann, Naphtát Lukács Györgyről mintázta. Én ezt a titkot „relatív” megőriztem, mert csak itt-ott, és csak lehalkított hangon mondtam el. Ma már tudom, hogy ez a titok nyílt titok, és magát Thomas Mannt is szembesítették vele, igaz, nem foglalt álláspontot. De nem mondta, hogy nem. Amikor Hatvany Lajos ezt a „titkot” elárulta, persze utána néztem a „Varázshegyben és úgy találtam, hogy Naphta alakja valóban Lukács György lehetne. A meglepő, Naphta kicsi termetű, Lukács is az volt, de ez nála sohasem tűnt fel, de a szelleme annyira uralta megjelenésének képét, hogy az ember észre sem vette. Egy prononszirozott intellektuel volt, egy hangsúlyozottan intellektuel-ellenes környezetben. Még a csúnyaságát is úgy értékeltük, mint a szellem prioritását kihangsúlyozó állásfoglalást. Ellentmondás nélküli irodalomelmélete lenyűgöző volt, az axiómáit, amire a konzisztens elméletét felépítette, akkor még nem kérdőjeleztük meg. Mai szemmel ezek az axiómák vulgármarxisták. Előadásai, tele idegen szóval, tudatosan, vagy nem, egy szellemi igényességet jeleztek, egy rendszer által előnybe-részesített primitívséggel ellentétben. Hallgatói vitáikat, szinte versenyszerűen idegen szavakkal spékelték, ez volt a lukácsista stílus. Lukács intellektualizmusát nem kommunista ellenességnek láttuk, mindössze egy mozgalmabeli hangsúly eltolódásnak.

Közben végleg levontam a konzekvenciákat. Haragudtam a saját naivitásomra és főleg „a kommunizmusra”. Becsaptak. Személyes sértődöttséget éreztem és érzek. Nem egyesek ellen, hanem a rendszer ellen. „Ceterum censeo, kommunismus esse delendam”. Azt hiszem ebben a kommunizmus ellen érzett haragban, bele van csomagolva a nemzetiszocializmussal szemben érzett gyűlöletem is. De ugyanakkor hosszú ideig élt bennem egy bizonyos nosztalgia a valaha hirdetett ideálok után, hogy hátha nem annyira a rendszer, hanem a képviselői (az oroszok és az őket kiszolgálók) tolták el a dolgot, Fejes Endre Rozsdatemetőjében feltett kérdés értelmében, hogy „vajon nem ott történt-e a hiba, amikor az Auróra, nem Kalifornia partjai előtt, sütötte el az ágyúit” (Mai napig érhetetlen előttem, hogy hogyan jelenhetett meg ez a könyv Magyarországon a hatvanas években!) No erre a nosztalgikus álmodozásra 2011-ben Kubában kaptam meg a választ: Kubát nem szállták meg az oroszok, és az ottani kommunizmusban mégsem működik semmi! Ma meg vagyok győződve, a kommunizmus nem „csak” egy gyilkos, hanem minden elképzelhető formájában, sem funkcionáló, rossz rendszer!

Az újságnál már nem kértek cikkeket, a Diákszövetségi átrendezések az én szerepem ott befejeződött. Hát ezek már komoly veszjelek voltak. Annak ellenére, hogy még mindig ködben éltem, eluralkodott rajtam az az érzés, hogy a történelem balesetének úgy látszik még nincsen vége, meg az, hogy valahogy én ebben nem nagyon fogok tudni beleilleszkedni. Nyilvánvalóvá vált a náciik vödreből a kommunis-ták csöbrébe estem. A problémát felismertem, megoldást nem láttam.

Életem egyik leglényegesebb meghatározójában Auschwitzban meggyilkolt osztálytársunk, Bíró Péter fontos szerepet játszott (Illet volna Bíró Péterről kimerítőbben megemlékezni, mint elhalt osztálytársunkról, de csak azt tudom róla, hogy vasvári volt, jeles tanuló és hogy apja orvos volt. 1944 nyarán Auschwitzba deportálták, ahol valószínűleg közvetlen a megérkezése után meggyilkolták). 1943 nyarán egyik biciklitúráim Vasvárra vezetett, ahol felkerestem Pétert, akiről tudtam, hogy vasvári. Meleg nyári nap lévén, kimentünk a strandra, ahol Péter baráti körével voltunk együtt. Ez a baráti kör zsidó lányokból és fiukból állt. Ezekhez tartozott egy kislány, Szegő Ági. Ő akkor mindössze 12 éves volt, akkor észre sem vettem, vagy ha igen, akkor csak alig. Később jelentős szerepet játszott az életemben. Aztán jött 1944. gettó, láger, több mint egyéves távollét Magyarországról. Háború után ismét találkoztunk, akkor már 17 éves volt és hát úgy jött, ahogy annak jönnie kellett. Ő volt az, aki megtalálta a fenn vázolt probléma megoldását. „Innen el kell menni” mondta. Bevallom, a magam hülyeségével erre addig még csak nem is gondoltam. 1949. márciusig tartott, amíg, az akkor született terv kivitelezésre került. Ebben segítségünkre volt Garai Andris, a pécsi orvostanhallgató barátom, aki mint meggyőződéses cionista, Izraelbe akart kivándorolni, és így összeköttetésbe került hivatásos embercsempészekkel. Ő vállalta a szökés (szökés a kommunista paradicsomból) megszervezését.

A szökés a Budapesti Keleti Pályaudvaron kezdődött. Ági egy aránylag kis bőrönddel érkezett, én is. Egy nagyobb bőrönd, így gondoltuk, feltűnt volna. A magam bőröndjének tartalmából csak egy vörös hálókabát, meg három könyvre emlékezem. Két könyv a „Szovjetunió Kommunista pártjának történetének” egy régebbi és a legújabb kiadás, a harmadik, egy kis kék broszúra, Zsdanov összegyűjtött esztétikai cikkei, voltak. Ezekkel a könyvekkel terveztem újságíró „karrierem” indítását Bécsben. A két kommunista párt történet összehasonlításában sok fantáziát láttam, és ennek előkészítésére már néhány bejegyzést is előkészítettem. A Zsdanovval, azt hiszem még ma is sikerem lehetne; ő az egyik kritikában a modern orosz zeneszerzőkkel foglalkozott, és azt bírálta, hogy az énekeseknek szánt ariákat mindössze két oktávban komponálják, noha a szovjet énekesek hangkapacitása sokkal tágabb, valamint, azt, hogy hárfára semmit sem írnak, noha a Bolsoj Színházban ott állnak a hárfák, használatlanul.

1949. április 6-án dél körül találkoztunk hárman, Ági, Andris (a pécsi orvostanhallgató barátom) és én a Keleti pályaudvaron. Andris a még Németországból hozott amerikai tengerészszákkal a vállán. Bennünk megfagyott a vér. A jelenet egyenesen az ÁVÓ börtönében folytatódhatott volna, ha véletlenül valamilyen hatóság megfigyelte volna. De nem történt semmi.

A szökés északkeleti irányba vezetett, ugyanis Szlovákia felé kellett menekülni, a nyugati határ már aknásítva volt. Így a vonattal Sátoraljaújhelyre utaztunk, ahol az embercsempésszel az állomáson kellett találkozoznunk. No de mi legyen az amerikai tengerészszákkal? Ezzel Sátoraljaújhelyen a vonatból kiszállni öngyilkosság lett volna. Eddigre András, az orvostanhallgató is rájött a hibára és át is rakodott valami kevésbé feltűnő táskába, de mi legyen a zsákkal, a „bűnjellel”? Érdekes, az izgalomra emlékezem, de arra már nem, hogy valójában végül is mi lett a zsákkal. Én Ágival beültem az étkezőkocsiba, és míg a levest kanalaztam, végigjártam magamban, hogy mi történne, ha lebuknánk. Láttam magam az ÁVÓ-n, ahol Szegő

Sándor százados, dachauai szobatársam elé vezetnek, aki amikor meglát, összecsapja a kezét és felkiált: Öcsi, mit csináltál!

No de nem buktunk le, és Szegő Sándornak nem kellett összecsapni a kezét.

Az embercsempész valóban várt az állomáson, elvitt egy parasztházba, ahol a padláson megvártuk az éjszakát. Akkor nekivágtunk a határnak. Talán egy-két óras gyalogolás után elértünk egy patakot, ami a határt képezi. Ezen vajmi nehézséggel átugráltunk, ezzel vége szakadt a magyarországi közjátéknak.

